
Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

Consell
de l'Audiovisual
de Catalunya

març 2010

www.cac.cat

Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

5 i 6 de març de 2009

Consell de l'Audiovisual de Catalunya i Universitat Autònoma de Barcelona
(Departament de Dret Públic i Ciències Historicojurídiques)

Primera edició: març de 2010

Impressió: Limpergraf S.L.

ISBN:

Dipòsit legal:

Sumari

- Presentació del seminari. Ramon Font	5
- Presentació del seminari. Montserrat Coll	9
- Laïcitat i religió en l'espai públic. Victòria Camps	11
- La presència de les confessions en l'espai públic audiovisual. Un nou repte per a la laïcitat? Silvio Ferrari	25
- Sobre la protecció penal dels sentiments religiosos als mitjans de comunicació. Miriam Cugat	37
- Mitjans de comunicació social i sentiment religiós. Ricardo García	45
- Els sentiments religiosos als mitjans de comunicació: estereotips, llibertat d'expressió i espai públic democràtic. Daniel Gamper	59
- L'ofensa a la religió com a límit a la llibertat d'expressió: l'experiència europea. Javier Martínez-Torrón	75
- L'ofensa religiosa com a límit de la llibertat d'expressió: l'experiència espanyola i europea. Laura Díez	107
- El dret d'accés de les minories religioses als mitjans públics de comunicació. Jaime Rosell	121
- Pluralisme religiós i accés als mitjans de comunicació. La rellevància del dret administratiu. Carlos Padrós	145
- Intervenció de Mònica Terribas	181
- Intervenció d'Antoni Bassas	185
- La deontologia periodística i el tractament de la religió. Salvador Alsius	187
- La projecció del pluralisme religiós en els mitjans de comunicació. Joan Lluís Pérez-Francesch	205
- Consideracions conclusives. Àlex Seglers	211
- Cloenda del seminari. Rafael Jorba	219
- Cloenda del seminari. Josep M. de Dios	223
- Conclusions positives	227

Presentació del seminari Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

Ramon Font

President

Consell de l'Audiovisual de Catalunya

Senyora directora general d'Afers Religiosos, senyor vicerector de la Universitat Autònoma de Barcelona, amigues i amics.

Obrim amb aquest acte el seminari Mitjans de comunicació i pluralisme religiós, promogut des del Consell de l'Audiovisual de Catalunya principalment gràcies a la iniciativa —i fins i tot diria que l'entusiasme— del conseller senyor Rafael Jorba, i que compta, igualment, amb la implicació i la qualitat acadèmica del Departament de Dret Públic i Ciències Historicojurídiques de la Universitat Autònoma de Barcelona.

El programa confegit aborda la temàtica del pluralisme religiós i la regulació de la comunicació audiovisual, des de diversos punts de vista, que coincideixen amb els eixos bàsics dels debats públics que tenen lloc en aquests moments sobre aquesta matèria, i no només al nostre país o a Europa, sinó a escala gairebé global.

Així, qüestions com ara la presència de les confessions dins de l'espai públic, els termes en què cal protegir jurídicament el sentiment religiós, fins a quin punt l'ofensa religiosa ultrapassa els límits constitucionals de la llibertat d'expressió, l'accés de les confessions religioses als mitjans de comunicació social, o bé la projecció del pluralisme religiós en els mitjans de comunicació seran objecte de tractament al llarg d'aquest dia i mig de treball, amb la participació de ponents de la màxima solvència, als quals agraeixo en aquest moment la seva, de ben segur, valuosa contribució.

El Consell de l'Audiovisual de Catalunya té com una de les seves missions, d'acord amb la llei, vetllar pel pluralisme polític, religiós, social, lingüístic i cultural en el conjunt del sistema audiovisual de Catalunya. Veiem, doncs, com el mateix legislador determina

que el valor del pluralisme, aplicat a l'esfera pública audiovisual, no se circumscriu només a l'àmbit polític i presenta facetes molt diverses, entre elles la religiosa, tot situant-les al mateix nivell de protecció.

La institució que presideixo, conscient d'aquest mandat, ha inclòs la tutela del pluralisme religiós dins del seu àmbit d'actuació pràcticament des dels inicis. En aquest sentit, recordo aquí que l'any 2002 es varen aprovar per part del Consell unes recomanacions relatives al "tractament del fet religiós en els programes audiovisuals d'entreteniment". D'altra banda, el Consell té la voluntat d'incloure, de manera quasi immediata, i dins dels seus informes trimestrals sobre pluralisme, una anàlisi des de la perspectiva concreta del tractament del pluralisme religiós.

En vista de tot plegat, el Consell ha considerat oportú, en aquest moment històric, obrir una reflexió i una discussió rigorosa a propòsit de l'abast i del contingut de la protecció del pluralisme religiós dins de l'esfera pública audiovisual. Com és evident, aquest debat sobre l'extensió i la naturalesa de l'actuació reguladora del Consell troba el marc idoni en la universitat. Encetem, doncs, avui una nova experiència, de ben segur que molt profitosa, d'intercanvi de punts de vista i de reflexió conjunta, fruit de la voluntat del Consell de comptar amb el món de l'acadèmia quan es tracta d'abordar problemes reguladors amb un profund impacte i una gran repercussió i implicacions socials. Ha de quedar clar, en qualsevol cas, que no hem volgut, amb aquest seminari, organitzar un debat *entre* les diferents confessions religioses. Aquest tipus de discussió té lloc en fòrums d'una altra naturalesa. El que nosaltres pretenem al llarg d'avui i de demà, insisteixo, és analitzar, amb rigor científic i de la mà d'experts en la matèria, els reptes reguladors i els debats jurídics que giren a l'entorn de la tutela de la llibertat religiosa dins de l'espai públic audiovisual.

Parlar de l'extensió i dels límits de la llibertat d'expressió, així com de l'abast de la llibertat religiosa, suposa, sens dubte, situar el debat en el cor mateix de la democràcia.

Una societat oberta no pot defugir el debat ni la crítica, fins i tot quan això suposa posar sobre la taula idees, pensaments i opinions, i escoltar-los, que poden ser contraris a les nostres conviccions més íntimes. Només del debat i de la contraposició d'aquestes expressions en pot sorgir una democràcia formada per ciutadans veritablement lliures.

Per la seva banda, és evident que l'exercici de la llibertat religiosa suposa un element central dins de la tutela de la dignitat i del desenvolupament lliure de la personalitat de cada individu. A través de les conviccions religioses definim la nostra postura en relació amb elements fonamentals de l'existència humana. Així mateix, les religions estan vinculades, necessàriament, a determinats comportaments, actituds i costums que no només tenen rellevància dins de l'estricta esfera privada d'aquells qui els practiquen, sinó que incideixen en àmbits importants del funcionament de la nostra societat, com ara la prestació de serveis educatius, l'estructura i la composició de les famílies, la vida artística i cultural, o la utilització de l'espai públic i l'ordenació urbanística de les ciutats. En conseqüència, la tutela de la llibertat religiosa està directament relacionada, igualment, amb valors democràtics com ara la diversitat i la tolerància en el si d'una societat plural.

De ben segur que aquests dies tindrem ocasió de discutir a bastament sobre aquestes qüestions. Hem de tenir present, en qualsevol cas, que la tutela de la llibertat religiosa no suposa, en una democràcia, protegir totes les creences religioses respecte de qualsevol forma de crítica, de caricatura o de rebuig: la llibertat d'expressió està recollida i especialment preservada en les constitucions occidentals, entre altres coses, perquè permet sotmetre els diferents sistemes religiosos a una anàlisi i una discussió plenament lliure, oberta, si cal, a la crítica dura i esmolada. Això no obstant, la submissió de les diverses creences religioses al profund escrutini propi d'una societat plenament democràtica no ha d'impedir els poders públics d'imposar determinades limitacions en aquells casos en què la crítica suposa, més que un atac a una certa creença, una agressió a aquells qui la professen. Seria impropï d'un sistema polític que defensa el pluralisme i les llibertats no impedir que determinades expressions crítiques, provocadores o, fins i tot, ofensives esdevinguin la plataforma a través de la qual s'acabi disseminant l'odi, la intolerància i el rebuig envers un individu o una col·lectivitat determinada.

Així mateix, el debat sobre l'extensió de la llibertat religiosa no abasta només una qüestió de "límits". Potser cal plantejar, en alguns supòsits, la necessitat d'accions "en positiu" per tal de facilitar les condicions necessàries que permeten que l'exercici d'aquella llibertat sigui real i efectiu. Dins de l'àmbit específic de la comunicació, segurament això ens porta a la discussió a propòsit del paper que han de jugar els mitjans de comunicació públics en aquest terreny, per contraposició al dels privats.

Com veiem, en qualsevol cas, hi ha molts temes per discutir ben apassionants, que tenen plena actualitat, i el Consell prendrà bona nota d'allò que es digui i de les conclusions que es formulin. Tot plegat serà d'una gran utilitat per a la institució a l'hora de formar el seu criteri i d'adoptar futures decisions en aquest terreny. Només em resta ja agrair, un cop més, la participació dels ponents, la implicació de la Universitat Autònoma de Barcelona, així com l'interès i l'assistència de tots vostès.

Presentació del seminari Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

Montserrat Coll
Directora general d'Afers Religiosos
Generalitat de Catalunya

Felicito l'encert dels organitzadors d'aquest seminari, que promou una reflexió necessària i urgent. Comparteixo la idea expressada en el programa que “les identitats religioses reclamen un tractament rigorós en els mitjans de comunicació”. Aquest és un dels temes que em preocupa malgrat que el Govern no hi pot incidir directament. Un dels objectius de la DGAR és donar a conèixer la realitat religiosa de Catalunya per ajudar a superar prejudicis i malentesos i per afavorir la convivència, i els mitjans hi poden ajudar molt.

El seminari que inaugurem planteja qüestions d'interès com ara “la presència de les confessions en els mitjans” i “l'ofensa a la religió”.

Però crec que hi ha una qüestió prèvia no resolta: el buit o la insuficiència en els mitjans (amb excepcions!) pel que fa a la informació relativa al fet religiós (plural).

Perquè la religió és innegable com a fet cultural i social. Hi ha hagut un intent de reduir-la a l'esfera íntima i personal; però, paradoxalment, en una societat secularitzada (on ja no és socialment obligatori pertànyer a una determinada confessió), les religions no tan sols continuen estructurant la vida de moltes persones, sinó que esdevenen un factor aglutinador o de cohesió de nombrosos grups.

Per això, cal que la realitat del fet religiós (plural) surti a la llum en els mitjans de comunicació, de la manera següent, que intento formular en cinc propostes que faig a partir del contrast que constato entre el que reflecteixen els mitjans (o allò que no reflecteixen) i la realitat religiosa que puc observar des del lloc de responsabilitat en què em trobo:

1. No (o no només) en reclusió en els mitjans o altaveus propis de cada religió, sinó també, i principalment, en els mitjans generals i públics.
2. No en un espai o en un racó d'informació i de comunicació **confessional** (com si qui hagués d'accedir als mitjans fos cada religió des de la pròpia confessió) —després d'haver pogut sortir del nacionalcatolicisme no passarem pas a la pluriconfessionalitat!—; sinó que cal un tractament autènticament **professional**, fet per periodistes.
3. Un tractament, per tant, especialitzat, que no es limiti a l'anècdota, l'excepció o l'exotisme, sinó que miri d'anar una mica a fons. I amb rigor (que no confongui, per exemple, una pregària amb una missa, un evangèlic amb un evangelista, un musulmà amb un islamista, etc.).
4. Que tingui en compte la pluralitat de confessions i la pluralitat interna dins de cada religió, i que, per tant, no doni cobertura exclusivament a les autoritats religioses o als “representants” d'una confessió.
5. Sense ferir sensibilitats (per principis d'ètica professional i perquè el Codi penal preveu penes a l'escarni de les confessions religioses o dels seus practicants), **la qual cosa no significa absència de distanciament reflexiu**, tan necessari contra els fonamentalismes i contra les absolutitzacions.

En resum, crec que cal una **normalització** de la presència del fet religiós **plural** en els mitjans, a partir de criteris **professionals** i no pas confessionals, **respectuosa, però també crítica**.

Que tinguin unes bones Jornades.

Laïcitat i religió en l'espai públic

Victòria Camps

Universitat Autònoma de Barcelona

El meu propòsit en les pàgines següents és parlar de la presència i la funció que té la religió al nostre món. Més concretament, en les societats secularitzades, amb estats laics (o “aconfessionals”, com diu la Constitució espanyola), on conviuen cultures diferents, la qual cosa fa que es comenci a qüestionar l'hegemonia de la religió catòlica. No em referiré d'entrada a la visibilitat que té la religió o les religions en les democràcies actuals. És a dir, quins aspectes religiosos formen part de la vida pública en societats que han deixat de ser socialment religioses, com ho va ser l'espanyola durant el franquisme. És un fet que la proclamació de l'Estat laic no ha fet desaparèixer, ni en la nostra societat ni en les del nostre entorn, signes religiosos externs com els crucifixos, les misses i els funerals oficials, les processons de Setmana Santa i, en general, la necessitat d'acudir a ritus religiosos per part dels ciutadans en els moments més significatius de l'existència, fins i tot quan una majoria d'ells es declara no creient o creient però no practicant. Sens dubte els estats es fan laics més ràpidament que les societats que els constitueixen. És una mostra més que les lleis, per si mateixes, no canvien la mentalitat de les persones, i que certes inèrcies i costums es mantenen no perquè un cregui especialment en el sentit que tenen, sinó per la senzilla raó que sempre s'ha fet així i substituir-ho per una altra cosa exigeix un esforç imaginatiu que és treballós i complicat.

Però no és aquest aspecte de la visibilitat de les religions —i, en especial, de la religió catòlica— en la vida pública el que m'interessa treballar, sinó una altra qüestió de més importància segons la meva opinió per a la convivència de les persones i el bon funcionament de la democràcia. Em proposo tractar la incidència de la presència religiosa en els problemes de caràcter ètic. Dit d'una altra manera, els conflictes que sovint

tenen lloc entre posicions i punts de vista contraris respecte a problemes que afecten la vida i la mort de les persones, conflictes que acostumen a contraposar creients a no creients en uns termes que no només fan difícil l'acord sinó la mateixa discussió per assolir-lo. El pas d'un Estat confessional, fins i tot nacionalcatòlic, a un Estat laic ens ha deixat, d'alguna manera, amb una normativitat moral difusa i desorientada per a la majoria de la població, i tan doctrinària com abans per als fidels seguidors de la doctrina de l'Església catòlica. Moltes de les qüestions que avui centren el debat públic, i que han de ser objecte de regulació legislativa, enfronten dos sectors de la ciutadania, que parlen llenguatges diferents i discorren amb arguments divergents. Davant de temes com la regulació de l'avortament i l'eutanàsia, o davant dels problemes que es deriven dels avenços de la investigació biomèdica, el sector més ortodox de l'Església catòlica respon amb afirmacions contundents i immunes al dubte: la vida és sagrada i s'ha de preservar en qualsevol cas per sobre de qualsevol altra opció per bona que sigui per a l'existència concreta de moltes persones. Els laics, per la seva banda, es mouen en un mar de confusió i perplexitats, però la seva posició es radicalitza fàcilment i eludeix el dubte pel fet d'haver de replicar els seus oponents. Ajuda al fet que els debats siguin aferrissats la simplificació inevitable d'uns mitjans de comunicació que, no només no es poden permetre el luxe d'aprofundir en excés ni de donar mil voltes als temes perquè perdrien l'actualitat de la notícia, sinó que busquen sobretot la confrontació i l'espectacle, amb la qual cosa les postures més extremistes són les que aparentment reflecteixen la manera de sentir i la divisió de la societat, la qual cosa no reflecteix de cap manera la realitat mateixa.

En efecte, la societat és molt més complexa del que aquests enfrontaments posen de manifest. Però se sap que només adquireix categoria d'existència el que apareix als mitjans de comunicació. L'opinió pública, que es forma a partir de la informació i l'opinió vessada en els mitjans, s'alimenta gairebé exclusivament de la confrontació i d'una suposada necessitat de prendre part sempre entre dues opcions contràries i irreconciliables. Res més negatiu per a la profunditat i la maduració d'uns debats que es refereixen a qüestions de gran importància per a la societat i per a les vides de les persones que la constitueixen i que adquireixen matisos i tonalitats grises i no blanques o negres.

Però abans d'entrar en les diferències que es troben a la base d'aquests conflictes i que separen i fan estèril el diàleg entre creients i no creients, vegem què s'ha d'entendre per laïcitat, un concepte fonamental si acceptem d'entrada la hipòtesi que els estats de dret i democràtics, formats per societats plurals, han de fer professió de laïcitat.

Què s'ha d'entendre per laïcitat

El concepte de laïcitat no és nou, el que és nou és la reflexió que comença a ser necessària sobre aquest concepte especialment en el món occidental. La reflexió és necessària per dues raons clares. La primera és que el procés de secularització que comença amb la modernitat il·lustrada i va lligada a la voluntat de trobar raons suficients per afrontar i resoldre qualsevol problema humà no ha culminat feliçment i ni tan sols s'ha aconseguit del tot. És cert que els pensadors d'avui no acudeixen a Déu com el garant i el suport final de totes les seves propostes. Però també ho és que no han tingut altre remei que mantenir una herència cultural que posa en relleu la influència que ha tingut el cristianisme durant segles. La transmutació dels valors que va proposar Nietzsche no és possible si no és amb el risc d'acabar amb la mateixa moral, la qual es nodreix de molts conceptes i ideals clarament cristians. El tema al qual m'he referit de passada més amunt sobre la presència de signes religiosos en les societats suposadament secularitzades (i el que no he esmentat, relatiu a l'educació religiosa en les escoles públiques) és una prova evident que la secularització no ha aconseguit escombrar ni eliminar tot el que és religiós del nostre món. No dic aquí si és bo o dolent. Ho constato i res més.

La segona raó que ens porta a repensar el sentit de la laïcitat és la presència cada vegada més gran de religions diverses en les nostres societats, que no formen part del nostre patrimoni cultural més proper i assimilat. L'islam és l'exemple més clar però no l'únic. Hi ha un proselitisme religiós de comunitats cristianes que es beneficien de la falta d'espiritualitat, o fins i tot de poesia, d'un món calculador i mercantil que és lluny de satisfer les expectatives de molta gent. Això indica que una certa "necessitat religiosa", en el sentit de vincular-se o relligar-se a alguna cosa que transcendeix la pròpia persona, no ha trobat equivalent en les societats secularitzades. Això fa que els *revivals*

religiosos prosperin i obtinguin els seus fruits. Al mateix temps, el xoc religiós entre creences de diferent signe, així com el xoc entre religions amb clara tendència al fonamentalisme i els costums ja establerts als estats laics, obliguen a plantejar fins on ha d'arribar la neutralitat estatal en matèria religiosa. És una interferència excessiva prohibir el vel islàmic? Cal tallar d'arrel certes pràctiques que conculquen drets fonamentals? Les opinions derivades de creences religioses són tan discutibles com les que limiten els seus arguments a consideracions estrictament racionals? En quins termes, en definitiva, s'ha de produir el debat públic entre discursos que s'havien considerat incompatibles i intraduibles? Hi ha d'haver debat, al cap i a la fi, o s'ha de demanar al creient que renunciï a la seva fe i a les seves doctrines si vol discutir en públic?

De fet, la reflexió sobre què s'ha d'entendre per laïcitat es troba amb tots aquests dubtes en posar de manifest que confessar-se laic significa adherir-se a tres idees bàsiques:

1. La primera és la llibertat de consciència per decidir totes aquelles qüestions que, més enllà del que opinin les diferents doctrines religioses, són dubtoses i es consideren discutibles en el marc estricte dels drets fonamentals.
2. La segona és la igualtat de drets de totes les opcions religioses. Un Estat que s'autoproclama aconfessional o laic no pot continuar atorgant privilegis a l'Església catòlica per la senzilla raó que va ser l'única durant segles que va estar tutelada per l'Estat i segueix sent majoritària. Totes les religions tenen els mateixos drets pel que fa a la seva visibilitat pública i presència en l'educació. El que es concedeix a una s'ha de concedir de la mateixa manera a la resta.
3. Finalment, l'Estat és neutral davant les diferents confessions religioses, és a dir, no es decanta per cap en especial. Aquesta neutralitat no significa que l'Estat no hagi de garantir els drets fonamentals i ser especialment bel·ligerant quan certes pràctiques religioses es vulneren manifestament. Al mateix temps, un Estat neutral té l'obligació de garantir la convivència no només entre les diferents religions, sinó entre aquestes religions i els ciutadans laics.

Diferències entre la moral religiosa i la moral laica

Dels tres punts anteriors, el primer i el tercer són els que m'interessa destacar. La llibertat de consciència o autonomia de la persona per decidir es posa de manifest especialment davant de qüestions que afecten la moral. També la manera en què l'Estat exerceix la seva neutralitat respecte a la religió s'ha de matisar en funció d'aquesta llibertat de consciència, que ha de ser compatible amb els drets fonamentals i els principis constitucionals. Per això, perquè ni la llibertat de consciència ni la neutralitat de l'Estat semblen ser acceptades pel conjunt de la societat, convé parar-se a considerar què enfronta, en definitiva, les morals religioses i les morals laiques.

Una de les raons de l'enfrontament és la qüestió del fonament de la moral. De fet, és una de les preguntes que ha ocupat les ments filosòfiques des dels orígens de la filosofia: el perquè de la moral. Per què s'ha de ser bona persona? Per què s'ha de fer justícia? Per què la vida humana és sagrada? Per què l'ésser humà té una dignitat fonamental?

La resposta religiosa a aquesta pregunta és senzilla i categòrica: estem fets a imatge de Déu, per això la nostra vida és sagrada. És més, la creació divina de la vida humana la converteix en alguna cosa indisponible per a qui la posseeix, que és cada persona. Només Déu té poder per donar i treure la vida, ja que aquesta vida depèn només de la seva voluntat.

El pensament no religiós, per la seva banda, fonamenta la sacralitat de la vida humana (en què també creu tot i que evita el terme *sacralitat* i el substitueix per *dignitat*) en la condició moral de l'ésser humà. Com que l'home és un agent moral, ha de tenir una dignitat suprema, per sobre de la que se li reconeix en el món animal. Així, a diferència de la fonamentació religiosa de l'obligació moral, que no admet rèplica, la fonamentació laica admet discrepàncies en el seu si. Per exemple, no tots els filòsofs han estat d'acord sobre la mateixa dignitat de tot ésser humà. Aristòtil va atribuir dignitat només als ciutadans lliures, exclouïa, per tant, dones i esclaus. I si Aristòtil ens sembla molt allunyat de nosaltres, acudim a Freud, molt més proper. A Freud, una norma derivada de la mateixa dignitat dels éssers humans com és la d'estimar els nostres enemics li semblava totalment irracional.

No obstant això, i si volem afinar una mica més i anar al fons dels arguments, ens adonem que intentar fonamentar la moral en la dignitat de la vida humana, que al seu torn deriva de la condició d'agent moral de l'ésser humà, és un argument circular. És a dir, un argument que requereix creure prèviament en la condició moral humana per afirmar després la dignitat d'aquesta mateixa condició, la qual es constitueix com el principi de la moralitat. Som davant d'un dels raonaments circulars típics de la filosofia.

Aquesta última observació sobre la circularitat de les fonamentacions filosòfiques em porta a la conclusió que, en ambdós casos, tant si ens quedem amb el fonament religiós com si recorrem al fonament racional de la moral, el punt de partida de l'un i de l'altre s'assemblen bastant. En tots dos casos, en l'inici hi ha una creença: la fe en Déu, en el cas de l'argument religiós, la fe en la condició moral humana, en el cas de l'argument racional. És una conclusió que confirma que la fonamentació de la moral és pura metafísica, és a dir, no es dedueix de cap dada empírica, ja que si un Déu no ho és, tampoc no ho és la condició *moral* de la persona. Així doncs, o bé ens basem en la tecnologia o bé en una concepció determinada de l'ésser humà com a ésser moral. Metafísica en qualsevol cas.

La discrepància sobre el fonament no sembla, en definitiva, tan greu. Com acabem de veure, depèn del que creguem en cada cas. La diferència radica més aviat en el fet que, en el primer cas, qui fonamenta la moral és un Déu que dicta unes normes, mentre que en el segon cas som nosaltres mateixos qui ho fem, dotats d'una dignitat que eleva el nostre ésser per sobre dels altres éssers vius. Aquesta diferència incideix clarament en els continguts de la moral, ja que si en les morals religioses els continguts els decideix Déu, en el cas de les morals no religioses els decidim entre tots. Això no impedeix que no puguem adherir-nos tots a uns principis morals universals (el valor de la vida o el valor de la llibertat), així com que discrepem respecte a la interpretació que fem d'aquests principis. La sacralitat o dignitat de la vida humana pot tenir, i de fet té, interpretacions diverses i divergents. Les religions monoteistes coincideixen a defensar que només Déu pot disposar de la vida humana, aquesta és la interpretació que acostumen a fer de la dignitat. És una interpretació que, en realitat, renuncia a interpretar, simplement atribueix al Creador la capacitat de disposar del principi i la fi de la vida de cada criatura.

Una moral laica, en canvi, no interpreta en termes tan contundents el valor inalienable de la vida de cada persona. Veu un conflicte entre el dret a decidir per un mateix, derivat de l'autonomia individual, i el valor superior d'aquesta vida en general. El conflicte entre creients i no creients, o entre creients no fidels a l'ortodòxia de les esglésies i no creients, sobre temes tan recurrents com l'avortament o l'eutanàsia, se sustenta en aquesta disparitat en la interpretació del valor de la vida. Per als uns, aquest valor és superior a qualsevol altre, inclòs el valor de la llibertat de qui no vol seguir vivint. Per als altres, cal ponderar en cada cas si el valor de l'autonomia individual pot ser superior al de la vida.

Aquesta obertura a la ponderació, al dubte, en definitiva, sobre quin valor és més important i ha de prevaler en cada cas, és el que ha fet que el Vaticà i la jerarquia catòlica acusin de relativisme com una cosa intrínseca a una moral laica. En el rerefons de l'acusació rau el convenciment —mai ocultat— que qui està en possessió de la veritat és la religió, que no admet casuístiques ni consideracions contingents. En la posició laica, per contra, no hi ha adhesió a cap veritat, més aviat al contrari, el punt de partida és el dubte sobre quin valor ha de prevaler, un dubte tan insuperable en teoria que la seva resolució s'abandona a la responsabilitat de cada persona i a l'ús que en cada cas vulgui fer de la seva llibertat.

Convé recordar que la postura del Vaticà ha estat persistentment la mateixa, la negació del valor de la llibertat per sobre del valor de la vida, excepte en excepcions comptades, per exemple, el Concili Vaticà II. Però ben aviat Joan Pau II va esmenar les concessions excessives a un pensament més obert, fetes per Joan XXIII i, en la *Centessimus annus* va proclamar sense dubtar-ho que el laïcisme és amoral perquè renuncia a una veritat transcendent. En temes tan difícils, doncs, el que afirma l'Església és que la veritat o és transcendent o no és.

El relativisme de la moral laica

He dit en començar que la tesi de l'autonomia de la moral és perfectament compatible amb la que diu que la moral és racional. Una regla tan universal com la regla d'or de la moralitat —“no facis als altres el que no voldries que et fessin a tu”— o en la seva

versió positiva —“fes als altres el que voldries que et fessin a tu”— es reproduceix, amb els mateixos termes o semblants, en les morals de totes les religions. Si això és així, tan relativista pot semblar la moral cristiana com una moral laica. Defensen el mateix i, fins i tot en aquest cas, no hi ha interpretació canònica de l'amor al proïsme. Cadascú ho ha anat interpretant a la seva manera.

El diàleg platònic *Eutifró* versava ja d'alguna manera sobre la disputa relativa al suport diví o laic de la moral. Ho va fer obrint una discussió al voltant d'una pregunta que, portada al nostre terreny, podem formular així: “Les coses són bones perquè Déu les vol o Déu les vol perquè són bones?” La pregunta es plantejava a propòsit de la discussió sobre si era bo (o “impiu”) que un fill es fes càrrec d'una acusació judicial d'assassinat contra el seu pare. Era un assassinat en qualsevol cas, però era l'amor d'un fill atenuant suficient per no imputar l'assassí? Era acceptable aquesta flexibilitat d'interpretació o, al contrari, un assassinat ho és siguin quines siguin les circumstàncies?

Només la resposta afirmativa a la segona part de l'adversativa —“Déu vol les coses bones perquè són bones”— permet aclarir els dubtes anteriors preservant, al mateix temps, l'autonomia de la moral. La decisió que una cosa és bona o dolenta, que un assassí mereix un càstig o no, ha de ser una decisió racional. Dit d'una altra manera, la determinació d'allò bo o dolent és, a priori, prèvia a la fe religiosa, com defensava Kant. No podria ser d'una altra manera si té cap sentit l'afirmació “Déu és bo”, ja que només és possible dir-ho si podem donar a *bo* un significat independent de Déu. En cas contrari no estem dient “Déu és bo”, sinó “Déu és Déu”.

Del problema d'atribuir a una suposada voluntat divina la distinció entre el bé i el mal donen compte les diatribes dels teòlegs medievals per intentar justificar certs episodis bíblics (com el sacrifici d'Isaac) clarament condemnables des del punt de vista de la racionalitat humana, però presentats en els textos sagrats com a mandat de Déu coincident amb el bé. Sant Anselm va haver d'argüir per “defensar” Déu que, de fet, la intenció divina en ordenar el sacrifici del fill no era el sacrifici en si, sinó posar a prova la fidelitat d'Abraham i la seva disposició sense traves a obeir el mandat. Només així es resol la incoherència entre l'ordre divina i la moralitat.

Encara més, s'hauria d'afegir que fins i tot la decisió d'obeir Déu és, en si mateixa, una decisió moral. Per prendre Jesús com a model de conducta cal comparar-lo amb un

ideal moral previ a la figura de Crist. Si no és així, l'autonomia humana i, en definitiva, la seva dignitat, es qüestiona: quina capacitat de decisió, quina llibertat es pot atribuir a una persona que s'adhereix a uns preceptes o a un model sense considerar prèviament si són realment vàlids, sense aportar raons d'aquesta validesa? En el fons de qualsevol moral hi ha una concepció de l'ésser humà, de la seva naturalesa i el seu destí, una concepció que acceptem o rebutgem perquè ens sembla la millor. Diu gaire a favor de la nostra condició que no tinguem cap mena de criteri sobre què és millor o pitjor, que fem dependre absolutament aquesta distinció d'una suposada veritat revelada per irracional que sembli?

L'ètica en el debat públic

Si acceptem el que he dit fins ara, entendrem també quina és la raó de les discrepàncies sobre els judicis morals entre els diferents membres o sectors de societats plurals en què conviuen creients, agnòstics i ateus. La raó té a veure sempre amb les diferents interpretacions que els uns i els altres fan d'uns principis i uns valors fonamentals que, en abstracte, acceptem com a autoevidents o indiscutibles.

Per entendre aquests dos nivells que té qualsevol moral, el dels grans principis i el de les interpretacions concretes, sempre m'ha anat bé l'explicació que en fa Richard Hare, un filòsof analític avui bastant oblidat. En un llibre titulat *Moral Thinking*, Hare distingeix entre els que ell anomena "principis *prima facie*" i els "principis crítics". Els primers són simples i generals, inespecífics, procedeixen, a judici seu, de la intuïció. Els principis crítics, en canvi, poden ser molt específics, perquè s'apliquen només a casos o situacions concretes. El conflicte apareix en realitat quan es pretén atorgar el rang de principi *prima facie* a un principi massa específic per encaixar en aquest nivell. Vegeu per exemple la diferència entre "no matar" i "no matar excepte en cas de defensa pròpia, adulteri o execucions jurídiques". Sobre el *no matar* en general no hi ha desacord. Sí que n'hi ha, i molt, quan el *no matar* especifica i inclou totes les excepcions del segon exemple. D'aquí la dificultat d'arribar a acords sobre normes morals massa específiques.

Aquesta dificultat, d'altra banda, és la que hauria d'obligar-nos a fer que el debat moral fos part del debat públic i ajudés a la construcció del que s'ha anomenat "raó pública". La racionalitat que tots compartim no té un contingut clar i definit, és molt indeterminada, sobretot quan es tracta de fer judicis de valor. Arribar a una determinació més gran només pot ser el resultat d'un debat realitzat amb totes les garanties d'igualtat i simetria per participar-hi.

En qualsevol cas, la necessitat d'un debat públic sobre qüestions morals, unida a l'afirmació feta al principi que un dels aspectes més importants de la religió, si no el més important, és la moral, ens porta a la conclusió que la moral no pot ser un assumpte estrictament privat. No és un assumpte privat la moral i tampoc no ho ha de ser la religió, que, en molts casos, serveix de fonament a la moral perquè, en aquestes circumstàncies, n'acaba sent indissociable en el sentit que la forma d'expressió de les conviccions morals és essencialment religiosa.

Aquest és un punt que avui comença a ser tractat i discutit en les societats secularitzades. Tot el procés de secularització anava destinat a "privatitzar" la religió, eliminar de l'espai públic els símbols i motius religiosos, desprendre les qüestions conflictives de la vestidura religiosa amb què es mostraven. Una idea que potser era a la ment de molts pensadors però que s'ha fet inviable a la realitat. Els símbols religiosos no han desaparegut, ni és lògic que ho facin, ja que els ritus formen part dels cicles vitals de les persones i tenen en l'expressió pública un dels seus aspectes característics. Hi seguirà havent no només esglésies, sinó batejos, matrimonis, funerals i commemoracions religioses. No només els creients tenen dret a aquesta llibertat d'expressió religiosa, sinó que fins i tot als no creients els costa desprendre's de certs comportaments per als quals no troben un equivalent laic satisfactori. Què és un bateig laic? Una altra cosa molt diferent és la imposició d'aquestes formes d'expressió religiosa a tots els membres d'una societat. L'Estat laic separa el que és religiós del que no ho és. No priva el que és religiós de manifestar-se públicament, però es manté fidel al precepte evangèlic: al Cèsar el que és del Cèsar i a Déu el que és de Déu. És curiós que hagin estat els estats laics, i no les esglésies, els que han lluitat per materialitzar aquest precepte evangèlic.

No només les manifestacions religioses no han de deixar de ser públiques, sinó que el debat sobre els conflictes morals, que enfronta sobretot creients i no creients, ha de

ser també públic. Cal dir que no tots els filòsofs estan d'acord en l'actualitat en el tipus de presència que ha de tenir la religió en l'esfera pública. La postura de l'últim Habermas, clarament favorable a una presència i consideració més gran del creient en l'espai públic, xoca amb la de John Rawls, molt més restrictiva pel que fa referència a la inclusió en el debat de perspectives religioses. Ara no tinc temps d'aturar-me en les diferències entre l'un i l'altre. N'hi ha prou amb dir que la discussió incideix de ple en el sentit que hem de donar a la laïcitat perquè no es converteixi en "laïcisme", entès com una postura no només negativa i radicalment restrictiva respecte a les manifestacions religioses, sinó bel·ligerantment antireligiosa.

Si recollim el que s'ha dit més amunt, és a dir, que ser laic significa tenir en compte el punt de vista de la consciència, quan la interpretació dels grans principis és indeterminada, o quan, com passa sovint, hi ha un conflicte difícil de resoldre entre dos grans valors bàsics —la vida i la llibertat—, veiem de seguida on es troba la raó de la discrepància entre la perspectiva de les esglésies i la perspectiva laica. L'ortodòxia religiosa, la catòlica en especial, es mostra altament reticent a acceptar la premissa de la llibertat de consciència, més pròpia de la reforma protestant. La primacia de la consciència individual en la interpretació dels textos bíblics i de les normes morals va ser una invenció de Luter contra un adoctrinament excessiu i abusiu per part de l'Església romana. A Espanya patim les conseqüències de no haver passat per la reforma protestant, sinó més aviat per una contrareforma que ens va enquistar en els pitjors vicis que han acompanyat la doctrina catòlica. L'autonomia individual no té valor davant d'aquesta doctrina. Pel que fa al pluralisme moral i religiós, especialment el moral, acostuma a ser entès com una concessió al relativisme, com el rebuig d'una veritat que per a la doctrina catòlica és indiscutible perquè és transcendent.

Per ser justos, tanmateix, convé no posar tots els creients en el mateix grup, sinó distingir entre dos tipus de creients, els més identificats amb el Vaticà i amb la Conferència Episcopal i els que es permeten discrepar de l'ortodòxia. Els que no accepten l'autonomia de la moral ni la llibertat personal per interpretar les normes morals. El llenguatge que utilitzen no té traducció laica possible: "X és bo perquè Déu ho diu" és la seva única tesi. És el contrari del desenllaç de la pregunta de l'*Eutífró* en el diàleg platònic. Així, la laïcitat de l'Estat és vista com una guerra entre dos bàndols, un dels

quals es proposa “imposar” la laïcitat a tota la societat. Veus autoritzades de l'Església catòlica es pronuncien amb frases com aquestes: “la laïcitat de l'Estat no pot pretendre que la societat sigui laica”; o, fent referència a la tan discutida Educació per a la ciutadania, “l'educació per a la ciutadania no ha d'incloure continguts de caràcter moral”. (Em pregunto com és possible educar per ser ciutadà sense moralitzar d'alguna manera!)

Aquests creients s'aferren a la seva veritat i no admeten que sigui qüestionada per ningú. Entenen la laïcitat com una exclusió de les creences religioses, quan en realitat no és així. De fet, l'Estat laic no impedeix al creient que segueixi creient en la seva veritat (com no exigeix a ningú que avorti tot i estar permès l'avortament), el que no fa és imposar a tots els ciutadans les veritats del creient. A això anomena aquest creient recal·litant “imposar la laïcitat”, però la laïcitat no s'imposa, és un estat de coses que permet actuar lliurement i de diferents maneres en totes aquelles qüestions que no vulneren clarament els drets fonamentals. L'Estat laic, que admet tots els punts de vista i imposa només els mínims ètics indispensables, l'únic que estimula és la tolerància, acceptar continguts morals diferents dels propis, la pluralitat de creences i opinions.

Però no tots els creients, per sort, pertanyen a aquest grup de “neocons” intransigents. Els cristians postconciliaris combreguen amb la prioritat de la consciència individual davant les normes religioses i amb el pluralisme ètic i religiós. L'objectiu, per a creients i no creients, raonables en tots dos casos, hauria de ser el que va proposar Dietrich Bonhoeffer: construir una moral *etsi deus no daretur*, com si no hi hagués Déu. No per pronunciar-se sistemàticament en contra de la doctrina moral religiosa, sinó per valorar-la i raonar-la com correspon fer-ho a un ésser que es defineix com racional i lliure.

La formació de l'opinió pública

Quan parlem de l'absoluta necessitat d'un debat públic, a què ens referim? A qui correspon promoure i liderar aquest debat? És evident que les cambres legislatives, especialment en una democràcia tan partidista com la nostra, no són l'espai més idoni. Hi ha d'altres espais, més o menys acadèmics, que porten a discussions una mica més profundes i continuades. Però aquests espais, sempre massa elitistes, tampoc no contri-

bueixen gaire a formar l'opinió pública. Es forma, avui dia, a través dels mitjans de comunicació, els quals haurien d'encarar el pluralisme social i eludir les confrontacions exagerades que distorsionen els termes d'un debat raonable.

La “raonabilitat” és una de les virtuts que John Rawls creu indispensable en les discussions públiques que busquen acords o, almenys, comprensió mútua. Raonabilitat és un sinònim de “civilitat”, que consisteix en l'actitud disposada a contribuir al bé comú i a col·laborar en la construcció de l'anomenada “raó pública” formada pels acords i les decisions a què arriben els estats democràtics. L'ésser humà —explica Rawls— és a la vegada “racional” i “raonable”, és a dir, per una banda, persegueix els seus propis interessos, és egoista, i, per l'altra, és capaç de prendre part activa en la construcció d'una societat més justa. Les persones van adquirint aquesta raonabilitat amb la pràctica determinada per la voluntat de col·laborar i de no reafirmar-se únicament en les seves posicions singulars. Ser raonable significa ser capaç de renunciar a expressar i defensar les pròpies conviccions, sempre respectables, amb un llenguatge, uns mètodes i uns arguments que no puguin ser compresos per l'altra part. Un fonamentalista religiós que només sap defensar el seu punt de vista amb l'argument que “Déu l'estima” no parla des de la raonabilitat, el diàleg amb l'altre es fa impossible si insisteix a mantenir-se en unes premisses dogmàtiques i inacceptables per qui no comparteix les mateixes creences. La raonabilitat és, així, una cosa que els éssers humans posseeixen en potència, són capaços de ser raonables si estan disposats i tenen voluntat de ser-ho.

Però és inútil fomentar la raonabilitat si els mitjans de comunicació no hi contribueixen. Si els mitjans es limiten a “informar” del que pensen o diuen els uns i els altres, escollint els qui representen les postures més extremes i vociferants (no representatives, per la seva banda, de la realitat social), no estan fomentant la raonabilitat sinó l'exasperació. Habermas ha eliminat les dificultats (potser excessives) a favor de donar més presència a les religions en el debat públic. Pensa que, en l'aposta per la tolerància mútua, qui més hi perd és el creient, ja que se li exigeix que renunciï a més coses, fins i tot se li està demanant que accepti com a moralment legítimes decisions que repugnen la seva fe. És cert, quant més restrictiu és el pensament d'un, més difícil li serà donar per bones les opinions obertes i laxes dels seus conciutadans. Però en ètica el problema té una única solució: només és una obligació moral el que és universalitzable, no

des del fanatisme (Eichman va creure universalitzable l'extermini dels jueus que va contribuir a executar), sinó des de la raonabilitat. Per això convé aprofundir en aquest valor, tant per posar-lo en pràctica com per evitar que sigui la discussió no raonable la que de fet va articular els més anomenats debats públics, ja que, des de la falta de raonabilitat, el que no és possible és el debat.

M'he referit més amunt a la neutralitat de l'Estat laic. Ser neutral no significa no promoure una deliberació sana i justa, ja que és evident que, en temps d'incertesa, quan no tenim clar quina és la millor opció ni la decisió més justa, la deliberació —és a dir, el procediment— és l'únic que ens queda per legitimar les normes i les decisions que prenguem.

Alguna cosa falla en la comunicació si és incapaç d'introduir la deliberació i el debat com un dels seus aspectes. A vegades fa la impressió que l'únic que es persegueix és que estiguem comunicats, que tinguem notícia que passen coses i es produeixen declaracions, però sense atendre gaire als continguts de la comunicació. Sense atendre-hi ni detenir-s'hi per analitzar-los i valorar-los. No hi ha interactivitat entre el discurs d'una elit suposadament informada i una societat civil responsable de les seves pròpies opinions. És difícil que amb aquestes característiques arribem a tenir opinions raonables.

La presència de les confessions en l'espai públic audiovisual. Un nou repte per a la laïcitat?

Silvio Ferrari

Universitat de Milà

Per tractar correctament el tema de la meua presentació, crec que serà útil aturar-se breument en els dos conceptes que l'enquadren: pluralisme religiós i mitjans de comunicació.

Per què la pluralitat de les religions presents als nostres països de vegades es percep com un problema i no pas com un recurs? Fonamentalment per dues raons: d'una banda, perquè no es tracta només d'un pluralisme religiós, sinó també ètic i cultural; i de l'altra, perquè aquest pluralisme no accepta quedar limitat a l'àmbit de la vida privada.

El pluralisme religiós no és una novetat a Europa, que per segles ha estat dividida entre catòlics, protestants i ortodoxos, amb línies de fractura que freqüentment travesen una mateixa ciutat o regió. No obstant això, aquesta pluralitat s'havia mantingut dintre d'un horitzó compartit, definit per la referència als mateixos textos sagrats (l'Antic i el Nou Testament), llegits d'acord amb un cos interpretatiu comú (la Patristica). L'existència centenària a Europa de comunitats importants d'hebreus i musulmans no contradiu aquesta afirmació: els hebreus s'han hagut d'enfrontar aviat a l'alternativa entre assimilació i persecució (i n'han triat una sense evitar-ne l'altra) mentre els musulmans, després de la *reconquesta* catòlica d'Espanya, han quedat confinats a una regió perifèrica del continent. El pluralisme religiós europeu ha estat, majoritàriament, un fenomen dintre del cristianisme i, conseqüentment, els conflictes religiosos que han dividit Europa després del cisma d'Occident, i sobretot la reforma luterana, no han creat fractures culturals insuperables.¹ És veritat que les relacions entre homes i dones, ciutadà i Estat, Estat i religió han estat (i en part ho són encara avui) concebuts de manera

diferent en els països ortodoxos, protestants i catòlics, però aquesta diferència no ha estat mai tan gran com per crear una incompatibilitat cultural real i impedir la comprensió recíproca. La confirmació d'això és el procés d'unificació europea: encara que amb tots els seus límits i retards, és la prova que una noció compartida de ciutadania ha pres forma i és vital a Europa.

Aquest horitzó ètic i cultural comú s'ha anat enfosquint progressivament. Dos elements —el primer intern i el segon, extern a Europa— n'han determinat l'afebliment i han obert el camí al desenvolupament d'una societat plural culturalment i èticament.

El primer d'aquests elements és la immigració, que ha dut a Europa un nombre creixent de persones que no coneixen i de vegades no comparteixen alguns conceptes centrals de la tradició cultural europea.² La manera que les relacions polítiques o familiars són concebudes o, en un nivell més prosaic, la manera que un es vesteix o el que un menja marquen una diversitat entre una part d'aquestes comunitats immigrades i la majoria dels europeus.³ No es tracta només d'una diferència de religió, sinó d'alguna cosa més àmplia i important, que implica estils de vida, conviccions, valors, comportaments: en síntesi, es tracta d'una diversitat cultural.

L'altre element és el individualisme creixent que posa en dubte decisions que, en una època, eren considerades descomptades.⁴ El procés de secularització ja havia afeblit el control que les esglésies històriques exercien en els moments centrals de la vida humana (naixement, matrimoni, mort, etc.): avui la manera en què aquestes experiències es comprenen i es viuen està en ràpida transformació. La gamma del que és possible s'ha ampliat desmesuradament gràcies als progressos de la tècnica, i l'individu està en condicions de prendre decisions que eren inimaginables només pocs anys enrere. A Europa està prenent cos la coexistència de diverses maneres de néixer, casar-se, procrear i morir, tots amb legitimitat jurídica anàloga, i entre aquestes diferents maneres, cada individu pot triar aquell que més s'adapta a les seves conviccions ètiques. El debat sobre la bioètica que creua tot el Vell Continent i les recents reformes del dret de família de molts països europeus mostren que les esglésies històriques han perdut la seva capacitat d'orientar la discussió pública i d'influir en les decisions polítiques sobre alguns temes ètics centrals (encara que no falten excepcions, entre les quals, Itàlia).

Tot això confirma que avui està en joc alguna cosa més que un simple pluralisme religiós i explica perquè s'ha de raonar en termes de pluralisme ètic i cultural. No obstant això, per comprendre a fons aquest nou escenari cal focalitzar amb exactitud la seva característica més nova i interessant. L'actual pluralisme ètic i cultural no és de cap manera la conseqüència d'una desaparició de la dimensió religiosa en la societat contemporània: al contrari, enfonsa freqüentment les seves pròpies arrels en la religió o, almenys, es desenvolupa en un context encara dominat per la *revanche de Dieu*.⁵ D'una banda, la disminució de la capacitat de les esglésies històriques de parlar en nom de tota la societat europea ha estat equilibrada pel desenvolupament, dintre d'aquestes mateixes esglésies, de nous grups com els corrents evangèlics de tipus fonamentalista, els cristians *born again* entre els protestants i Comunió i Alliberament o l'Opus Dei entre els catòlics: tots aquests moviments es caracteritzen per la intenció de fer prevaler la pròpia identitat religiosa en cada camp d'actuació humà i, en conseqüència, estan orientats a afirmar el fonament religiós de les decisions ètiques, culturals i polítiques. D'altra banda, la distinció entre religió, ètica, cultura i política que ha estat acceptada —més o menys de bon grat— per moltes esglésies històriques no forma part de la tradició de la majoria de les comunitats religioses que s'han establert a Europa en els darrers quaranta anys, des de l'islam fins a alguns dels anomenats *nous moviments religiosos*. En conseqüència, les decisions ètiques i culturals es justifiquen cada vegada més a través d'una referència directa a la religió. La qüestió del vel islàmic n'és un bon exemple del caràcter penetrant que ha assumit la dimensió religiosa: allò que fins fa alguns anys es considerava un costum ètic avui es percep sobretot com una manifestació de fe. Però podem trobar exemples igualment clars al meu país. A Itàlia, la distinció entre religió i política és més feble avui que en els temps en què Democrazia Cristiana governava la nació. Aleshores, la funció d'oferir orientació cristiana a la vida política italiana havia estat confiada als laics que s'ocupaven de política; després de la caiguda de Democrazia Cristiana, aquesta mateixa funció va passar a ser responsabilitat dels bisbes en primera persona, que no han dubtat a donar indicacions polítiques molt precises i vinculants a propòsit del referèndum sobre la fecundació artificial i del projecte de llei sobre el dret dels convivents.

El resultat últim d'aquesta combinació pública entre religió, cultura, ètica i política és que la negociació i el compromís són molt més difícils avui que en el passat: les decisions ètiques i culturals, quan estan relacionades directament amb la voluntat de Déu, tendeixen a transformar-se en no negociables. Deriva d'aquí la naturalesa conflictiva del pluralisme contemporani i la necessitat de trobar els elements adequats per a la seva governança. A aquesta exigència ha de respondre també el sistema dels mitjans de comunicació.

En la major part dels països europeus,⁶ el sistema dels mitjans de comunicació es caracteritza per una arrelada dicotomia, manifestada a través d'una simple constatació: nosaltres considerem normal la presència d'una ràdiotelevisió d'Estat, però ens resultaria estranya l'existència d'un periòdic d'Estat. D'una banda, estan ràdio i televisió, que són considerats serveis públics; de l'altra, premsa i internet, que recauen en l'àrea de la iniciativa privada.⁷ Els mitjans de comunicació més antics (la impremta) i els més moderns (internet) es caracteritzen per un substancial monopoli privat; els mitjans de comunicació del període intermedi –ràdio i televisió– conserven encara una forta empremta pública.⁸ Més enllà de les explicacions relacionades amb l'escassetat de les freqüències necessàries per a les transmissions radiotelevisives⁹ i les inversions tècniques i econòmiques requerides per cada mitjà de comunicació, aquesta diferència es deu al període històric en el qual s'han desenvolupat: els primers grans periòdics europeus van néixer a finals del segle XIX, quan els economistes creien encara en la mà invisible d'Adam Smith; internet es va difondre en els últims trenta anys, dominats pels corrents neoliberalistes que havien pres impuls en època de Margaret Thatcher i Ronald Reagan; la ràdio i la televisió, en canvi, es van desenvolupar en l'època de l'estat de masses (en la seva versió autoritària durant les dues guerres mundials, o democràtica després de la segona), o sigui quan la presència de l'Estat en el món de l'economia era ja bé consistent. Mirant-lo bé, el sistema radiotelevisiu respon, en el sector de la comunicació, a la mateixa exigència fonamental que, en el sector de la salut o de l'educació, ha estat satisfeta amb la creació del sistema sanitari i del sistema escolar nacional: l'extensió a la totalitat dels ciutadans de la possibilitat de usufructuar un bé –l'educació, la salut, la informació– que anteriorment estava reservada a una minoria. Aquest procés

ha estat inicialment administrat per l'Estat i s'obre després a la iniciativa privada: després de la Segona Guerra Mundial, la presència contemporània d'operadors públics i privats en sectors particularment delicats de l'organització social és considerada la millor garantia per oferir als ciutadans un servei que respecta els interessos generals de la col·lectivitat, d'una banda i que permet, de l'altra, satisfer interessos particulars.

Aquest sistema difereix tant del que estava en vigor en l'Europa comunista, on l'omnipotència de l'Estat havia destruït la iniciativa privada, com del que existeix als Estats Units, on per contra, la tradicional desconfiança cap a la intervenció de l'Estat en l'esfera pública es va traduir en la hipertròfia de la dimensió privada: semblava destinat a decaure, amb un poc de nostàlgia en els homes de la meua generació, després de l'afebliment del *Welfare State* i de la reducció de les seves capacitats d'intervenció en el social. Però la crisi financera de l'últim any ha obert nous escenaris, fent dubtar una vegada més de l'eficàcia de la mà invisible d'Adam Smith i reconsiderant la necessitat d'una intervenció reguladora de l'Estat sobre el mercat. El partit, per tant, sembla encara obert.

Una vegada aclarits els dos conceptes –pluralisme religiós i mitjans de comunicació– que enquadren la meua presentació, és possible formular la pregunta a la qual desitjaria respondre: el sistema europeu dels mitjans de comunicació està en condicions de contribuir al bon govern de la pluralitat pública de les religions que caracteritza a l'Europa contemporània?

Per respondre a la pregunta és necessari reflexionar un poc sobre la "filosofia" pròpia d'aquest sistema, i per desenvolupar aquesta tasca començaré des de lluny, a partir de les tesis d'un jurista nord-americà mort prematurament, Robert Cover.¹⁰ Segons Cover, l'univers del dret està sostingut per dues forces: les que el creen i les que el mantenen. Sosté que aquest univers està constituït per múltiples mons normatius, creats per subjectes col·lectius (i inclou entre ells a les comunitats religioses) que produeixen significats jurídics nous a través d'una relectura de la pròpia tradició capaç d'oferir respostes significatives als problemes plantejats per la societat contemporània. Però aquests mons on es crea el dret –mons jurisgenètics, els defineix Cover– poden resultar sectarismes, violents i discriminatoris si es deixen lliures de controls. És per tant, necessària una

força de manteniment del sistema, capaç d'equilibrar les forces centrífugues dels mons jurígenètics. I aquesta força, segons Cover, és fonamentalment la de l'Estat.

M'agradaria intentar referir-me al nostre tema incorporant-lo en el quadre delimitat per Cover. En un món que considera al pluralisme com un recurs, és indispensable assegurar espais i eines on puguin sorgir i desenvolupar-se significats jurídics nous, és a dir, nous projectes d'organització jurídica de la societat elaborats pels subjectes col·lectius que la componen. Aquest espai és el de la iniciativa privada, i el principi de llibertat constitueix la seva regla fonamental. Això no significa que faltin normes que ho disciplinin, sobretot en el cas de la premsa escrita: el respecte de les lleis penals, entre les quals es troba també la prohibició d'instigar a l'odi, a la violència o a la discriminació religiosa, s'aplica òbviament també a internet i a la premsa. No obstant això, les normes que regulen aquest sector estan orientades en primer lloc a tutelar la llibertat d'expressió,¹¹ no a definir les finalitats i modalitats amb que pot ser exercida¹² (com és el cas del sistema radiotelevisiu, inclòs també el seu vessant privat).¹³ Aquesta llibertat ha de ser atentament salvaguardada, resistint a la temptació de limitar-la en raó de la conflictivitat religiosa creixent: l'espai privat és el lloc on les experiències religioses poden manifestar-se i dialogar –o inclusivament discrepar– en condicions de paritat, donant real expressió al pluralisme religiós contemporani.¹⁴ Això és particularment cert en el cas d'internet, que ha anul·lat, per a bé o per a malament, les distàncies entre religions riques i pobres, velles i noves, grans i petites: el lloc de l'Església de la cienciologia no és menys atractiu, ric i persuasiu que el de l'Església catòlica. La "democràcia" d'internet no es deu només a la seva facilitat d'accés sinó també a la necessitat, amb la qual tots s'han d'enfrontar, d'aprendre el seu llenguatge: és com si en pista hagués entrat un *safety-car* i la carrera es reprengués després que tots els avantatges acumulats en les voltes precedents hagin estat anul·lats. Òbviament una llibertat tan àmplia no està lliure de perills, com s'ha demostrat amplament amb el cas de les caricatures daneses sobre Mahoma, i una crida a la necessitat d'exercir amb major responsabilitat el dret de llibertat d'expressió no estaria probablement fora de lloc: però aquesta crida s'hauria de traduir en allò els juristes anglosaxons anomenen *soft law*, de la qual un bon exemple són els *Criteris en matèries de tractament del fet religiós* emanats del Consell de l'Audiovisual de Catalunya en 2002.¹⁵ No obstant, això

no hauria d'implicar la marginació de les comunitats religioses –fins i tot de les més controvertides– de l'àrea dels mitjans de comunicació privats: per aquesta raó, resulta discutible la decisió del legislador britànic de no permetre a les organitzacions religioses obtenir la llicència requerida per a les transmissions televisives, pel temor que aquesta oportunitat sigui aprofitada pels “tele-evangelistes” o pels nous moviments religiosos.¹⁶

L'amplitud d'aquest espai de llibertat està en estreta relació amb l'existència d'un altre en el qual s'exerceixi la força de manteniment del sistema evocada per Cover. Aquest és l'espai públic, més incisivament reglamentat per assegurar l'obtenció de finalitats a les quals no s'arriben necessàriament per mitjà de la iniciativa privada, i és aquí on se situa el sistema radiotelevisiu públic. En aquest ambient preval el principi del respecte del pluralisme, segons el qual la comunicació i la informació han de reflectir –en la programació i en els continguts– la pluralitat cultural i ideològica que caracteritza a cada societat nacional o regional,¹⁷ reflectint-la amb equilibri i imparcialitat,¹⁸ sense identificar-se amb cap de les opcions polítiques, culturals o religioses que estan en joc, ni tampoc amb aquelles que recullen l'adhesió de la majoria dels ciutadans. D'aquesta manera, es pretén corregir les distorsions que podrien estar provocades per un sistema de mitjans de comunicació exclusivament en mans de privats, donant veu als subjectes que no són suficientment forts per operar en el mercat i oferint espai a notícies i programes que, per raons diferents, podrien no trobar acollida en el circuit privat. És difícil avaluar fins a quin punt la ràdio televisió pot ser capaç de desenvolupar aquesta tasca en matèria d'informació religiosa: en teoria no falten afirmacions compromeses¹⁹ però en la pràctica el sistema radiotelevisiu públic resulta molt lent en la seva adequació a les transformacions del panorama religiós europeu. En el meu país, per exemple, existeixen programes regulars d'informació religiosa catòlica, protestant i hebrea, però falten programes anàlegs per a l'islam, els testimonis de Jehovà i els grups evangèlics que, numèricament, constitueixen les comunitats que es desenvolupen més ràpidament.²⁰ També en altres estats, la programació religiosa sembla concentrar-se en les religions històriques,²¹ oferint una interpretació limitada i parcial del principi pluralista. Per superar aquest límit, alguns països han previst normes que garanteixen l'accés directe als mitjans audiovisuals públics de les comunitats religioses, a l'una d'altres subjectes polítics i culturals:²² en alguns països aquest sistema

funciona bastant bé i és el principal canal d'utilització del sistema radiotelevisiu públic per a les regions de minoria;²³ en uns altres, les condicions d'accés a aquest servei són més rígides i tendeixen a reproduir mecanismes selectius que afavoreixen les religions ja consolidades.

Més enllà d'aquests límits, cal demanar-se si la garantia del pluralisme és l'únic rol del sistema radiotelevisiu públic. No ho crec pas. L'arribada d'internet i la reducció dels costos de gestió de ràdio i televisions privades han transformat a aquesta funció en alguna cosa no inútil, però sí menys rellevant: la pluralitat de les religions conta avui amb múltiples canals d'expressió fora del sistema públic de comunicació. Però la rellevància pública assumida per les religions requereix una intervenció nova. Si les religions volen contribuir a la configuració de l'espai públic cal que assumeixin la responsabilitat de formular el propi missatge en formes que es facin càrrec dels interessos col·lectius. Per aclarir aquest punt permeteu-me recórrer per última vegada a Robert Cover. Cover descriu "el dret com un pont entre la realitat i un món alternatiu possible". Aquesta imatge del pont resumeix una invitació dirigida a les diferents realitats socials capaces de produir significats jurídics: aquestes no poden limitar-se a assenyalar un món futur llunyà sinó que han d'assumir també la responsabilitat de traduir la pròpia visió del món en formes jurídiques sostenibles, que mantinguin el contacte amb el món que desitgen transformar. Mentre es mantinguin en l'àmbit dels mitjans de comunicació privats, les diverses realitats religioses poden limitar-se a desenvolupar aïlladament la seva pròpia visió del món; però quan entren en el sistema dels mitjans de comunicació públics, igualment han d'aclarir de quina manera aquesta visió del món es concilia amb les altres i com pot incloure també a les persones que s'inspiren en un sistema de valors divers.²⁴

En una societat caracteritzada per un creixent pluralisme públic de les religions, el sistema públic de comunicacions és l'espai on les diferents concepcions de la vida –religioses i no religioses– s'enfronten amb els temes centrals de la convivència social: la bioètica, l'educació, la família, etc. D'aquesta manera, el sistema dels mitjans de comunicació desenvolupa, en el seu vessant públic, un principi de responsabilitat que integra i completa el principi de llibertat que caracteritza el seu vessant privat.

Notes

- 1 L'evolució del dret matrimonial és una prova d'això. La secularització del matrimoni porta a la introducció del matrimoni civil en tots els països europeus entre el segle XVI i el segle XIX: però l'estructura del matrimoni civil no es diferencia massa, fins a temps relativament recents, de l'estructura del matrimoni canònic, i per tant, l'horitzó cultural europeu —encara que perdent les seves referències religioses— roman en gran part inalterat.
- 2 La bibliografia relativa a l'impacte dels processos migratoris sobre les transformacions culturals i socials d'Europa és molt abundant. Ens limitem a indicar les investigacions portades a terme pel IMISCOE (International Migration, Integration and Social Cohesion), un programa d'investigació que aplega 450 estudiosos provinents de 23 instituts d'investigació europeus.
- 3 És cert que, en una perspectiva històrica, aquestes diferències es redimensionen: no gaires dècades enrere, en àmplies regions d'Europa, les dones no sortien de casa amb el cap descobert i els homes exercien una autoritat indiscutible en la vida familiar. Però avui ja no és així.
- 4 Grace Davie subratlla “the changing nature of churchgoing in modern Europe” i insisteix en el passatge “from a culture of obligation or duty to a culture of consumption or choice. What until somewhat recently was simply imposed (with all the negative connotations of this word), or inherited (a rather more positive spin), becomes instead a matter of personal choice” (DAVIE. G. “Is Europe an exceptional case?”, a *State and Religion in Europe*, Istanbul, Center for Islamic Studies, 2006, p. 26).
- 5 L'expressió és de Gilles Kepel (*La rivincita di Dio*, Milán, Rizzoli, 1991). Sobre aquesta problemàtica resulta útil allò que ha escrit José Casanova, *Oltre la secolarizzazione. Le religioni alla riconquista della sfera pubblica*, Bologna, Mulino, 2000.
- 6 Quan falta cap altra indicació, les referències a la normativa dels països europeus pot trobar-se a DoE, N (ed.), *The portrayal of religion in Europe: the media and the arts*, Lovaina: Peeters, 2004. Vegeu també les contribucions incloses al número 41 (1999) de *L'année canonique*, en gran part dedicat a *Les Églises et les médias*.
- 7 Per a una anàlisi més ampla d'aquesta diferència en el dret espanyol, cf. ROSSELL, J. *Confesiones religiosas y medios de comunicación*. Cáceres: Universidad de Extremadura, 2001, p. 19 i s.
- 8 Efectivament, neixen en molts països com a monopoli d'Estat i només recentment s'han obert a la intervenció dels privats: en Portugal (p. 222) i a Grècia (p. 116) el monopoli televisiu de l'Estat cessa el 1989 (p. 22); en Espanya, un any abans (p. 235); en Àustria és possible crear emissores de ràdio privades a partir de 1993 (pàg. 12). Cf. DoE, N.
- 9 La limitada disponibilitat d'aquest bé públic justifica la intervenció de l'Estat per tal d'assegurar una utilització correcta per part dels mitjans privats.

- 10 Les afirmacions següents han estat extretes de l'obra principal de COVER, R. "Nomos and Narrative". En *Harvard Law Review*, núm. 97, 1983, p. 4-68.
- 11 Vegeu per a alguns exemples la normativa vigent en Grècia (p. 117-18), Finlàndia (p. 48), Espanya (p. 239, 252-53) i, de manera més general, en els països de la Unió Europea (p. 290-91).
- 12 Amb alguna excepció, com en Luxemburg, on la premsa d'inspiració religiosa ha de respectar certs límits (cf. p. 175-78).
- 13 Per administrar una ràdio o una televisió, un subjecte privat ha d'obtenir una llicència (en Espanya p. 234-39; Finlàndia, p. 49-50; Grècia, p. 121; Portugal, p. 221; Suècia, p. 262) i ha de respectar disposicions més vinculants de les previstes per a la premsa i internet. Un bon exemple de la inspiració diferent de les lleis que regulen la premsa i el sistema radiotelevisiu s'ofereix en els articles 14 i 15 de la Constitució grega (p. 111-112).
- 14 Aquesta regla generalment es respecta en els països de la Unió europea (cf. p. 309-10).
- 15 Cf. SEGLERS, A. *Libertad religiosa y Estado Autonómico*. Granada: Comares, 2005, p. 253-54. Dins d'aquest context se situen també els sistemes d'autoregulació predisposats per les associacions d'editors i els codis deontològics dels periodistes (vegeu alguns exemples a, cf. p. 272-73 (Regne Unit), p. 260-61 (Suècia), p. 252-53 (Espanya), p. 23 (Bèlgica), p. 9-10 (Àustria), p. 144 (Irlanda), p. 158-60 (Itàlia); i de manera més general per als països de la Unió Europea, cf. p. 295-96), que podria estendre's a internet.
- 16 Cf. p. 281-82.
- 17 A Àustria (p. 11); Bèlgica (p. 32); Alemanya (p. 90-91); Espanya (p. 233); Holanda (p. 197-98); Irlanda (p. 134 i, amb una referència particular a la informació religiosa, p. 138), Itàlia (p. 162).
- 18 Àustria (p. 11 i 13), Bèlgica (p. 32 i 34), Alemanya (p. 91), Itàlia (p. 162).
- 19 Vegeu les normes que, en Irlanda, requereixen que els programes radiotelevisius públics "reflect in a non-judgmental sense the diversity of belief that exists in Ireland (including non-belief)": p. 138.
- 20 Cf. p. 166-68.
- 21 Àustria (p. 11), Bèlgica (p. 33), França (p. 71), Espanya (p. 245-49)
- 22 En Bèlgica (p. 33), Portugal (p. 223), Holanda (p. 196-97), França (p. 70), Itàlia (p. 165-66); Espanya (p. 243-45); Alemanya (p. 93-96), però no, en el Regne Unit i en altres països. El dret d'accés de l'Església catòlica als mitjans de comunicació es preveu a més a la normativa d'alguns acords: vegeu, per exemple, l'article 12 de l'acord conclòs el 1996 (i ratificat l'any següent) amb Croàcia. Sobre aquest tema, cf. MESSNER, F. *L'accès des religions aux médias audiovisuels publics dans certains pays de l'Union européenne. Perspectives juridiques*. A: BRÉCHON, P. WILLAIME, J.-P. (dir.). *Médias et religions en miroir*. Paris: PUF, 2002, p. 123-138. Aquests espais d'accés estan administrats autònomament per les comunitats

religioses que poden fer-los servir per a programes d'informació, de divulgació, d'educació o per a la transmissió de cerimònies religioses.

- 23** Com a Itàlia (cf. p. 165-66), tot i que l'espai dedicat a aquestes emissions es molt modest.
- 24** A la normativa d'alguns països europeus no manquen iniciatives adreçades a aquesta direcció. Totes les emissions de les xarxes radiotelevisives públiques –incloses les de contingut religiós- han de promoure, en Àustria (p. 11), la coexistència en una societat democràtica; en Bèlgica, la cohesió social i la integració de les poblacions immigrades (p. 32); en Irlanda, els interessos de tota la comunitat social (p. 134); en Portugal, la tolerància (es tracta d'una norma prevista explícitament per a les comunitats religioses que tenen accés a les xarxes públiques: p. 224).

Sobre la protecció penal dels sentiments religiosos als mitjans de comunicació

Miriam Cugat

Universitat Autònoma de Barcelona

Si s'interroga un penalista sobre si realment es dota de protecció jurídica els sentiments religiosos davant dels atacs que se'ls pugui adreçar des dels mitjans de comunicació, la resposta és que sí o, com a mínim, així ho pretén el Codi penal (CP), l'article 525 del qual tipifica l'escarn dels dogmes, les creences, els ritus o les cerimònies, o la vexació de les persones per ofendre els sentiments dels membres de les confessions religioses.

Però amb aquesta sòbria contestació no n'hi ha prou per aclarir les complexes condicions en què es desenvolupa aquesta tutela penal en el marc global del sistema de drets i llibertats, i aquesta clarificació passa per les puntualitzacions següents.

1. Sobre el sentit del delicte en l'actualitat

L'existència d'aquest delicte, sense cap mena de dubte, pot sorprendre, ja que deixar en mans del dret penal la protecció de "sentiments" que, per naturalesa, són subjectius, imprevisibles i eventualment arbitraris, pot vulnerar simultàniament dos dels principis més preuats del dret sancionador: l'ofensivitat i la seguretat jurídica.

Es dirà, amb raó, que no és l'únic cas en què el dret penal recorre a valoracions o percepcions subjectives per definir el contingut del que és injust, ja que, per exemple, també en el delicte d'injúries es pren en consideració l'afecció a la "pròpia estimació" de la víctima (article 208 CP). Tanmateix, deixant de banda la qüestió del grau més o menys elevat d'encert en la descripció legal de les injúries, el cert és que la funció del component subjectiu varia en una norma penal i en l'altra. En definitiva, el delicte d'injúries

atempta contra un bé jurídic de caràcter personal i relativament inabastable, que justifica que es concedeixi una certa atenció a la percepció particular de la víctima de l'ofensa, tant en la definició de l'injust com en l'apreciació de les condicions per a la seva perseguibilitat –que només serà possible amb la intervenció activa de l'ofès, tal com ho preveu l'article 215 CP, que exigeix que interposi una querella.

A diferència de les injúries, l'article 525 CP, sistemàticament ubicat entre els delictes contra la Constitució (CE), pot implicar, no obstant això, l'afecció a béns jurídics individuals, però no hauria de trobar en aquests el fonament principal del càstig penal, *sinó en la protecció de l'ordre constitucional* al·ludit en la rúbrica del títol XXI en què s'insereix, tal com succeeix amb els delictes contra la inviolabilitat domiciliària i d'altres garanties de la intimitat vulnerades per les extralimitacions dels agents públics en l'exercici de les seves funcions. Des d'aquestes premisses es fa més difícil atorgar una transcendència decisiva als sentiments en la delimitació de l'objecte de protecció –sense endinsar-nos en la qüestió de la subjectivitat implícita en altres delictes contra la Constitució, com ara les injúries a la Corona de l'article 491 CP–, i per aquest i per altres motius alguns autors insten a la seva absorció pels delictes comuns contra l'honor.

El problema rau en el fet que la configuració típica del delicte que s'analitza no es correspon amb allò que caldria esperar de la seva ubicació sistemàtica, ja que el contingut de l'injust que gira entorn de l'afecció de sentiments individuals no pot ser per si mateix lesiu de garanties constitucionals, de la mateixa manera que el delicte d'homicidi, per més que afecti un dret fonamental com la vida, no en vulnera les garanties constitucionals.

És evident que aquest desajustament no és gratuït, sinó que té la seva pròpia història, que explica la configuració actual i la ubicació del delicte. És fill dels “delictes contra la religió” presents en el nostre dret penal des del Codi de 1822, des del qual s'han anat succeint les etapes de protecció exclusiva de la religió catòlica apostòlica i romana, amb les de la protecció simultània o exclusiva de la llibertat religiosa i de culte.¹ Així, tenint en compte que, en els seus orígens, el delicte consistia a atacar la religió oficial de l'Estat, serà fàcil arribar a la conclusió que la seva existència es justificava en la protecció del model d'estat nacional catolicista del qual la religió formava part de manera indissociable. Ara bé, la justificació i la configuració del delicte canvia o hauria d'haver canviat a partir del reconeixement de la llibertat religiosa i l'adveniment de l'Estat

laic o aconfessional (apartat 3 de l'article 16 CE) pel qual deixa de tenir sentit la protecció del contingut ideològic de cap religió en particular. Més enllà de la tutela de la llibertat religiosa o de culte en el si d'una societat pluralista (apartat 1 de l'article 16 CE) de la qual s'ocupen altres delictes, en el nostre model d'Estat no hi ha espai per protegir el contingut ideològic de la religió considerat en si mateix. Aquesta és la raó per la qual el codi vigent, seguint el camí iniciat pel seu antecessor, substitueix la històrica referència a la religió per la dels sentiments religiosos, encara que es queda "curt" en el canvi emprès que, des del meu punt de vista, exigeix prescindir per complet del delictes.

El problema deriva del fet que, malgrat l'evolució aparent en la definició del bé jurídic tutelat per la norma, en la definició dels elements que configuren la conducta típica continua tenint rellevància l'afecció al corpus ideològic de les confessions religioses, ja que només s'incorre en la infracció penal quan en l'atac als sentiments dels subjectes hi intervé una agressió simultània als dogmes, les creences, els ritus o les cerimònies de les confessions, o la vexació de qui les professa o practica. L'atac als postulats religiosos és, doncs, el vehicle necessari de la lesió dels sentiments o, en altres paraules, no es preveu la sanció de l'afecció als sentiments sense l'atac a la religió.

De tot plegat en deriva una nova font de problemes, ja que, com no podia ser de cap altra manera en un Estat pluralista, no es protegeixen els sentiments associats a una sola religió, sinó a qualsevol, mentre que els continguts respectius poden ser no solament diferents, sinó fins i tot contradictoris, i una cosa respectuosa per a una religió pot ser ofensiva per a una altra, sense que l'autor de la declaració ofensiva en pugui ser sempre conscient o bé, tot i que ho sigui, només pugui optar pel silenci si no vol ofendre ningú.

Podríem afirmar que no hi ha cap contradicció en la pretensió de protegir alhora sentiments diversos de persones diferents si el que es vol és protegir la llibertat i el pluralisme religiós, i no el corpus doctrinal de cadascuna de les religions professades pels ciutadans. Ara bé, no és aquest el bé jurídic tutelat per l'article 525 CP. A la protecció de la llibertat de creences religioses s'hi dediquen altres delictes com el 522 o l'article 523 CP, que protegeixen la llibertat esmentada en la seva dimensió individual i col·lectiva, respectivament. Per tant, a l'article 525 li queda la protecció de sentiments i ideologia, amb totes les conseqüències que se'n deriven per a un dret penal del fet.

2. Sobre les possibilitats pràctiques d'aplicar el delictes

Davant de l'aparent amplitud del tipus delictiu –que des del punt de vista objectiu podria incloure qualsevol dany moral ocasionat mitjançant l'atac a la ideologia religiosa de qualsevol dels grups que actuen a Espanya incloent-hi els no inscrits (a diferència de l'article 523 CP, que se ceneix als inscrits)–, s'alça el requisit subjectiu del dol, en virtut del qual només es comet el delictes si s'actua “a consciència” (“per tal d'ofendre...”).² D'acord amb això, tot i que algú pogués efectivament ofendre, amb les seves declaracions, els sentiments religiosos d'un altra persona, no incorreria en el delictes si no tingués consciència de l'atac i s'hauria de descartar el component subjectiu consubstancial a l'“escarn”³ o “vexació”⁴ típica. En coherència amb això, aquesta consciència precisa pressuposa el coneixement previ sobre què és sagrat o intocable⁵ per a la religió vilipendiada, la qual cosa, en definitiva, ens situa davant d'un delictes per a “iniciats”. Certament, aquesta constatació podria desplegar efectes tranquil·litzadors en la mesura que garanteix que només patirà conseqüències penals qui hagi incorregut deliberadament en una conducta l'ofensivitat social de la qual sigui indubtable. Una altra cosa és si n'hi ha prou amb la consciència de l'ofensa per legitimar la sanció penal, cosa que novament ens porta al debat sobre si és legítim que l'Estat intervingui en la protecció dels sentiments religiosos i, pel que fa als mitjans de comunicació, si la seva protecció justifica limitacions especials en el dret a la llibertat d'expressió i comunicació d'informació.

Deixant, de moment, de banda el debat polític criminal sobre la justificació profunda d'aquests delictes en el nostre model d'Estat, al qual ja ens hem referit més amunt, és convenient i significatiu recordar que aquest grup d'infraccions no s'ha arribat a aplicar mai des que es va aprovar la Constitució, precisament a causa de la gairebé insalvable dificultat de prova de l'element subjectiu referit. A aquest efecte, és especialment reveladora l'absolució per falta de frau de la Sentència de l'Audiència Provincial (SAP) Valladolid de 21 d'octubre de 2005, en què es jutja a qui, en temps de Setmana Santa i a punt que passés una processó, duia una pancarta amb una imatge de la Verge Maria i de Jesucrist al peu de la qual deia “adúltera con su bastardo”. Segons la sentència,

“no n’hi ha prou que s’ofenguin els sentiments religiosos dels altres, la qual cosa, en el cas de la interlocutòria s’esdevé inequívocament, sinó que es requereix que aquesta conducta faci escarn dels dogmes, les creences, els ritus o les cerimònies d’una confessió religiosa i, a més, es realitzi amb la intenció expressa i inequívoca d’ofendre aquests sentiments religiosos.” Per tant, i malgrat que es consideri concurrent l’escarn objectiu perquè amb la conducta descrita s’atacava el dogma de fe de la virginitat de Maria en tractar-la de “puta”, la sentència referida absol perquè considera que el subjecte no va actuar amb aquest element subjectiu especial, ja que es va declarar provat que no hi va haver intenció d’ofendre per part de qui era fundador i membre únic de l’ONG Moviment Social Ciutadà sense Fronteres, amb un trastorn mental paranoide de la personalitat amb repercussions de conducta diagnosticades, que només pretenia exercir el seu dret a la llibertat d’expressió.

La dificultat de prova de l’element subjectiu no ha estat, malgrat tot, l’únic obstacle per aplicar el delicte, ja que es requereix també la prova de la base objectiva de l’ofensa, és a dir, l’escarn de dogmes, etc., que no sempre és possible fins i tot si es presenta una intenció burlesca en el subjecte actuant. Respecte d’aquesta qüestió, és especialment interessant la Sentència del Tribunal Suprem (STS) de 25 de març de 1993 que, en aplicació del Codi anterior i amb relació a una figura afí (article 208 CP de 1973, antecessor del 524 CP) absol a la presentadora d’un programa en què es va emetre un vídeo amb una creu i una figura humana amb cap d’animal, per considerar —entre altres motius— que qualsevol creu no és un crucifix i, per tant, en no ser-ho no hi pot haver acte de profanació⁶ respecte d’ella. En el mateix sentit, vegeu, així mateix, la SAP Sevilla de 7 de juny de 2004, per la qual s’absol a qui va publicar a la seva pàgina web un article amb textos que atemptaven contra la imatge de la Verge que s’acompanyava de la imatge d’uns genitals masculins, atès que, no obstant això, va considerar provat que va ofendre els membres de la Hermandad de la Esperanza de Triana i en va poder ofendre d’altres, es considera que no va atacar cap dogma, cap creença, cap ritu ni cap cerimònia (deixant de banda el fet que, a més, considerés que la conducta hauria d’encaixar en l’article 524 CP relatiu a la comissió d’actes de profanació que només es pot realitzar en llocs destinats al culte.)

3. Conclusions

Les consideracions anteriors, des del meu punt de vista, porten a considerar desitjable que desaparegui aquest delictes que queda molt lluny dels postulats d'un dret penal laic i garantista i que, fins ara, només ha servit per canalitzar la indignació dels qui s'han sentit ofesos per l'atac a unes creences religioses que, malgrat que poden ser respectables, ja no poden ser considerades part de l'ordre constitucional que teòricament protegeix la norma. L'únic directament protegit per la Constitució és la llibertat religiosa, que, tanmateix, queda protegida a través d'altres delictes.

L'intent del legislador de desviar el centre de tutela de la religió als sentiments, a més d'introduir un component d'inseguretat i d'arbitrarietat en relació amb el seu contingut, no aconsegueix la finalitat desitjada. En efecte, a l'hora de configurar el delictes no es prescindeix del component objectiu de l'agressió a ritus, dogmes, etc., si bé només es pot apreciar quan es pretengui ofendre un altra persona i aquesta se senti corresponentment ofesa. La paradoxa és que si es vol ofendre i s'ofèn, però no s'ataca cap dogma, ritu, etc., no hi haurà delictes.

Notes

- 1 Així, el Codi de 1822 preveia, entre altres articles destinats a protegir la religió catòlica de l'Estat, que "Todo el que conspirare directamente y de hecho á establecer otra religión en las Españas, ó á que la Nación Española deje de profesar la religión católica apostólica, romana, es traidor, y sufrirá la pena de muerte" (article 227); com també seria penat qui "de palabra ó por escrito enseñare ó propagare públicamente doctrinas ó máximas contrarias á alguno de los dogmas de la religión católica apostólica romana..." (article 229); "Los que públicamente blasfemaren ó prorrumpieren en imprecaciones contra Dios, la Virgen ó los Santos..." (article 234); i qui "con palabras, acciones ó gestos ultrajare ó escarneciere manifiestamente y á sabiendas alguno de los objetos de culto religioso..." (article 235).

En la mateixa línia que l'anterior, el CP de 1848 (article 128 i s.) manté la protecció en exclusiva de la religió catòlica i, especialment, davant de la profanació d'objectes destinats al culte i escarn de ritus o pràctiques, amb càstig de la celebració pública d'actes d'un culte diferent al catòlic, i és seguit pel Codi de 1850 (article 143 i s.), amb càstig de la celebració pública d'actes d'un culte diferent al catòlic.

La situació canvia amb el Codi de 1870 que, per primer cop, protegeix en via penal “el libre ejercicio de los cultos” per mitjà del càstig no tan sols de les conductes per les quals es força una altra persona a practicar l’acte de culte no volgut o s’impedeix el desitjat (article 236 i s.), sinó també el públic escarn dels dogmes o cerimònies “de cualquiera religión que tenga prosélitos en España” (article 240.3), com també la profanació pública de “imágenes, vasos sagrados ó cualesquiera otros objetos destinados al culto” (article 240.4).

Davant del canvi que va introduir el Codi anterior, el de 1928 torna als delictes “contra la religión del Estado” (article 270 i s.) per mitjà dels quals es protegeix la religió “catòlica, apostòlica i romana”, que conviu amb els “Delitos contra la tolerancia religiosa” (regulats al capítol subsegüent: article 278 i s.), pels quals se sanciona qualsevol acte amb l’objectiu d’imposar a un altra persona la pràctica de ritus, etc. de confessió diferent a la que es professa, i se situa l’escarn de dogmes, ritus o cerimònies només entre els primers (article 274). El Codi de 1932 eliminarà el primer grup de delictes i recollirà el segon entre els “Delitos relativos a la libertad de conciencia y al libre ejercicio de los cultos” (article 228 i s.), entre els quals s’inclou l’escarn públic “de los dogmas o ceremonias de cualquiera religión que tenga prosélitos en España” (article 235.3).

Després, el Codi de 1944 recupera els delictes contra la “religión catòlica” (article 205 i s.), incloent-hi les modalitats tradicionals de profanació de les formes sagrades de l’eucaristia, d’objectes sagrats o destinats al culte, i escarn de la religió catòlica ultratjant-ne els dogmes, ritus o cerimònies.

Posteriorment, el Codi de 1973 obre de nou la protecció penal a la resta de confessions per mitjà del nou grup de delictes “contra la libertad religiosa, la religión del estado y las demás confesiones” que, no obstant reconèixer i protegir la llibertat religiosa i tutelar penalment totes les confessions reconegudes, castigava en especial “cualquier clase de actos encaminados a abolir o menoscabar por la fuerza, como religión del Estado la catòlica apostòlica romana” (article 206), incloent-hi també el delictes d’“escarnio de la religión catòlica o de confesión reconocida legalmente, o ultrajare públicamente sus dogmas, ritos o ceremonias” (article 209).

- 2 En aquest sentit, vegeu la STS de 25 de març de 1993 que es pronuncia sobre l’article 208 CP 1973.
- 3 *Escarn* (DIEC): ‘Burla amb què hom tracta de cobrir de ridícul, d’afrontar, algú. Fer escarn d’algú.’
- 4 *Vexar* (DIEC): ‘Mortificar greument, especialment per abús de poder’.
- 5 Sentència de l’Audiència Provincial (SAP) Sevilla de 7 juny de 2004: En cas contrari, si per integrar el tipus delictiu només s’exigís, no tan sols l’efecte subjectiu en determinats destinataris, com sembla que el magistrat en tingui prou a *quo*, sinó, fins i tot, la mera idoneïtat objectiva de la conducta per ferir els sentiments religiosos de la generalitat dels membres

d'una confessió determinada, prescindint que aquesta acció constitueixi, precisament, un escarn i es realitzi per ofendre, el catàleg de possibles conductes típiques seria tan ampli com extens ho és el de les confessions religioses i els seus diversos corrents, de manera que deixariem en mans de cada creient l'existència o no del delictes, atemptant, sense cap dubte, contra els principis de legalitat i de seguretat jurídica, de manera que, per exemple, podria ser delictes el sacrifici públic d'alguns animals, el consum d'alguna de les seves varietats o el sacerdoci femení per a aquells qui, d'acord amb la seva religió o creença, ho tenen prohibit.

- 6 *Profanar* (DIEC): 'No tractar amb la deguda reverència (les coses sagrades), violar-ne la santedat.

Mitjans de comunicació social i sentiment religiós

Ricardo García

Universitat Autònoma de Madrid

La meva participació en aquesta taula rodona se situa entorn d'una intervenció concisa sobre el paper dels mitjans de comunicació social en relació amb el sentiment religiós i, més concretament, aquest sentiment religiós delimitat com “un bé jurídic” i, a més, en la mesura que pugui, determinant si ha de ser digne o mereixedor de protecció en els mitjans de comunicació.

Entenc aquesta primera taula rodona com una aproximació inicial a la matèria i, per tant, que no hauria d'abraçar altres temes que tractaran posteriorment altres grups de treball formats per especialistes de renom internacional en aquesta matèria que versaran sobre l'ofensa als sentiments religiosos,¹ des de la llibertat d'expressió,² el dret d'accés als mitjans de comunicació social dels grups religiosos i la protecció del pluralisme religiós en els mitjans. Bé, no sé si és fàcil, però intentaré no entrar en altres temes que han estat encarregats a d'altres companys en aquestes jornades.

Per començar, convé saber a què fem referència quan ens referim a l'expressió “sentiments religiosos”. Un primer apropament prové del seu coneixement general, és obvi: per conèixer-ne exactament el contingut vulgar —entenen per això no el seu àmbit jurídic— ens remetem al *Diccionario de la Real Academia Española*:

sentimiento (tres entrades). ‘1. Acción y efecto de sentir o sentirse. 2. Impresión y movimiento que causan en el alma las cosas espirituales. 3. Estado del ánimo afligido por un suceso triste o doloroso.’

religioso (quatre entrades). ‘1. Perteneciente o relativo a la religión o a los que la profesan. 2. Que tiene religión y que particularmente la profesa con celo. 3. Que ha profesado en una orden regular. 4. Fiel y exacto en el cumplimiento del deber.’

De tot plegat, en podem concloure —reduint força les possibilitats i buscant una connexió propera de la definició en l'àmbit jurídic— què entenem per “sentiment religiós”: una persona o persones que senten o tenen una religió. Aquest sentiment religiós, afirma Carretero Sánchez,³ “no sorgeix necessàriament dels ensenyaments rebuts, o del costum i la tradició seguida pels familiars d'un individu, sinó que es forma en el més íntim de l'esperit humà”.

Si busquem la regulació jurídica d'aquest terme, acudim, en primer lloc, a la Constitució (CE), on des de l'article 16 trobem la protecció d'aquest sentiment religiós des de tres esferes:

1. La garantia jurídica de poder gaudir d'una llibertat religiosa, amb la limitació pròpia de tots els drets fonamentals i els drets específics fixats a la Llei orgànica 7/1980 (LOLR), de 5 de juliol, de llibertat religiosa (apartat 1 de l'article 16 CE i apartat 1 de l'article 3 LOLR).⁴
2. La impossibilitat que qualsevol persona sigui forçada a declarar el seu sentiment religiós (apartat 2 de l'article 16 CE).
3. El mandat de cooperació de l'Estat amb les confessions religioses, o dit d'una altra manera, la promoció estatal d'allò religiós i, per què no, dels sentiments religiosos (apartat 3 de l'article 16 CE).

Aquesta regulació jurídica ha estat desenvolupada gràcies a la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa, i especialment cal esmentar el que en preveu l'article 2, ja que recull expressament el contingut essencial d'aquest dret fonamental de llibertat religiosa, i determina que la llibertat religiosa permet professar una religió, canviar-la o no posseir-ne cap, manifestar-la lliurement o abstenir-se'n, practicar els actes de culte i rebre assistència religiosa; commemorar-ne les festivitats; celebrar-ne els ritus matrimonials; rebre sepultura digna, no ser obligat a practicar actes de culte o a rebre assistència religiosa contrària a les seves conviccions personals. Rebre i impartir ensenyament i informació religiosa de tot tipus, escollir per a si mateix, i per als menors no emancipats i incapacitats, dins i fora de l'àmbit escolar, l'educació religiosa i moral que estigui d'acord amb les seves pròpies conviccions. Reunir-se o manifestar-se pública-

ment amb finalitats religioses i associar-se per desenvolupar comunitàriament les seves activitats religioses.

Aquest contingut essencial o conjunt de manifestacions jurídiques d'aquest dret fonamental es completa en aquest mateix article, en l'apartat segon, que estableix que aquest dret fonamental posseeix, a més, un vessant col·lectiu, propi dels grups, confessions i comunitats religioses que els permet, alhora, establir llocs de culte o de reunió amb finalitats religioses, a designar i formar els seus ministres, a divulgar i propagar el seu propi credo, i a mantenir relacions amb les seves pròpies organitzacions o amb d'altres confessions religioses, siguin en territori nacional o a l'estranger.

Segons tot això, podem afirmar que aquest "sentiment religiós" es converteix en una realitat digna de protecció en l'àmbit jurídic, i amb la màxima protecció possible pel fet que la llibertat religiosa ha estat regulada com un dret fonamental.

Respecte d'aquesta expressió —"sentiment religiós"—, després de fer-ne les puntualitzacions anteriors, ara podem fer nostres les idees exposades fa anys per Soria,⁵ que assenyalava que "els usos legals, doctrinals i jurisprudencials de l'ús de l'expressió 'sentiment religiós' podrien multiplicar-se", i per millorar-ne la comprensió situava l'expressió sota tres idees base:⁶

- a. L'expressió 'sentiment religiós' situa el tema en un camp subjectiu, difícil a efectes jurídics, ja que el sentiment, com a estat afectiu, és radicalment dependent de l'esfera de la subjectivitat.
- b. La tutela sembla equiparar-se amb la no-lesió del sentiment religiós, però res més.
- c. La referència final als mitjans de comunicació social fa pensar que els problemes plantejats per la tutela del sentiment religiós es volen veure preferentment des de la perspectiva del públic, la qual cosa disminueix, d'alguna manera, les virtualitats incloses en la qüestió que s'estudia."

Dins d'aquesta línia, segueix perfectament vigent l'afirmació de Camarero Suárez:⁷ "La sensibilitat religiosa és un bé que es pot protegir, i la seva protecció jurídica exigeix que el dret a la llibertat d'expressió —article 20 de la Constitució— sigui exercit dins dels seus límits, ja que allò religiós no és un aspecte accessori, sinó essencial de la persona".

Per la seva banda, seguint Minteguía Arregui⁸ podem afirmar que el sentiment té una relació estreta amb el concepte de consciència humana des de dues perspectives diferents. D'una banda, es converteix en un instrument pel qual la persona pot tenir consciència de si mateixa. De l'altra, el sentiment es converteix en sensació d'afecció a una creença o idea que fa que sigui sentida com a pròpia, com a part del nostre propi ésser, perquè es considera com "la percepció d'un estat emocional que permet que les persones individuals s'identifiquin amb algunes de les seves pròpies creences, idees i, de vegades, opinions".

Des d'aquest punt de vista, per al dret, què hi ha darrere de la protecció d'aquest sentiment religiós? La resposta ha de partir de l'afirmació contundent que les realitats socials són les que importen en el dret. Bé, si es realitza així la pregunta, la resposta és òbvia: el sentiment religiós, per al creient, per a aquell que "professa", serà el plantejament vital que el ciutadà realitza de la seva pròpia vida en relació amb el seu comportament individual des de dogmes propis de les seves creences. No obstant això, també serà sentiment religiós el "col·lectiu", el marcat pels grups religiosos on s'agrupa el ciutadà per viure-hi la seva religiositat perquè, en definitiva, és el que està creant i sustentant la pròpia consciència individual.

Així, podem veure manifestat aquest sentiment religiós en multitud de representacions socials, com ara passos de Setmana Santa, el rebuig a un tractament mèdic pel fet de ser contrari a la pròpia consciència, el sotmetiment del cos a càstigs corporals per celebrar actes religiosos, celebracions socials com ara casaments, batejos, obres de teatre, composicions musicals, pel·lícules, sèries de televisió, cartells d'autobusos, fotografies, tatuatges, edificis, catedrals, mesquites, sinagogues, temples multifuncionals, en fi, en la pròpia vida quotidiana. Si hi posem certa atenció, qualsevol dia que passegem pel carrer podem veure multitud de representacions d'aquest sentiment religiós a la ciutat en què vivim i per part dels ciutadans que formen aquesta societat plural i multicultural. Resulta impossible i absurd, i evidentment contrari a dret, voler deixar aquesta religiositat, aquest sentiment individual i col·lectiu reduït a l'esfera íntima del ciutadà.

Finalment, aquest "sentiment religiós", al nostre país, des de no fa gaires anys, no és unicolor, és plural, han aparegut noves confessions religioses, esglésies i comunitats, amb una gran força social, que, juntament amb l'Església catòlica i les altres tres grans

confessions religioses existents al nostre país (musulmans, protestants i jueus), ens dissenyen una realitat àmplia i variada on cadascuna ha de trobar-hi el seu lloc en harmonia i llibertat amb les altres, i han de desenvolupar els seus dogmes morals d'acord amb l'ordenament jurídic.

Des de la mentalitat espanyola, a vegades no resulta fàcil entendre d'altres grups religiosos diferents del catòlic per la tradició històrica de segles d'existència unitària a Espanya de l'Església catòlica com a única confessió religiosa, on la seva influència ha recaigut sobre les institucions jurídiques, l'art, l'educació i, en fi, tota la societat. En matèria de mitjans de comunicació i de llibertat d'impresament, va ser l'encarregada, durant molts segles, de realitzar la censura i de permetre només les obres impreses i audiovisuals que fossin conformes a la moral catòlica.⁹ Avui som en altres temps, els sentiments religiosos no formen part de la moral ni de l'ordre públic¹⁰ per servir d'obstacle a la cultura i al desenvolupament de la llibertat d'expressió.

De tot això podem afirmar, seguint Ferreiro Galguera,¹¹ que "és cert que aquests sentiments, per si mateixos, són incomprendibles per al dret, ja que a causa de la seva naturalesa sentimental no posseeixen en si cap element objectiu contingent. No obstant això, encara que l'ordenament jurídic no pugui captar amb nitidesa aquests sentiments, sí que en pot detectar tant les fonts que els generen (les confessions religioses) com les exterioritzacions".

Com a suport d'aquesta perspectiva es pot esmentar la Sentència 62/1982, de 15 d'octubre, del Tribunal Constitucional, que resol un recurs d'empara per presumpta vulneració de la llibertat d'expressió. En el fonament jurídic tercer assenyala que la moral és un dels límits de la llibertat esmentada, si bé per moral de la societat espanyola no s'ha d'entendre només la moral de la confessió majoritària: "la moral pública com a element ètic comú de la vida social és susceptible de concrecions diferents, segons les diferents èpoques i països, per la qual cosa no és immutable des d'una perspectiva social". En qualsevol cas, el que interessa destacar és que la moral actua com un dels límits a la llibertat d'expressió.

D'altra banda, la presència dels mitjans de comunicació és una realitat inqüestionable al nostre país. Podem estar orgullosos de comptar amb professionals capaços, ben formats i que desenvolupen la seva tasca en mitjans de comunicació forts, amb

activitat i reconeixement internacional, que presenten un protagonisme inqüestionable en la vida quotidiana del nostre país.

Des de fa temps es va encunyar l'expressió de "quart poder" precisament per referir-se als mitjans de comunicació, i no ens equivoquem si definim el final del segle xx i el segle xxi com el temps de la "informació", la possibilitat d'estar informats i obtenir informació és una realitat absoluta, amb mitjans com internet és possible sentir una ràdio espanyola o llegir la premsa del dia a milers de quilòmetres.

Aquests mitjans de comunicació són part de la societat igualment i, lògicament, es troben amb el factor religiós com un element més de la seva atenció, com passa amb l'economia, el treball, els partits polítics, els esdeveniments, els esports i qualsevol altre tema que ocupi i preocupi els ciutadans.

Les comunitats autònomes posseeixen potestat legislativa per al desenvolupament legislatiu, la potestat reglamentària i l'execució de tot allò relacionat amb la premsa, la ràdio, la televisió i altres mitjans de comunicació social (competència compartida, segons el que disposa l'Estatut de Catalunya apartat 2 de l'article 146).

De la mateixa manera, hi ha moltes comunitats autònomes que, en el marc de les seves competències, han regulat, creat i mantingut la seva pròpia televisió, ràdio, premsa i, en general, tots els mitjans de comunicació social per al compliment de les seves finalitats.¹²

L'actuació dels mitjans de comunicació social, respecte de l'element religiós o d'aquest "sentiment religiós", en vista de les legislacions autonòmiques existents en matèria de mitjans audiovisuals, estaria situada en tres paràmetres infranquejables:

1. Suport al pluralisme religiós, des de la seva constatació expressa com a principi general de programació.¹³
2. Prohibició de discriminació per motius religiosos.
3. Prohibició de l'emissió de programes que fomentin l'odi, el menyspreu o la discriminació.

Per la seva banda, com a element diferenciador de la resta del treball de les comunitats autònomes, el Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC),¹⁴ en data de 15 de maig de 2002, va elaborar diverses recomanacions (un decàleg) per al tractament del

fet religiós en els programes audiovisuals d'entreteniment, que literalment¹⁵ estableixen el següent:

- “1. Respectar i fomentar la llibertat religiosa de les persones com a dret fonamental del qual deriven altres drets fonamentals.
2. Respectar i fomentar la llibertat religiosa en la seva dimensió col·lectiva com a valor social positiu, la qual cosa implica un respecte a totes les confessions o entitats religioses, així considerades i reconegudes per l'ordenament jurídic.
3. Respectar els sentiments individuals i col·lectius de manera que no s'utilitzin indegudament, encara que sigui humorísticament, els símbols representatius per a les persones que professen una confessió religiosa.
4. Respectar el pluralisme religiós, en el marc dels valors universals, els drets fonamentals i la convivència en democràcia, i les diferents actituds de la ciutadania en relació amb l'ateisme i l'agnosticisme.
5. Actuar amb especial responsabilitat i rigor en el cas d'expressions que puguin suscitar discriminacions per motius religiosos.
6. Aplicar el principi d'igualtat de tractament per a totes les confessions amb independència de la incidència sociològica que tinguin.
7. Acceptar que en l'exercici de la llibertat d'expressió, entesa com l'emissió de judicis personals i subjectius, d'opinions i creences o pensaments, els personatges públics o amb certa notorietat pública han de suportar, per la seva pròpia condició, que les actuacions en el desenvolupament de l'exercici dels càrrecs i les funcions estiguin sotmeses a l'escrutini de l'opinió pública i, en conseqüència, s'emetin judicis de valor en relació amb les seves actuacions.
8. Acceptar que la crítica legítima en assumptes d'interès públic empara aquelles persones que poden molestar, inquietar o disgustar l'ànim d'un determinat conjunt de la ciutadania.
9. Rebutjar que, en virtut de la llibertat d'expressió, s'emetin apel·latius o expressions formalment injurioses, desconnectades de la crítica legítima i innecessàries per al missatge que es vol difondre, que puguin produir un dany injustificat al prestigi de les institucions religioses o a la dignitat de les persones que les representen.

10. Els operadors han de ser conscients *a priori* —ja que la societat és cada vegada més plural, heterogènia, multicultural i secularitzada—, mitjançant l'establiment de codis deontològics, de l'actitud que s'ha d'adoptar en tot allò que fa referència al tractament de les creences o els símbols religiosos en els programes d'entreteniment i de la repercussió i l'abast que tindrà aquesta actitud en el conjunt de la ciutadania.”

Davant d'aquesta regulació autonòmica, el dret a la llibertat d'expressió des de les expressions escrites o gràfiques en contra o, millor dit, capaç d'ofendre els sentiments religiosos, no ha estat objecte d'una regulació unitària. Per una altra banda, tenim el límit últim del dret penal aplicable als casos més greus previstos en el Codi penal.

Efectivament, la importància de la llibertat d'expressió en un ordenament jurídic democràtic, i el reconeixement d'aquesta llibertat, fins i tot en el cas que serveixi com a vehicle d'idees molestes, que pertorben o inquieten, en aquest cas, aquests “sentiments religiosos”, és una realitat reconeguda en el nostre ordenament jurídic. Sobre l'exercici d'aquesta llibertat d'expressió, una sentència que podem anomenar “clàssica” respecte d'aquesta qüestió és la Sentència del Tribunal Europeu dels Drets Humans en el cas *Handyside c. Anglaterra*, de 7 de desembre de 1976, (FJ 49, penúltim paràgraf), que establia clarament que: “La llibertat d'expressió constitueix un dels fonaments essencials d'aquesta societat (la societat democràtica), una de les condicions bàsiques per al seu progrés i per al desenvolupament de tots. A l'empara de l'apartat 2 de l'article 10 és vàlid no només per a les informacions i idees que són favorablement rebudes o considerades com a inofensives o indiferents, sinó també per a aquelles que xoquen, inquieten o pertorben l'Estat o una fracció qualsevol de la població. Són demandes del pluralisme, la tolerància i l'esperit d'obertura, sense les quals no hi ha una societat democràtica. Això significa especialment que qualsevol formalitat, condició, restricció o sanció imposada en aquesta matèria ha de ser proporcionada al fi legítim que es persegueix”.

Constitueix el marc jurídic específic de desenvolupament d'ambdós drets, on acaba un i on comença l'altre.¹⁶ Sense voler entrar en les ponències dels meus companys, només m'agradaria esmentar una de les primeres sentències del nostre Tribunal

Constitucional, on crec que va deixar aquest problema perfectament clar. No és una sentència sobre llibertat religiosa en joc amb la llibertat d'expressió, fa referència a un conflicte entre la llibertat d'expressió en el dret de reunió, un dret que apareix pràcticament delimitat amb l'únic límit de l'ordre públic i seguretat de persones i béns. Em refereixo a la Sentència del Tribunal Constitucional núm. 2/1982, de 29 de gener, (FJ 5è), ja que resulta realment interessant per verificar l'aplicació del que preveu l'article 20 de la Constitució, en relació amb els límits dels drets fonamentals, el seu raonament jurídic resulta perfectament aplicable a la llibertat religiosa, o millor dit, a la col·lisió que pot sorgir entre l'article 20 i 16 de la Constitució. En aquest sentit, afirma que: "En efecte, no hi ha drets il·limitats. Qualsevol dret té els seus límits, que, com assenyalava aquest Tribunal en la Sentència de 8 d'abril de 1981 en relació amb els drets fonamentals, estableix la Constitució per si mateixa en algunes ocasions, mentre que, en d'altres, el límit deriva d'una manera mediata o indirecta d'aquesta norma, en el moment que s'ha de justificar per la necessitat de protegir o preservar no només d'altres drets constitucionals, sinó també d'altres béns constitucionalment protegits.

Doncs bé, hem d'afirmar que ni la llibertat de pensament ni el dret de reunió i manifestació comprenen la possibilitat d'exercir sobre tercers una violència moral d'abast intimidador, perquè és contrari a béns constitucionalment protegits com ara la dignitat de la persona i el seu dret a la integritat moral (articles 10 i 15 de la Constitució) que han de respectar no només els poders públics, sinó també els ciutadans, d'acord amb els articles 9 i 10 de la norma fonamental. Un límit de cada dret és respectar el dret dels altres [...]".

Per acabar, i aportar a aquesta ponència algun element de debat, m'agradaria assenyaljar juntament amb la jurisprudència del Tribunal Constitucional esmentada, quina és l'opinió de la Santa Seu respecte de la col·lisió dels sentiments religiosos amb la llibertat d'expressió, entesa en termes amplis conforme al que preveu l'article 20 CE.

En aquest sentit, la sala de premsa de la Santa Seu¹⁷ va emetre el dissabte 4 de febrer de 2006 la declaració següent sobre les representacions ofensives als sentiments religiosos i diferents reaccions davant d'aquestes representacions:

"Per respondre a diverses peticions de precisions sobre la posició de la Santa Seu davant de representacions recents ofensives dels sentiments de les diferents persones o de les comunitats, la sala de premsa de la Santa Seu està en condicions de respondre el següent:

1. El dret a la llibertat de pensament i d'expressió, sancionat per la Declaració dels Drets de l'Home, no pot implicar el dret a ofendre el sentiment religiós dels creients. Aquest principi és vàlid i es refereix, òbviament, a qualsevol religió.
2. La convivència humana exigeix, doncs, un clima de respecte mutu per afavorir la pau entre els homes i les nacions. D'altra banda, qualsevol forma de crítica exasperada o de burla dels altres denota una manca de sensibilitat humana i pot constituir, en alguns casos, una provocació inadmissible. La lectura de la història ensenya que no és per aquest camí per on es curen les ferides existents en les vides dels pobles.
3. També és obvi que les ofenses fetes per una persona singular o per un mitjà de comunicació no poden ser imputades a les institucions públiques del país corresponent, les autoritats del qual hi podran intervenir i, eventualment, ho hauran de fer segons els principis de la legislació nacional. Les accions violentes de protestes són, per tant, mesures deplorables. Per reaccionar davant d'una ofensa no es pot actuar en contradicció amb l'esperit de qualsevol religió. La intolerància real o verbal, de qualsevol part que vingui, com a acció o com a reacció, constitueix sempre una seriosa amenaça per a la pau.”

A tall de conclusió podem afirmar que la llibertat religiosa no es pot convertir en un fre, en un obstacle per al desenvolupament lliure d'idees, ni per a la llibertat de pensament i de crítica per part de tercers, incloent-hi els mitjans de comunicació social, precisament per la importància que tenen amb vista a la tasca social que desenvolupen en la realitat actual del nostre món de la comunicació. Des d'aquesta idea, Soria¹⁸ conclou afirmant que: “El convenciment últim que són perfectament conciliables la convicció religiosa i la comprensió social”. Aquest problema està globalitzat i és comú en els ordenaments occidentals. En aquest sentit, es pot esmentar el president de la República de França Jacques Chirac, en el seu discurs de 17 de desembre de 2003, que en relació amb el principi de laïcitat va assenyalar que: “com la resta de les llibertats, la llibertat d'expressió de les creences no pot tenir més límit que la llibertat de l'altre i el respecte de les regles de la vida en societat. La llibertat religiosa, respectada i protegida pel nostre país, no es pot trastocar. No pot posar en perill la regla comuna. No pot atemptar

contra la llibertat de convicció dels altres. Aquest és el subtil, preuat i fràgil equilibri, construït pacientment des de fa dècades, que garanteix el respecte del principi de laïcitat. I França té la sort de tenir aquest principi. Per això figura en l'article primer de la nostra Constitució. Per això no és negociable”.

Des d'aquests paràmetres, ha de ser conciliable la visió crítica d'un no creient en relació amb la llibertat religiosa des de posicions pròpies de debats sociopolítics. Aquesta crítica, evidentment, com ja es va apuntar anteriorment, conforme a la nostra opinió, pot ser àcida, i resultar inquietant per al creient, però com a últim límit mai no s'ha de convertir en una violència moral d'abast intimidador per al creient o una confessió religiosa. Les religions han d'admetre les crítiques dels no creients, de manera que la defensa del pluralisme es converteix en fonamental en aquesta matèria des de la lliure difusió d'idees¹⁹ a favor i en contra d'una o de les altres religions, creences o credos propis dels subjectes col·lectius de llibertat religiosa.

Notes

- 1 Sobre la protecció penal dels sentiments religiosos hi ha múltiples treballs, cf., ROSSELL, J. *Religión y jurisprudencia penal. Un estudio de la jurisprudencia de la Sala 2.ª del TS en el periodo 1930-1995*. Madrid: 1996. CARRETERO SÁNCHEZ, A. “Teoría y práctica de los delitos contra los sentimientos religiosos y el respeto a los difuntos: el peso de una negativa influencia”. A: *La Ley*, n. 6666, Sección Doctrina, 7 de març de 2007, (la Llei 995/2007).
- 2 Hi ha nombrosos treballs molt interessants sobre aquesta matèria, cf., MARTÍN-RETORTILLO BEQUER, L. “Respeto a los sentimientos religiosos y libertad de expresión”. A: *Anales de la Real Academia de Jurisprudencia y Legislación*. Madrid: 2006. (Núm. 36), p. 595-612. MARTÍNEZ-TORRÓN, J. “Libertad de Expresión y libertad de religión. Comentarios a algunas recientes sentencias del Tribunal Europeo de Derechos Humanos”. A: *Revista General de Derecho Canónico y Eclesiástico del Estado*, núm. 11 (2006). COMBALÍA SOLÍS, Z. “Libertad de expresión y difamación de las religiones: el debate en Naciones Unidas a propósito del conflicto de las caricaturas de Mahoma”. A: *Revista General de Derecho Canónico y Eclesiástico del Estado*, Núm. 19 (2009). PÉREZ MADRID, F. “Incitación al odio religioso o hate speech y libertad de expresión”. A: *Revista General de Derecho Canónico y Eclesiástico del Estado*. Núm. 19 (2009). PALOMINO, R. “El respeto de a los sentimientos religiosos y la libertad de expresión”. A: XXIX Jornadas de Actualidad Canónica (en premsa). LABACA ZABALA, L.

“El sentimiento religioso como límite a la libertad artística y la divulgación del arte, a propósito de la Sentencia del Tribunal Europeo de Derechos Humanos 1994/29, en el asunto Otto Preminger-Institut contra Austria”. A: *El Derecho Eclesiástico a las puertas del siglo XXI*. p. 233-252.

Cal destacar, igualment, la sessió sobre aquesta temàtica realitzada a la Reial Acadèmia de Jurisprudència i Legislació, el dia 4 de març de 2008, en la qual van tenir lloc les intervencions següents: “Les ofenses als sentiments religiosos en la jurisprudència del Tribunal Europeu dels Drets Humans”, prof. Dr. Lorenzo Martín-Retortillo Baquer, catedràtic de dret administratiu de la Universidad Complutense de Madrid i Acadèmic de Número de la Reial Acadèmia de Jurisprudència i Legislació. “El *hate speech* religiós i la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans”, prof. Dr. Javier Martínez-Torrón, catedràtic de dret eclesiàstic de la Universidad Complutense de Madrid. “La influència en el món islàmic de les manifestacions de llibertat d’expressió a Occident”, prof. Dra. Zoila Combalía, catedràtica de dret eclesiàstic de la Universidad de Zaragoza.

- 3 CARRETERO SÁNCHEZ, A. *Teoría y práctica* [...], cit. p. 1.
- 4 Resulta adequada la valoració del límit realitzada per Contreras, que ha escrit que “[...] no podem oblidar que la llibertat religiosa, com a dret fonamental que és, només pot ser objecte de restriccions quan sigui absolutament necessari i només en la mesura en què ho sigui. A més, les limitacions que s’estableixin s’hauran de fixar per llei, de manera que s’evitaran situacions d’arbitrarietat o de discrecionalitat. Finalment, el límit no afectarà, en cap cas, les projeccions internes, sinó, exclusivament, les seves manifestacions externes”. (CONTRERAS MAZARIO, J. M. “La igualdad y la libertad religiosas en las relaciones de trabajo”. A: *Documentación jurídica*. 1991. Volum XXVIII, n. 70, p. 293).
- 5 SORIA, C. “La tutela del sentimiento religioso en los medios de comunicación social”. A: *Ius Canonicum*. 1987. (Vol. XXVII, núm. 53), p. 323.
- 6 *Ibidem*, p. 323 i 324.
- 7 CAMARERO SUÁREZ, M. “La protección de los intereses religiosos en España: en los medios de comunicación y en ambientes especiales”. A: *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*. 1985. Vol. I, p. 372.
- 8 MINTEGUÍA ARREGUI, I. *Sentimientos religiosos, moral pública y libertad artística en la Constitución española de 1978*. Madrid: 2006, p. 223-224.
- 9 Castro Jover ha assenyalat que “La moral pública identificada amb la moral catòlica ha actuat com a límit de la llibertat d’expressió en els últims segles”. CASTRO JOVER, A. “Prólogo”. A: *Sentimientos religiosos, moral pública y libertad artística en la Constitución española de 1978* (MINTEGUÍA ARREGUI, I.). Madrid: 2006, p. 10.
- 10 El 1996, encara que de manera col·lateral, trobem la Sentència del Tribunal Constitucional núm. 129/96, de 9 de juliol, que en el fonament jurídic segon determina que a vegades l’opinió respecte d’una determinada realitat social (en aquest cas, la prostitució) pot coincidir

entre l'Estat i les confessions religioses, però igualment, indica el Tribunal Constitucional que, evidentment, això no implica imposició de l'Estat de normes religioses. Literalment: “Les observacions que formula el recurrent semblen més aviat adreçades, en general, al futur legislador (i, en aquest sentit, les diferències que es posen en relleu respecte dels projectes i avant-projectes corresponents, i de la presa de posicions respecte d'elles de determinats sectors socials així ho acredita), però no té res a veure amb la imposició per part de l'Estat de normes que només aportin causa en un concepte específic d'una confessió religiosa”.

- 11 FERREIRO GALGUERA, J. “La protección de los sentimientos religiosos en los acuerdos con la Iglesia Católica”. 1995. (N. 11), p. 125.
- 12 La protecció jurídica que les diferents comunitats autònomes han dispensat al factor religiós a través dels mitjans de comunicació social de titularitat autonòmica es pot veure en cadascuna a AAVV. *La libertad religiosa en las comunidades autónomas. Veinticinco años de su regulación jurídica* (Dir. García García, R.). Barcelona, 2008.
- 13 Em sembla molt adequat el matís que aporta García-Pardo, quan afirma que “es respecti el pluralisme religiós, que val tant com dir els sentiments religiosos de tots els ciutadans”. (GARCÍA-PARDO, D. “La protección de los sentimientos religiosos”. A: *Ius Canonicum*. 2000. Vol. XL, núm. 79, p. 132).
- 14 Cf. SEGLERS GÓMEZ-QUINTERO, A. “El control democrático de la libertad de expresión y la protección de los sentimientos religiosos. La labor del Consejo de l'Audiovisual”. A: *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*. 2006. (N. 22), p. 575-588.
- 15 *Recomanacions del CAC*. Consell de l'Audiovisual de Catalunya. Barcelona: 2004.
- 16 Resulta interessant el treball de Ferreiro Galguera “Libertad informativa: concepto y ámbito. La expresión artística y los sentimientos religiosos”. A: *Cursos de Derechos Humanos de Donostia-San Sebastián*. Bilbao: 2002. (Vol. II). En concret, l'epígraf 4 d'aquest treball que s'anomena “4. Supuestos de colisión: el carácter preferente de las libertades de expresión e información”.
- 17 DICHIARAZIONE DELLA STAMPA DELLA SANTA SEDE, 04.02.2006. Es pot consultar a la pàgina web: <http://212.77.1.245/news_services/bulletin/news/17943.php?index=17943&po_date=04.02.2006&lang=sp> (Consulta: 1 de febrer de 2009).
- 18 SORIA, C. “La tutela del sentimiento religioso en los medios de comunicación social”. A: *Ius Canonicum*. 1987. Vol. XXVII, núm. 53, p. 323.
- 19 Resulta interessant portar a col·lació la citació de la Sentència del Tribunal Constitucional Portuguès, ACÓRDÃO N.º 174/93, dictada en el Proc. n. 322/88, en la qual esmenta el significat positiu de llibertat d'actuació segons les circumstàncies socials concretes. En els termes següents (7.1): “Porque a dimensão real da liberdade, de todas as liberdades e por isso também da liberdade religiosa, depende fundamentalmente das situações sociais que permitem ou impedem o seu desfrute existencial como opções reais, a questão deve centrar-se na transformação do conceito de liberdade autonomia em **liberdade situação**, isto é, no signifi-

cado **positivo** de liberdade enquanto poder concreto de realizar determinados fins que constituem o seu objecto, não só pela remoção dos entraves que impedem o seu exercício, como também pela prestação positiva das condições e meios indispensáveis à sua realização [cf. FERNÁNDEZ-MIRANDA CAMPOAMOR, A. “Estado laico y libertad religiosa”. A: *Revista de Estudios Políticos* 6 (1978), p. 68]”.

Els sentiments religiosos als mitjans de comunicació: estereotips, llibertat d'expressió i espai públic democràtic

Daniel Gamper

Universitat Autònoma de Barcelona

Mots preliminars

Si volem objectivar i classificar els sentiments religiosos descobrirem que són esmunyedissos. Al cap i a la fi, el testimoni d'un sentiment no pot ser ningú més que l'individu de què es tracti en cada cas, i sembla que, en principi, no hi ha cap altra manera de saber si el que un individu diu que són els seus sentiments religiosos són efectivament els seus sentiments religiosos que atribuint crèdit a la seva declaració i pressuposant-li honestedat. A més, és imprescindible que els qui assisteixen al testimoni sàpiguen, bé per pròpia experiència bé per coneixement aliè, que la religió és quelcom que pot suscitar sentiments en els creients. Ni la paraula sentiment ni la paraula religió, ni tampoc la unió de les dues, ens faciliten la feina a l'hora de determinar si aquests sentiments han de ser protegits per les institucions i, en concret, pels mitjans de comunicació de titularitat estatal.

Si els sentiments religiosos han de ser protegits és perquè són valuosos, perquè ofendre'ls pot suposar un perjudici pels individus que els tenen (en el supòsit que els sentiments siguin quelcom que hom té). Seguint el que proposa John Stuart Mill a *Sobre la llibertat*, només estaria justificat limitar la llibertat dels ciutadans en els casos en què el seu exercici suposi un perjudici per algun altre ciutadà o per al conjunt de la ciutadania. Si partim d'aquest punt, que, d'altra banda, és considerat com a guia implícita en els codis penals d'arreu, i l'apliquem al cas dels sentiments religiosos, aleshores el que cal és provar l'existència d'un perjudici. No cal dir que el perjudici de què es tractarà no

és físic, sinó moral, la qual cosa suposa un problema pel que fa a les proves. Mentre que les agressions físiques deixen senyals que poden ser diagnosticats i controlats inter-subjectivament, les ferides morals no es veuen a simple vista ni poden ser comunicades en la seva integritat.

Pensem en el cas, per exemple, de les diverses concepcions del que és decent en relació amb la sexualitat i el tractament d'aquest tema per part dels mitjans de comunicació. Algunes persones diran que la sexualitat és quelcom que no ha de tenir una presència ni tan sols educativa en els horaris infantils de les televisions públiques, i poden arribar a pensar, fins i tot, que no es poden mostrar segons quines parts nues dels cosos. D'altres, en canvi —potser més liberals—, no se sentiran ofesos pel tractament que rebí la sexualitat per part dels mitjans. El que uns consideren ofensiu d'altres ho perceben com a acceptable o tolerable. No queda clar que hi hagi un punt extern des del qual es pugui jutjar qui dels dos està més justificat. Es podria, tal vegada, apel·lar al fet que hi ha determinats valors constitucionals que justifiquen que l'Estat es faci càrrec de l'educació sexual dels joves, com per exemple l'apartat 2 de l'article 27 de la Constitució espanyola, que sosté que “l'educació tindrà com a objecte el ple desenvolupament de la personalitat humana en el respecte als principis democràtics de convivència i als drets i a les llibertats fonamentals”. Tanmateix, no sempre és possible referir-se a una ètica cívica comuna que reconegui com a il·legítimes les eventuais exigències dels creients que diuen sentir ofesos els seus sentiments religiosos. Ni tan sols en el cas que fos possible assenyalar aquesta ètica mínima comuna es podria descartar definitivament que alguns ciutadans exercissin el seu dret a l'objecció de consciència per motius religiosos.

Ens veiem, doncs, abocats a la necessitat de comprovar si hi ha o no un perjudici moral motivat per sentiments religiosos ofesos. Aquesta comprovació, però, pot produir una paradoxa, ja que és possible que per fer-ho calgui saber quins són els principis religiosos que els creients afirmen sostenir, la qual cosa pot ser vista com un control institucional del contingut de les religions, control que, cal subratllar, podria atemptar contra la llibertat religiosa, ja que suposa una vulneració de la divisió entre l'Estat i les esglésies.¹

1. La perspectiva interna i la neutralitat entesa com a protecció de la diversitat

Per tal de dissoldre aquesta aparent paradoxa, cal observar quin és el quefer objectiu dels mitjans de comunicació. Observem que les religions tenen una presència important en els mitjans de propietat pública i privada, la qual cosa és índex d'un cert respecte per aquests béns. Tractar els sentiments o les creences de les persones amb respecte vol dir no apropar-s'hi des d'una perspectiva externa, sinó reconèixer el valor que els creients concedeixen a les seves creences, és a dir, atorgant un cert privilegi a la perspectiva interna. Això s'evidencia en el tractament que reben, per exemple, les festes religioses o els processos de beatificació. A l'hora de parlar d'aquests assumptes en els mitjans, no s'adopta una perspectiva externa o antropològica, no s'observen aquests fenòmens com si fossin propis de cultures alienes, sinó que es presenten com quelcom tradicional i per tots conegut, sense fer-ne conjectures sobre l'origen i la funció, acceptant-los, doncs, com a celebracions i ritus tradicionals organitzats lliurement per ciutadans del país. D'igual manera, els representants de les religions són invitats als programes informatius o d'altra mena sense posar-ne en qüestió la racionalitat de les creences, ni la validesa del missatge, reconeixent-ne, per tant, l'autoritat en el marc de l'associació de què es tracti.

Per tant, en primer lloc, cal dir que encara que no estigui clar si els sentiments religiosos de les persones són béns que han de ser protegits pels mitjans, el que sí que sabem és que són efectivament protegits, és a dir, que les religions i, per tant, els sentiments religiosos, són respectats pels mitjans de comunicació, en el sentit en què es parla d'aquests temes sense adoptar una postura externa, és a dir, crítica amb la religió o atea, sinó, per contra, el que es fa és presentar fenòmens religiosos sense prejudicar-ne el contingut. Se'ls considera fenòmens socialment arrelats i se'ls presenta com a tals.

Aquesta presència de les religions en les programacions televisives es palesa en els textos legals. Si consultem, per exemple, l'Estatut d'Autonomia de Catalunya, concretament l'article 52 sobre els mitjans de comunicació social, llegim que "correspon als poders públics de promoure les condicions per a garantir el dret a la informació i a rebre dels mitjans de comunicació [...] uns continguts que respectin la dignitat de les

persones i el pluralisme polític, social, cultural i religiós. En el cas dels mitjans de comunicació de titularitat pública la informació també ha d'ésser neutral”.

El que deduïm d'aquest text legal és que hi ha un reconeixement de la religió, com una més de les expressions humanes. Si ho mirem amb atenció, constatem, però, que el que mereix respecte no és la religió com a tal, sinó el fet que siguin diverses les religions presents a la societat. Per tant, l'element que es valora no és tant la religió, sinó la diversitat social per motius religiosos, culturals, socials o polítics. Es proposa, així doncs, l'acceptació d'una perspectiva pluralista que no és només l'acceptació de la diversitat social, sinó també la seva protecció, en el sentit en què qualsevol mesura que s'oposés a aquesta diversitat podria ser entesa com una eventual vulneració de les llibertats individuals, que són, al cap i a la fi, la causa eficient i formal de la diversitat social.

Aquest respecte va vinculat, en el mateix article, al concepte de neutralitat. No cal dir que l'ús que se'n fa no és estricte, ja que de neutralitat total no n'hi en pot haver, sinó que sempre s'ha d'adoptar algun punt de vista moral, que consisteix, per exemple, en el fet que els assassinats, les calamitats i les morts massives no són presentats pels mitjans amb un somriure sarcàstic, sinó amb una certa solemnitat la repetició de la qual pot tenir, però, quelcom de mecànic. S'entén, doncs, que la neutralitat de què es parla és més aviat una forma d'equidistància respectuosa entre les diverses expressions humanes presents a la societat.

Pot, en alguns casos, aquesta equidistància suposadament respectuosa esdevenir ofensiva? En nom de l'objectivitat a què es deuen els periodistes, pot estar justificat d'ofendre algun creient? Hi ha una determinada manera d'entendre la neutralitat que pot tenir aquesta conseqüència desafortunada. Pensem, per exemple, en la neutralitat entesa en termes científics. Atès que la ciència sembla que funciona sense referir-se a cap altre valor que no sigui el de la recerca de la veritat entesa com a correspondència amb la realitat, podria ser aconsellable que els professionals de la comunicació adoptessin el punt de vista científic per retre comptes dels fenòmens religiosos. La ciència, entesa com el seguit de procediments que permeten descriure la realitat de manera intersubjectivament compartible i com el saber sobre el qual s'ha desenvolupat la tecnologia que es considera índex del desenvolupament de les societats modernes, podria ser considera-

da també com el saber més fiable a l'hora d'esborrar al màxim possible la subjectivitat de l'observador, que podria ser la finalitat que es persegueix quan es parla de neutralitat. Si els periodistes volen ser neutrals, aleshores haurien de cercar suport en les ciències, ja siguin ciències exactes, ja siguin d'altres de menys fiables, com, per exemple, l'estadística. El mateix es podria dir sobre les institucions de l'Estat, és a dir, quan les institucions han de prendre decisions que afecten tots els ciutadans, haurien de disposar d'un procediment que els permetés actuar de manera neutra i més d'acord amb l'estat dels coneixements de què es disposa. Ho veiem, per exemple, en l'administració de salut, que clarament concedeix més crèdit als remeis i a les mesures basades en la ciència, rebutjant tots els tractaments que no passin la prova del doble cec aleatoritzat.

Però, què és la religió vista des de la perspectiva científica? Per al matemàtic italià Piergiorgio Odifreddi, "el cristianisme és indigne de la racionalitat i la intel·ligència de l'home" i la fe cristiana és absurda.² Afirmacions que estan en la mateixa línia que les enunciades pel científic britànic Richard Dawkins i el seu col·lega Daniel Dennett.³ Segons aquests científics, si del que es tracta és de garantir un apropament neutre i objectiu a la realitat, cal adoptar el mètode científic. D'aquesta manera s'evitarà que les institucions de l'Estat prenguin decisions basant-se en fets no contrastats i que els periodistes informin sobre qüestions més vinculades a les supersticions que no pas a la realitat. Al nostre país, el periodista Arcadi Espada és defensor d'aquest apropament periodístic científicament contrastat al fenomen religiós.

Tot i que aquí no es tracta de refutar les probables inconsistències conceptuals i metodològiques d'aquesta proposta positivista, sí que es pot assenyalar, tot referint-nos a la cèlebre "Conferència sobre ètica" de Ludwig Wittgenstein, que ciència i religió són dos àmbits del saber diferents que requereixen instruments i mètodes diversos per tal de garantir que les pretensions d'objectivitat científica no simplifiquin o falsegin les personalíssimes experiències religioses. Tanmateix, no cal entrar en consideracions estrictament filosòfiques, n'hi ha prou amb assenyalar la concepció esbiaixada de la neutralitat que evidencia aquest apropament de caire científic. La neutralitat no ha de ser entesa com a objectivitat i intersubjectivitat, sinó com a equidistància entre diverses expressions humanes i, per tant, com a respecte a la diversitat. Quan l'Estatut diu que els mitjans de comunicació han de ser neutres, no vol dir que hagin de ser objectius, és

a dir, no vol dir que els periodistes hagin de contemplar els fenòmens sobre els quals informen com si fossin antropòlegs estudiant els costums d'una comunitat indígena. Els periodistes han de contemplar els fenòmens socials en el seu context sociohistòric prenent en consideració l'autointerpretació que els agents socials en fan, i no des d'una suposada neutralitat de laboratori. No han de fer un diagnòstic de la societat, sinó que han de vetllar per respectar i promoure el valor de la pluralitat social.

Aquesta proposta de neutralitat no pot ser, doncs, la que es prengui en consideració pels mitjans de comunicació per tal de garantir-ne la neutralitat. L'apropament a les religions haurà de ser més aviat subjectiu, que és el que es prefereix des del punt de vista jurídic. Així, veiem que, per exemple, el Tribunal Suprem del Canadà defineix la llibertat de religió en els termes següents:

“El concepte de llibertat religiosa es defineix essencialment com el dret de *creure en el que hom vulgui sobre matèria religiosa*, el dret de professar obertament les creences religioses sense por d'impediments o represàlies i el dret de manifestar les creences religioses tot posant-les en pràctica, així com mitjançant el culte o l'ensenyament, i la seva propagació”.⁴

Bouchard i Taylor, en el seu informe sobre les acomodacions culturals al Quebec, sostenen que la pràctica habitual dels tribunals i la que, efectivament, s'hauria d'aplicar per protegir la llibertat religiosa dels ciutadans, no ha d'obligar-los a demostrar que existeix una obligació doctrinal basada en un precepte religiós objectiu. Els tribunals i la resta d'institucions de l'Estat s'han de concentrar en la sinceritat dels individus concrets i queden, doncs, eximits d'interpretar els dogmes religiosos i de cercar una interpretació definitiva que elimini les discrepàncies entre les versions contradictòries de cada religió. Aquesta tendència legal va acompanyada per la individualització creixent de la creença, és a dir, que el que compta no és “el respecte de l'ortodòxia religiosa establerta, sinó la ressonància de les creences religioses en la recerca personal de sentit” de cada individu.⁵

No són, per tant, les religions les que han de ser protegides, sinó les persones que les professen: “Les lleis internacionals de drets humans protegeixen els individus en l'exercici de la seva llibertat de religió i conviccions, i no a la religió mateixa”. Això és el

que sostenien els representants alemanys a l'ONU per oposar-se a una resolució del Consell de Drets Humans de Nacions Unides del 30 de març de 2007, en què es cominava els països a “combatre l'odi i la discriminació motivats per la difamació de les religions”.⁶ És important, doncs, considerar que el subjecte de protecció són els individus i no pas entitats poc objectivables com les religions. D'aquesta manera, es garanteix un cert control sobre les ofenses i s'evita que els representants de les religions esdevinguin els intèrprets privilegiats dels sentiments religiosos individuals.

Així doncs, el que els mitjans de comunicació han de fer en relació amb les religions és informar sobre les activitats que duen a terme els creients, sense valorar-ne el contingut, ni tampoc la seva adequació als dogmes de la religió, els quals només poden ser legítimament interpretats pels mateixos fidels. D'aquesta manera, la religió resta blindada davant de gran part de les crítiques que li podrien eventualment sobrevenir, ja que, per tal de mantenir el mandat de neutralitat —que, ho recordo, és un mandat de respecte al pluralisme social—, es prioritza l'apropament intern i s'abandona l'extern.⁷

Concloent pel que fa a la neutralitat i a la primera part de l'article de l'Estatut esmentat, cal dir que els mitjans de comunicació haurien de mantenir un apropament respectuós a la diversitat social per motius religiosos, la qual cosa els obliga a una neutralitat que observa les religions des d'un punt de vista subjectiu, és a dir, com quelcom que es dona en l'exercici lliure de les llibertats religioses dels ciutadans.

2. Llibertat d'expressió i sentiments religiosos: la solució asimètrica

Els mitjans de comunicació, ja siguin de titularitat estatal com privats, són un element bàsic de les democràcies. Sense bons mitjans de comunicació no hi ha salut democràtica. Una democràcia sense mitjans de comunicació fiables i sense un accés dels ciutadans a una informació política de qualitat és una democràcia que està mancada d'una peça cabdal. Una de les funcions democràtiques fonamentals dels mitjans de comunicació és, evidentment, informar, però, al mateix temps, s'han de fer ressò dels debats públics. La relació dels mitjans de comunicació amb els debats públics és ambivalent, ja que no només es fan ressò del que succeeix a la societat o del que els

ciutadans consideren políticament i socialment rellevant, sinó que en moltes ocasions són ells mateixos els qui creen aquests debats, els qui descobreixen quins són els assumptes que més poden atreure l'atenció dels ciutadans i, per tant, els qui estableixen l'ordre del dia del debat democràtic.

Al mateix temps, els mitjans de comunicació no estatals també són empreses amb ànim de lucre que persegueixen augmentar els seus beneficis i que, tot perseguint aquesta finalitat, fan el que sigui necessari per cridar l'atenció dels clients potencials, intentant crear, en moltes ocasions, debats artificials que els permetin fer-se amb una nova franja comercial. Aquesta finalitat pot no encaixar del tot bé amb la seva responsabilitat democràtica. En tot cas, és difícil calibrar quan els mitjans estan complint amb una funció i quan estan complint amb una altra. Hi ha casos en què es fa difícil veure quina de les dues funcions és més important, casos en què sorgeix una sospita raonable que una serveix per emmascarar-ne una altra. Penso, per exemple, en el cas de les caricatures de Mahoma. Si llegim les dues sentències dels tribunals danesos trobem que els jutges consideren que les demandes presentades per les associacions islàmiques daneses que sostenien que s'havien d'aplicar els articles del codi penal danès referits a la blasfèmia o als insults per motius religiosos no són d'aplicació per un motiu que és doble: en primer lloc, sostenen que la voluntat dels redactors del *Jyllands-Posten* no era ofendre, sinó que es tractava d'iniciar un debat sobre l'autocensura que Occident, en general, s'aplica a l'hora de parlar sobre els musulmans. Promoure un debat. Aquesta era la voluntat explícita dels periodistes. No insultar, sinó oferir el seu mitjà per debatre sobre la manera en què es debat sobre els musulmans. Les caricatures s'insereixen, així doncs, en un metadebat sobre l'autocensura, i l'eventual ofensa que alguns ciutadans poguessin sentir, l'eventual ferida als sentiments religiosos d'alguns ciutadans, era un preu que tal vegada s'hauria de pagar, però no era la finalitat que se cercava.

La llibertat d'expressió és, doncs, el concepte clau brandat pels periodistes per defensar la seva feina. Però no és una llibertat d'expressió formal o absoluta la que esgrimixen, sinó una llibertat d'expressió adequada a una finalitat determinada. I és que la llibertat d'expressió no és un valor en si mateix. La llibertat d'expressió no pot ser esmentada com a justificació de qualsevol afirmació, ja que, si fos així, no tindria cap sentit. Sostinc que la llibertat d'expressió en les democràcies té un valor perquè serveix

a una finalitat democràtica i, quan no persegueix aquesta finalitat, perd la seva legitimitat. Els periodistes deien que tal vegada van ferir els sentiments religiosos d'algú, però afirmaven, al mateix temps, que aquesta no era la finalitat perseguida, sinó que era una altra: discutir sobre el silenci que els occidentals mantenen davant de l'islam. Tanmateix, aquesta finalitat democràtica va quedar força enfosquida per la finalitat econòmica i comercial que, indubtablement, hi ha en el rerefons de tot l'afer de les caricatures.

Se sol entendre el conflicte que aquí assenyalo com un conflicte entre les llibertats de consciència i religiosa, d'una banda, i la d'expressió, de l'altra. Un dels autors clàssics en aquest context és John Stuart Mill, els arguments del qual que aquí resulten rellevants són en els últims paràgrafs del segon capítol del seu arxiconegut *Sobre la llibertat*. Com és ben sabut, l'argument de Mill en aquest capítol consisteix a afirmar que la llibertat d'expressió no ha de ser limitada més que en els casos que serveixi explícitament per causar un perjudici a algú, com quan un orador escalfa els ànims d'una audiència enfurismada i l'anima a exercir la violència sobre algú. En tots els altres casos, l'expressió ha de ser lliure, ja que aquesta és l'única manera d'impedir que ningú s'erigeixi en intèrpret de la veritat "per als altres" (69),⁸ d'una banda, i de mantenir un debat públic que ens apropi de manera asimptòtica a la veritat, de l'altra. Tanmateix, en els darrers paràgrafs del capítol hi trobem unes reflexions que proposen una moralitat de la discussió pública: els "límits de la discussió civilitzada" (106). Mill reconeix que "ni la llei ni l'autoritat no hi haurien d'intervenir", però en cas que es vulgui que ho facin, aleshores no s'ha de valorar la poca acceptació de l'opinió que es defensa, sinó, exclusivament, "la manca de sinceritat, [...] la malignitat, el fanatisme i la intolerància de sentiments que manifestés la seva argumentació" (108). És a dir, no són els continguts de les expressions ni la naturalesa de les persones que les expressen el que podria motivar una eventual censura o regulació, sinó les formes no civilitzades i atemptatòries del bon to del debat, així com l'amenaça i l'emudiment de les minories discrepantes.

No tots els debats són iguals, ja que no tots els participants en debats estan disposats a mantenir la cortesia necessària ni l'amplitud de mires en relació amb les pròpies conviccions que es requereix per estar disposat a canviar d'opinió. Però no és aquest el límit, el límit és el caràcter minoritari o majoritari d'aquell que es veu qüestionat per les expressions emeses. No s'ha d'oblidar que la llibertat d'expressió, tal com l'entén Mill i

com va ser pensada en el seu origen, és una eina de protecció dels individus davant del poder de les institucions i de la majoria. El que es protegeix és la llibertat de l'individu dissident de qüestionar els principis sobre els quals es basa la moral àmpliament compartida pels ciutadans, la moralitat majoritària. Quan Mill enuncia els límits inclou també una protecció negativa, és a dir, la protecció de la minoria davant de les amenaces de què pot ser objecte per part de la majoria. Mentre que, d'una banda, s'ha de protegir els individus per tal que es puguin expressar lliurement malgrat que (sobretot quan) les seves conviccions estiguin en contra de les majoritàries, de l'altra, es protegeix les minories d'una utilització per part dels poderosos en contra seva.

En el cas que ens ocupa, i en el context que ens és més proper, la distinció esmentada per Mill s'aplica als diversos grups religiosos presents a la societat. La distinció de Mill és la que podem assenyalar entre la religió catòlica, tradicionalment arrelada i fortament organitzada, d'una banda, i les religions minoritàries, en especial, l'islam, de l'altra.

Seguint aquesta línia, no tots els sentiments religiosos pesen igual, i mentre s'espera que els catòlics puguin fer front a les burles sense sentir-se amenaçats, els musulmans han de ser protegits d'eventuals amenaces camuflades en burles, crítiques o ofenses. Tot i que sembla que aquesta divisió no se sosté jurídicament, ja que suposa l'aplicació desigual de la llei segons quina sigui la religió a què un determinat individu s'adhereix, trobem en el Codi penal espanyol una via per canalitzar aquesta asimetria.⁹ Concretament, l'article 510, segons el qual "els que incitin a la discriminació, l'odi o la violència contra grups o associacions per motius racistes, antisemites o d'altres referents a la ideologia, la religió o les creences, la situació familiar, la pertinença dels seus membres a una raça o ètnia, el seu origen nacional, el seu sexe, la seva orientació sexual, malaltia o minusvalidesa, seran castigats amb la pena de presó d'un a tres anys i multa de sis a dotze mesos". Determinades interpretacions flexibles d'aquest article poden facilitar que es tingui una especial consideració envers els usos de la llibertat d'expressió que podrien suposar eventualment una debilitació dels grups, ja de per si en situació precària.

Tanmateix, l'apel·lació al dret hauria de ser l'últim recurs. Abans de recórrer als tribunals, els mitjans de comunicació haurien, però, de resoldre aquestes qüestions

mitjançant procediments interns, com, per exemple, l'autoregulació, concepte sobre el qual Victòria Camps ha reflexionat a bastament. El 2005, el Consell de l'Audiovisual de Catalunya va redactar un text breu en què prenen seriosament la reacció de 48 persones que s'havien posat en contacte amb aquest organisme per expressar la seva indignació amb el contingut d'una frase manifestada pel personatge d'una sèrie de ficció en què es criticava amb contundència els representants de l'Església catòlica. En el text, se sosté que el programa no vulnera la normativa vigent, però s'afegeix que, "no obstant això, el Consell recorda a l'operador de televisió la cura especial que hauria de tenir pel que fa al tractament de les creences o dels símbols religiosos tenint en compte la repercussió i l'abast que tenen en el conjunt de la ciutadania, i que podrien produir un perjudici en algun sector o institució".¹⁰

Deixant de banda, però, les consideracions estrictament jurídiques, podem afirmar que la mediació entre la llibertat d'expressió i els sentiments religiosos ofesos requereix que els sentiments o les creences religioses dels individus només siguin protegits si no protegir-los pot suposar una amenaça pels creients en qüestió. En clau conclusiva (i polèmica) també podem assenyalar, pel que fa a la relació entre llibertat d'expressió i respecte als sentiments religiosos, que els conflictes que sovint se solen presentar entre tots dos no ho són sempre. En lloc de parlar de conflicte, em sembla més ajustat sostenir que, d'una banda, el que hi ha és una comprensió tendenciosa de la llibertat d'expressió com quelcom que es pot utilitzar per assolir qualssevol finalitats, i, de l'altra, una gesticulació exagerada dels creients per silenciar tota discrepància dels dogmes oficials.

3. Els individus i els problemes de la política de la identitat

Cal esmentar aquí un dels problemes associats a la manera com s'ha presentat en aquest mateix article la qüestió dels sentiments religiosos. Em refereixo a la perspectiva que es fixa en els grups socials constituïts entorn a una religió. Quan parlem de religions, no parlem d'individus, sinó de grups, la qual cosa pot comportar que la visió que tenim de la societat no faci justícia a les particularitats inherents a aquests grups. Així, per exemple, si parlem dels musulmans i de les queixes que poden tenir en relació amb el tractament que

la seva religió rep per part dels mitjans de comunicació, és molt probable que estiguem subsumint a un grup de persones sota una etiqueta identificativa que no necessàriament s'escau per a tots i que els mateixos afectats no acceptarien. Si s'adopta aquesta perspectiva, el que tenim és una societat d'identitats i no una societat d'individus, una societat on els papers estan predefinits i en la qual, per tant, és probable que el coneixement recíproc no vagi més enllà de la ratificació dels estereotips amb què observem els veïns.

La laïcitat positiva, entesa com la política institucional que estableix relacions preferencials amb les religions més arrelades, pot caure en aquesta uniformització dels ciutadans en funció de la seva pertinença a una religió. La pretensió de donar veu als grups socials pot tenir com a conseqüència no desitjada que els actors socials, subsumits sota identitats religioses en el procés d'institucionalització, siguin sotmesos a una homogeneïtzació reduccionista que el que fa és reduir-ne les diferències internes, com sosté Amartya Sen al llibre *Identidad y violencia*. Es vulnera, d'aquesta manera, la visió subjectiva esmentada anteriorment, segons la qual no es valora la creença dels ciutadans en virtut de la seva filiació doctrinal, sinó que s'accepta, com a criteri primer a l'hora d'atorgar credibilitat a la filiació que cadascú declara tenir, la interpretació que cada fidel dóna del seu vincle amb el cos doctrinal de què es tracti. Així doncs, si s'adopta una perspectiva excessivament propera a la laïcitat oberta o positiva i s'entén aquesta obertura com a reconeixement dels drets del grup, s'ha de ser conscient que es corre el risc de deixar a banda una gran part dels ciutadans.

Cal, per tant, recordar que la política d'accés dels grups als mitjans de comunicació pot resultar cega per a les diferències entre els ciutadans de tan centrada com està en fixar-se la identitat dels grups.

Conclusions

A la nostra societat la diversitat cultural i religiosa és un fet incontestable, fruit de l'exercici de les llibertats ciutadanes, a més d'una conseqüència inevitable de processos globalitzadors omnipresents. No cal dir que els mitjans han de retre comptes d'aquesta situació social i, especialment en el cas dels de titularitat pública, l'han de reflectir en

uns termes que promoguin la concòrdia i la conciliació, en el cas, no sempre actual, que la coexistència trobi impediments importants, cosa que, val a dir, no sempre és el cas. Proposo de considerar els mitjans de comunicació estatals com a instruments democràtics, la funció dels quals en el debat públic ha de consistir a promoure, en la mesura del que sigui possible, l'eliminació dels estereotips socials. El problema que trobem, com s'ha esmentat en la secció anterior, és que si partim dels principis de la *politics of identity*, de la política identitària, és que les institucions tendeixen a veure la societat com un conglomerat de grups caracteritzats justament per trets distintius que acostumen a resultar estereotípics. Cal, doncs, evitar la consolidació d'aquests estereotips, tot presentant les diferències internes en els grups i evitant les simplificacions.

És clar que no és possible pensar la societat en l'època de la globalització sense que hi intervinguin prejudicis associats en l'inconscient col·lectiu a determinades formes de vida dels "altres". Els mitjans de comunicació no poden substituir les pràctiques de convivència i de mestissatge, que són les úniques que poden mantenir alerta l'esperit de ciutadania. Potser només cal que no contribueixin a interposar més obstacles vers la fraternitat i l'acceptació de l'inevitable, és a dir, el fet que la societat tendeix cap a la diversitat i que la millor manera d'encarar-la és amb el pluralisme, o fins i tot una versió noble del relativisme.¹¹

Es podria sostenir que, d'aquesta manera, es limita la llibertat dels professionals dels mitjans de comunicació, ja que se'ls imposa la tasca de vetllar per la conciliació social, més enllà de la seva funció merament informativa. Tanmateix, aquesta objecció parteix d'una consideració esbiaixada i parcial de la llibertat d'expressió, que, com he assenyalat a les pàgines anteriors, no serveix per a qualsevol finalitat, sinó que s'ha d'entendre en el seu vincle democràtic i, fins i tot, republicà, entès aquest terme en clau ciutadana.

Concloent: sí, hem de protegir els sentiments religiosos de les persones, però no perquè aquests sentiments religiosos siguin dignes de ser protegits en si mateixos, sinó perquè una societat plural només pot prosperar sobre un sòl que respecti les persones en tant que ciutadans amb els mateixos drets que un i com algú que té el mateix dret d'equivocar-se que nosaltres. Una societat que respecta els sentiments religiosos dels altres en tant que accepta que l'altre pot estar tan equivocacat com un mateix, parteix de

l'autonomia ciutadana, i, si vol mantenir certa unitat, ha de fer-s'ho d'alguna manera per saber de quin peu calça el veí de cadascú.

El que es respecta quan es protegeixen els sentiments religiosos dels ciutadans és la diversitat social, que es fonamenta en la llibertat ciutadana. Els sentiments religiosos en si no sempre tenen un valor inherent. Si ens traiem la màscara acadèmica, la toga de jutges o el bastó de comandament de l'Estat, podem dir que alguns sentiments religiosos no són respectables, que es basen en l'engany, el frau, la cobdícia i la ignorància. Pensem en algunes aparicions marianes, en la teatralitat d'alguns ritus evangèlics, o en el sincretisme creixent a la carta de les religions *new age*. Podem, fins i tot, dir que alguns individus perden la dignitat pel fet de tenir determinats sentiments religiosos que són signes evidents de la falta de formació o la manca de calor humà, però a qui correspon decidir quins tenen valor inherent i quins no? Als polítics, als juristes, als filòsofs o als psicòlegs? Qui està en situació de jutjar la significativitat d'una creença? Tret d'alguns casos flagrants, el bon judici aconsella suspendre el judici, valgui aquí la redundància. Com diu Rawls, cal aplicar la tolerància a la filosofia mateixa. És a dir, no només les institucions han de deixar de jutjar el contingut de les creences, sinó que també ho han de fer els filòsofs i els teòrics socials, els quals, a l'hora de fer una teoria, no poden decantar-se per cap religió ni ideologia. No podem fer distincions entre les doctrines comprensives dels ciutadans, perquè això suposaria legitimar l'ús autocràtic del poder, la decisió no només sobre la justícia, sinó també sobre les concepcions del bé dels ciutadans. Encara que només sigui per interès propi, ens convé que les institucions es mantinguin neutres, és a dir, fomentin o, com a mínim, no posin impediments a la diversitat social, perquè així nosaltres en sortirem beneficiats.

Si els mitjans de comunicació han de ser un reflex fidel de la societat en què es troben, si els ciutadans s'han de sentir, en certa manera, participants del que ofereixen els mitjans de comunicació (hipòtesi, repeteixo, bastant improbable, atesa la vinculació que tenen amb les grans corporacions de poder econòmic i polític, que converteix els mitjans de comunicació en mitjans de propaganda), si els ciutadans s'han de sentir artífexs del que emeten els mitjans, si la creació de l'opinió pública es duu a terme des de baix i no des de dalt, aleshores la demanda de respecte i de protecció es fa evident per si mateixa, ja que quina altra cosa faran els ciutadans que respectar-se a si mateixos.

Aquesta possibilitat sembla, ara com ara, remota. Per fer-la més propera, cal que els mitjans audiovisuals no perdin de vista la seva responsabilitat social i bandegin, en l'àmbit de la seva competència, els obstacles vers una societat més justa.

Notes

- 1 No cal, però, exagerar els efectes controladors que les institucions fan de les religions. Penso, per exemple, en la recent sentència d'un tribunal contenciós administratiu de Berlín (VG 3 A 983.07), que reconeixia el dret d'un alumne musulmà a pregar durant les hores no lectives a les instal·lacions de la seva escola. Per aclarir si la pregària que l'alumne volia dur a terme al recinte educatiu no era només un desig arbitrari seu, sinó que es tractava d'una obligació doctrinal, la sentència cita un article de la Viquipèdia alemanya i un article acadèmic, en què es presenta la importància de la pregària com un dels cinc pilars de l'islam. Així doncs, no cal concloure que tota referència al contingut de la religió per part de les institucions de l'Estat suposa, necessàriament, una retallada de la llibertat religiosa.
- 2 Piergiorgio Odifreddi. *Por qué no podemos ser cristianos (Y menos aún católicos)*. Barcelona: RBA, 2007. p. 14 i 17.
- 3 Richard Dawkins. *El espejismo de Dios*. Madrid: Espasa, 2007. Daniel Dennet. *Romper el hechizo*. Buenos Aires: Katz, 2007.
- 4 Citat a l'informe de G. Bouchard i Ch. Taylor, *Fonder l'avenir. Le temps de la conciliation*, Commission de Consultation sur les pratiques d'accommodement reliées aux différences culturelles, Quebec, 2008, p. 176 (la cursiva és meua).
- 5 *Ibid.*
- 6 Citat a Zoila Combalía Solís, "Libertad de expresión y difamación de las religiones: el debate de Naciones Unidas a propósito del conflicto de las caricaturas de Mahoma", a RGDCDEE 19 (2009) 1-31.
- 7 En aquest sentit, es poden citar les paraules del bisbe de Denver, Charles J. Chaput, sobre les seves experiències amb periodistes: "No espero que els periodistes que escriuen sobre l'església estiguin d'acord amb tots els ensenyaments. Però penso que els periodistes haurien de tenir un coneixement suficient de les seves tradicions i doctrines. Penso que els editors haurien de conèixer el vocabulari catòlic bàsic necessari per capir allò de què parlem i per què en parlem" ("The Political Obligations of Catholics: A Conversation With the Most Rev. Charles Chaput, Archbishop of Denver" a <<http://pewforum.org/events/?EventID=213>>).
- 8 Mill, John Stuart. *Sobre la llibertat*. Barcelona: Laia, 1983, traducció i edició a cura de Lluís Flaquer. (Les citacions d'ara endavant, si no es diu el contrari, es refereixen a aquesta edició).

- 9 Agraeixo a la professora Miriam Cugat que, en el decurs del debat posterior a les ponències presentades en el seminari Mitjans de comunicació i pluralisme religiós, va esmentar l'existència d'aquest article del Codi penal espanyol.
- 10 Decisió 12/05 del CAC. Sobre aquesta decisió, cf. Àlex Seglers, “El control democrático de la libertad de expresión y la protección de los sentimientos religiosos”. A: *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*, vol. XXII (2006): p. 575-586. L'actor en qüestió va aprofitar un mitjà públic per transmetre les seves opinions sobre l'església. Això és el que tal vegada s'ha de controlar, és a dir, que alguns ciutadans puguin utilitzar la seva influència mediàtica per donar a conèixer les seves opinions no necessàriament compartibles —en aquest cas, de cap manera compartides— sobre assumptes controvertits.
- 11 No és sobrer citar aquí l'eminent jurista italià Gustavo Zagrebelsky: “La democràcia —en tot allò que no té a veure amb els seus fonaments— és necessàriament relativística perquè es basa en la llibertat de consciència de tots els ciutadans, i la seva noblesa rau en el reconeixement de la llibertat de consciència. Relativisme, contràriament al que diu el magisteri catòlic que arriba a parlar de ‘dictadura’ o despotisme del relativisme, no significa de cap manera una condemna de les conviccions morals; no significa que una cosa és igual a qualsevol altra cosa, i que, per tant, res no té valor. En el pla de la vida individual, significa que les conviccions morals, els valors, les fes, són efectivament de qui les professa i que ningú no pot imposar-les *a priori* als altres” (*Contro l'etica della verità*, Laterza, Roma, 2008 citat a Vladimiro Polchi, *Un vocabolario laico*).

L'ofensa a la religió com a límit a la llibertat d'expressió: l'experiència europea

Javier Martínez-Torrón

Universitat Complutense de Madrid

1. Introducció

Encara que les llibertats fonamentals acostumen a prestar-se un reforç mutu, a la pràctica, de vegades es poden produir conflictes entre elles. Els xocs entre la llibertat d'expressió i la llibertat de religió han atret l'atenció de l'opinió pública els últims anys, i no sembla que deixin de fer-ho en el futur proper, sobretot si es considera que no totes les religions reaccionen de la mateixa manera davant d'expressions que els resulten ofensives. A aquest propòsit, i encara que les ofenses a d'altres religions —especialment cristianes— havien estat freqüents en el panorama europeu, la publicació de les caricatures sobre Mahoma al diari danès *Jyllands-Posten* el 2005 han marcat un abans i un després. De fet, a iniciativa dels països membres de l'Organització de la Conferència Islàmica, l'Assemblea General de les Nacions Unides aprovava, el 18 de desembre de 2007,¹ una resolució sobre la lluita contra la difamació de les religions, que ha estat reafirmada amb alguns matisos per una altra de similar el 2008.² És significatiu que una gran part dels països occidentals, inclosos tots els de la Unió Europea, s'hagi oposat a aquestes resolucions, així com la Santa Seu, el representant de la qual expressava la seva convicció que la protecció contra el *hate speech* religiós podia ser garantida pel mer recurs als actuals instruments internacionals que protegeixen la llibertat religiosa.³

No hi ha, de moment, una política jurídica uniforme en els països europeus en aquesta matèria,⁴ de manera que sembla raonable buscar pautes comunes a Europa, tant en aquesta com en d'altres àrees relatives a les llibertats fonamentals. En aquestes

pàgines es pretén, precisament, analitzar quins són els principis generals proporcionats pel Tribunal Europeu dels Drets Humans (d'ara endavant, TEDH) i en quina mesura podrien contribuir a harmonitzar progressivament les actituds dels ordenaments jurídics europeus respecte a la funció que el dret pot tenir, o ha de tenir, en aquesta classe de conflictes.⁵ Com se sap, el Conveni Europeu de Drets Humans (d'ara endavant, CEDH) protegeix, en dos articles consecutius, la llibertat religiosa (article 9)⁶ i la llibertat d'expressió (article 10).⁷ Els últims tretze anys, el TEDH s'ha pronunciat sobre diverses situacions que, des d'una perspectiva o una altra, afectaven conflictes entre la llibertat d'expressió i la llibertat de religió.⁸

Algunes sentències enjudicien casos en què la llibertat d'expressió es materialitza en expressions que resulten ofensives per a determinats sentiments religiosos, i s'entén que la seva tutela podria arribar a constituir, sota certes circumstàncies, un aspecte de la llibertat religiosa. Les dues sentències més importants —i les primeres del TEDH sobre aquesta matèria— són *Otto-Preminger-Institut* (1994) i *Wingrove* (1996),⁹ en les quals es determinen els principis clau que orientaran futures decisions, i que no han estat modificats fins ara; ambdues s'emmarquen dins del que es podria descriure com "llibertat d'expressió artística". D'altres sentències més recents (*Paturel*, *Giniewski* i *Aydin Tatlav*)¹⁰ es refereixen a expressions de tipus informatiu o intel·lectual, i han afegit alguns matisos interessants a aquests principis, alhora que han adoptat una posició menys tuïtiva cap a la religió i més procliu a la defensa de la llibertat d'expressió.

En segon lloc, trobem alguns casos que són com el revers dels anteriors: es refereixen a persones sancionades no per manifestar idees injurioses contra la religió, sinó el contrari, per expressar idees religioses que havien estat considerades ofensives contra els ateus, contra els membres d'altres religions o contra la noció de democràcia laica. Les sancions contra aquestes persones havien estat decretades per l'ús de *hate speech* o llenguatge d'incitació a l'odi. Es tracta de quatre sentències contra Turquia: *Gündüz*, *Erbakan*, *Güzel* i, més recentment, *Kutlular*.¹¹

Finalment, hi ha d'altres casos als quals no em referiré en aquest treball, perquè no són pròpiament ofenses contra la religió en si, sinó més aviat contra la reputació de persones determinades, en concret d'eclesiàstics de certa representativitat. L'element religiós hi és present, però només de manera tangencial. Es tracta de les sentències

Albert-Engelmann-Gesellschaft, relatives a les crítiques contra un eclesiàstic d'alt rang per part d'altres catòlics en mitjans de comunicació catòlics, i *Klein*, referent a un article periodístic en què es criticava durament la reacció d'un bisbe eslovac contra el cartell que anunciava una polèmica pel·lícula nord-americana.¹² En tots dos casos es donaria la raó al demandant, pel fet de considerar que hi havia una violació de la llibertat d'expressió.

2. Les ofenses contra la religió

2.1. La doctrina del Tribunal els anys noranta

En matèria d'ofenses contra sentiments religiosos, les dues sentències més importants són les ja esmentades *Otto-Preminger-Institut* i *Wingrove*, decidides en dates properes entre si (1994 i 1996, respectivament). Com indicava, s'hi estableixen els principis clau que han continuat sent utilitzats pel TEDH fins ara. Ambdós casos ofereixen analogies interessants. Per exemple, el fet que —amb perfils diversos— es referien a la prohibició de la difusió de determinades obres audiovisuals a causa del seu contingut altament — i intencionadament— injuriós contra personatges sagrats del cristianisme. O el fet que aquestes restriccions a la llibertat d'expressió tenien lloc en el context social de dos països —Àustria i el Regne Unit— amb una antiga tradició cristiana, en els quals les lleis respectives contra la blasfèmia són rarament aplicades,¹³ però sempre en casos d'ofenses contra el cristianisme i no contra d'altres religions.

A *Otto-Preminger-Institut*, l'obra en qüestió era un llargmetratge satíric titulat 'El concili de l'amor' (*Das Liebeskonzil*), basat en una obra teatral del segle XIX en què Déu apareixia com un ancià impotent prostrat davant del dimoni i Jesucrist com un discapacitat mental; també s'insinuava una relació eròtica entre la Verge —caracteritzada com una dona lleugera— i el dimoni. Encara que les accions penals inicialment exercides van ser interrompudes, els tribunals austríacs van decretar primer el segrest i més tard la prohibició de la pel·lícula, en aplicació de la llei austríaca, que castiga l'ultratge o escarni a persones religioses, objectes de veneració o doctrines.¹⁴

A *Wingrove*, el demandant era l'autor d'un curtmetratge en vídeo, de 18 minuts de durada, que contenia una peculiar interpretació dels èxtasis de santa Teresa d'Àvila, en un context pornogràfic amb connotacions homosexuals. El seu rerefons ideològic —si en tenia algun— era molt més feble que el de la pel·lícula del cas *Otto-Preminger-Institut*, i no contenia cap diàleg, sinó només música (rock) i imatges, que el mateix autor havia descrit com a pornogràfiques en una entrevista de premsa. L'òrgan britànic de qualificació cinematogràfica va declarar que el curtmetratge violava les lleis vigents sobre blasfèmia i va refusar concedir-li el certificat de qualificació corresponent, sense el qual el vídeo no podia ser distribuït comercialment. La seva decisió va ser confirmada per l'òrgan administratiu superior en matèria de permisos per a la distribució de vídeos. Cal fer notar que, a Anglaterra, la blasfèmia és un delictes de *common law* —és a dir, creat i tipificat per la jurisprudència, no per la legislació— que inclou la utilització d'un llenguatge menyspreador o escarnidor respecte al cristianisme o a l'Església d'Anglaterra.¹⁵

El plantejament argumental del Tribunal Europeu en aquestes dues sentències va ser molt semblant: es parteix de l'existència d'una ingerència en la llibertat d'expressió dels demandants, i se n'analitza, a continuació, la legitimitat d'acord amb tres principis generals.

El primer principi havia estat enunciat gairebé dues dècades abans i es refereix a un aspecte crucial de la llibertat de paraula: aquesta llibertat protegeix també l'expressió d'idees provocadores o ofensives.¹⁶ Segons indicava el Tribunal:

“La llibertat d'expressió constitueix un dels fonaments essencials d'aquesta societat [una societat democràtica], una de les condicions bàsiques per al seu progrés i per al desenvolupament de tots. [...] [És] aplicable no només a la 'informació' o a les 'idees' que són rebudes favorablement o considerades inofensives o de manera indiferent, sinó també a aquelles altres que escandalitzen, ofenen o molesten l'Estat o qualsevol part de la població. Així és l'exigència del pluralisme, la tolerància i l'obertura de ment sense els quals no hi ha una 'societat democràtica'.”¹⁷

En segon lloc, el TEDH recordava que la llibertat garantida per l'article 10 CEDH no és il·limitada, i abordava la qüestió important de si la protecció de les creences religio-

ses és un dels fins legítims que pot justificar restriccions a la llibertat d'expressió. La resposta del Tribunal era inequívocament afirmativa: per a la tutela de la llibertat religiosa, les lleis nacionals poden estimar que és necessari prevenir o castigar els atacs “gratuïts” a les creences dels ciutadans:

“Com es deriva del text mateix de l'apartat 2 de l'article 10, qui exerceix els drets i llibertats recollits en el primer paràgraf d'aquest article assumeix 'drets i responsabilitats'. S'hi pot incloure legítimament —en el context de les opinions i creences religioses— l'obligació d'evitar, en la mesura que pugui, expressions que són gratuïtament ofensives per a altres i una transgressió dels seus drets, i que, per tant, no contribueixen de cap manera a un debat públic capaç de promoure el progrés en els assumptes humans. De manera que, en principi, es pot considerar necessari, en certes societats democràtiques, sancionar o fins i tot prevenir atacs impropis contra objectes de veneració religiosa.”¹⁸

Això no significa —matisava el Tribunal— que els membres d'una religió puguin esperar a continuar lliures de tota crítica o hostilitat, però l'Estat té la responsabilitat d'assegurar que els drets garantits per l'article 9 CEDH poden ser pacíficament exercits i que l'esperit de tolerància, que és característic d'una societat democràtica, no sigui vulnerat maliciosament. Per al TEDH, determinats atacs a la religió podrien arribar a inhibir els ciutadans d'expressar les seves creences, de manera que podria ser legítim en aquestes circumstàncies limitar la llibertat d'expressió per protegir “els drets i la reputació dels altres”, segons l'apartat 2 de l'article 10 CEDH.¹⁹ Aquesta apreciació del Tribunal no va ser compartida per tres jutges discrepants en el cas *Otto-Preminger-Institut*, els quals subratllaven que “el Conveni no garanteix, en el seu text, el dret a la protecció dels sentiments religiosos”. No obstant això, aquests mateixos tres jutges reconeixien que “pot ser ‘legítim’, a l'efecte de l'article 10 [...], protegir fins a cert punt els sentiments religiosos de certs membres de la societat contra la crítica i l'abús; la tolerància val per a tots, i el caràcter democràtic d'una societat resultaria afectat si es permetessin atacs violents i abusius contra la reputació d'un grup religiós”.²⁰ En altres paraules, algunes manifestacions de la llibertat d'expressió poden constituir un tipus d'assetjament a les

persones que exerceixen la seva llibertat de religió o creença en un determinat sentit.²¹

Per altra banda, encara que el Tribunal afirmava que la protecció de la llibertat religiosa d'altres ciutadans constitueix un fi legítim que pot justificar, d'acord amb l'apartat 2 de l'article 10 CEDH, una restricció de la llibertat d'expressió, l'element clau està proporcionat per la comprovació de si la mesura restrictiva resulta "necessària en una societat democràtica". La noció de *necessitat* es mostra, una vegada més, com la qüestió central que cal dilucidar. I en relació amb això hi ha el tercer principi enunciat pel TEDH: el reconeixement d'un ampli marge d'apreciació a les autoritats nacionals a l'hora d'examinar l'impacte social real de la forma d'expressió antireligiosa i de determinar si els remeis establerts per la llei penal eren proporcionats al fi legítim perseguit.

Així, el Tribunal afirmava que, com en el cas de la moral, "no era possible discernir en el conjunt d'Europa una concepció uniforme de la importància de la religió a la societat". De manera que era impossible "arribar a una definició comprensiva del que constitueix una ingerència permisible en l'exercici del dret a la llibertat d'expressió quan aquesta expressió va contra els sentiments religiosos d'altres".²² En conseqüència, s'havia de deixar un marge d'apreciació més extens a les autoritats nacionals,²³ que estaven en contacte més proper amb aquest aspecte de les seves societats respectives, subjectes a canvis ràpids.²⁴ En ambdós casos, el Tribunal no va observar res desproporcionat en les mesures restrictives adoptades per les autoritats austríaques i britàniques en el marc dels seus respectius ordenaments jurídics.²⁵ A més, amb certa rotunditat, i des d'una perspectiva més general, declarava que un marge d'apreciació igualment ampli havia de ser reconegut en relació amb el manteniment i l'aplicació de les lleis nacionals que consideraven la blasfèmia com un delictes punible, malgrat la creixent tendència, existent en molts països europeus, a derogar o almenys qüestionar aquestes lleis, i a pesar també de la manca de confiança del TEDH en la veritable utilitat de recórrer a remeis penals per resoldre aquesta classe de conflictes.²⁶

2.2. Els casos més recents davant de la jurisprudència d'Estrasburg

Les sentències *Otto-Preminger-Institut* i *Wingrove* van resultar polèmiques al seu dia, però la veritat és que els seus principis no han estat modificats pel Tribunal Europeu des d'aleshores. Decisions posteriors del TEDH revelen un interès a refermar aquests prin-

cipis, encara que al mateix temps s'observa una tendència a tutelar preferentment, a la pràctica, la llibertat d'expressió sobre els sentiments religiosos (amb alguna excepció),²⁷ com ho mostren les sentències *Paturel*, *Giniewski* i *Aydin Tatlav*.²⁸

A *Paturel*, el demandant era l'autor d'un llibre que criticava durament una associació francesa "antisectes" (l'ADFI). A judici de l'autor, aquesta associació, d'orientació catòlica, tenia com a objectiu exclusiu executar la política del Vaticà encaminada a perjudicar els moviments religiosos minoritaris, que l'Església catòlica considerava perillosos per a la seva posició a França. Tant *Paturel* com l'editorial van ser condemnats per difamació pels tribunals francesos, que van prendre en consideració especialment alguns passatges del llibre en els quals l'autor acusava l'ADFI —i l'Església catòlica— de promoure una ideologia d'exclusió basada en l'odi, en la discriminació religiosa i en la manipulació de necis, i es va comparar la seva actuació a la de l'antiga Inquisició.²⁹ Entenien els tribunals que el demandant no proporcionava cap "element seriós o objectiu" per corroborar les seves greus acusacions, expressades en "termes particularment violents i ultratjants".³⁰

El cas *Giniewski* es referia a declaracions infamants contra alguns aspectes de la doctrina catòlica en si mateixa, tal com era exposada i desenvolupada en un document pontifici. El demandant havia publicat un breu article periodístic en què criticava l'encíclica *Veritatis Splendor* de Joan Pau II i afirmava que la doctrina catòlica de la consumació de l'Antic Testament pel Nou Testament portava a l'antisemitisme i va constituir el fonament teològic que va fer possible l'extermini de jueus en els camps de concentració nazis.³¹ Es van iniciar accions criminals contra el demandant, acusant-lo d'un delicte de difamació racial contra la comunitat cristiana. El complex itinerari judicial posterior acabaria amb l'absolució dels delictes imputats, al mateix temps que es confirmaven les sancions econòmiques derivades de l'acció civil.

El cas *Aydin Tatlav*, per la seva banda, tenia l'origen en la demanda d'un periodista que havia estat condemnat per profanació de l'islam a Turquia com a conseqüència de l'autoria d'un llibre de caràcter històric —*La realitat de l'islam*— que contenia notables comentaris crítics. Encara que el llibre havia estat publicat el 1992 per primera vegada, l'autor va ser processat penalment després de la publicació de la 5a edició, el 1996. L'acció penal es basava en diversos fragments de caràcter clarament

ateu i fortament crítics contra l'islam i contra el Déu en què creuen els musulmans.³² El demandant va ser condemnat a pagar una multa.³³

Un factor comú d'aquestes tres sentències és que el TEDH va estimar que existia una violació de la llibertat d'expressió, tot i utilitzar els mateixos principis establerts a *Otto-Preminger-Institut* i *Wingrove*. El resultat diferent, si les comparem, està causat no tant per un canvi d'argumentació jurídica, sinó per una apreciació diferent dels fets, més atenta a la llibertat de paraula que a la tutela de la religió. D'altra banda, resulta significatiu que l'avaluació dels fets en aquests tres casos és molt menys detallada, potser amb l'excepció de *Paturel*: el Tribunal semblava estar més preocupat per una exposició dels principis generals —concatenant citacions textuais de sentències anteriors— que no pas per una anàlisi acurada dels perfils particulars de les circumstàncies presents, de fet, en cada cas.³⁴

Val la pena esmentar també d'altres principis, a més dels fixats a *Otto-Preminger-Institut* i *Wingrove*, que el TEDH va utilitzar per decidir els casos *Paturel* i *Giniewski*, inspirant-se en la jurisprudència anterior sobre llibertat d'expressió (en temàtica no relacionada directament amb el fet religiós).

Un es refereix a la necessitat de distingir entre aquelles expressions que contenen judicis de valor i aquelles que consisteixen en declaracions de fet. La veritat o falsedat de les primeres, per la seva pròpia naturalesa, es presta menys a comprovar-ne l'objectivitat i, per aquest motiu, imposar-los estrictament la càrrega de provar el que s'ha afirmat constituiria una lesió de la llibertat de paraula garantida per l'article 10 CEDH.³⁵ No obstant això, el Tribunal matisaria aquest principi afegint-hi que la tutela de la lliure expressió de judicis de valor no pot prescindir completament de la seva connexió amb la realitat, sinó que, al contrari, reclama que aquests judicis tinguin algun fonament real.³⁶

Un segon principi, ben important, present a *Paturel*, però especialment subratllat a *Giniewski*, és que els límits a la llibertat d'expressió reclamen una interpretació particularment restrictiva quan un autor comunica les seves opinions sobre temes d'interès general. D'una altra manera, l'amenaça d'una sanció legal podria tenir un efecte dissuasiu perquè la premsa o els assagistes no difonguessin lliurement les seves idees i no intervinguessin en els debats públics sobre qüestions d'importància.³⁷ Cal advertir que, a judici del Tribunal, aquest principi es deriva del fet que “la recerca de la veritat històri-

ca és part integrant de la llibertat d'expressió".³⁸ D'aquí que aquest criteri interpretatiu s'hagi d'aplicar també a aquelles idees ofensives per a les creences religioses d'altres persones, mentre no contradiguin fets històrics ben establerts.³⁹ De fet, el nucli de la sentència del TEDH en el cas *Giniewski* consistia en la discrepància dels tribunals francesos respecte de l'apreciació de si existia una ofensa greu al cristianisme o no. On els tribunals francesos havien vist una greu acusació d'antisemitisme als catòlics, i de ser parcialment responsable de les massacres perpetrades pels nazis, el Tribunal Europeu només hi veia l'exposició d'una tesi sobre les causes de la persecució als jueus a Europa.⁴⁰ El TEDH va sostenir que l'article de premsa del demandant no contenia pròpiament un atac gratuït a les creences religioses en si, sinó més aviat una reflexió sobre un tema d'importància en la nostra història recent.⁴¹

La sentència *Paturel* afegia un matís interessant: el principi d'interpretació restrictiva dels límits a la llibertat d'expressió s'ha d'aplicar amb un rigor particular quan es tracta d'opinions ofensives per a institucions que operen obertament en la vida pública. En paraules de la Cort, "les associacions s'exposen a un control minuciós quan descendeixen al nivell del debat públic i, com que són actives en el domini públic, han de demostrar el major grau de tolerància respecte de les crítiques formulades pels qui s'oposen als seus objectius i respecte dels mitjans utilitzats en el debat".⁴²

Finalment, un altre principi afirmat pel TEDH en aquests casos és que, per tal de determinar si les limitacions que s'imposen a drets fonamentals resulten proporcionades, cal tenir en compte la naturalesa i la severitat de les sancions imposades. Com més dures són les penes, més gran és la necessitat de justificar acuradament les restriccions a la llibertat d'expressió per garantir que aquestes mesures restrictives no actuïn com un element dissuasiu que desincentivi els ciutadans, o els mitjans de comunicació, d'expressar lliurement les seves opinions sobre qüestions d'interès general.⁴³

3. El *hate speech* o llenguatge d'incitació a l'odi per motius religiosos

Pel que em consta, no s'han plantejat davant de la jurisdicció d'Estrasburg casos pròpiament de *hate speech* contra un grup específic de persones per la seva religió,⁴⁴ però sí

que hi ha quatre casos que es refereixen a la situació inversa: és a dir, persones que, fonamentant-se en les seves conviccions religioses —en concret, certes interpretacions de la religió islàmica—, havien realitzat declaracions públiques que van ser interpretades pels tribunals nacionals com una incitació a l'odi cap als qui no compartien les seves creences. Es tracta de quatre demandes contra Turquia —*Gündüz*, *Erbakan*, *Güzel* i *Kutlular*⁴⁵— per part, respectivament, d'un líder religiós, de dos personatges polítics i d'un periodista. En tots els casos el TEDH donaria la raó al demandant, perquè entendria que no es tractava pròpiament de llenguatge d'odi. Molt breument, aquests casos es referien als fets següents.⁴⁶

A *Gündüz*, el demandant era el líder d'una secta islàmica que, durant una entrevista a la televisió, va expressar la seva opinió favorable a l'establiment d'un règim polític basat en la xaria, al mateix temps que manifestava dures opinions contra la noció de democràcia laica i el matrimoni civil. Al llarg de la seva intervenció, arribaria a afirmar la seva confiança en el triomf de la xaria sobre la democràcia i qualificar de bastards els fills nascuts de matrimoni civil.⁴⁷ El procediment criminal iniciat per la fiscalia acabaria amb una condemna penal, pecuniària i de presó (dos anys), com a culpable d'un delictes d'incitació a l'odi i a l'hostilitat per una diferència basada en la religió.⁴⁸

El cas *Erbakan* es referia a un polític i exprimer ministre de Turquia⁴⁹ que, durant la campanya per les eleccions municipals, va pronunciar un discurs contra l'"infidel" —és a dir, contra els no musulmans— amb acusacions d'explotació i opressió del món islàmic, i amb una oberta invitació a instaurar una fraternitat basada en l'islam. El discurs va ser interpretat pels tribunals com una incitació a l'odi i a l'hostilitat, i *Erbakan* seria condemnat a penes pecuniàries i de presó, mai executades per decisió de la mateixa jurisdicció penal turca.⁵⁰

El cas *Güzel* també responia a la demanda d'un polític turc d'alt nivell, que havia criticat durament la política governamental contra l'ús de símbols religiosos personals —en concret, el vel islàmic— en llocs públics, que va dirigir acusacions al govern d'actuar contra les creences religioses dels ciutadans turcs. Condemnat a penes pecuniàries i de presó, el compliment d'aquesta última també va ser suspès pels tribunals.

Finalment, la sentència *Kutlular* decidia sobre la legitimitat de la condemna penal a un periodista turc que, durant un acte commemoratiu a la principal mesquita d'Ankara,

havia expressat —oralment i per escrit— durs judicis contra conductes que li semblaven contràries a l'islam i contra les polítiques encaminades a afavorir-les, amb un èmfasi especial en la prohibició legal, en determinats àmbits, del costum del vel amb el qual les dones s'han de cobrir el cap segons determinades concepcions de l'islam. El periodista, a més, havia establert un nexa d'unió directe entre aquestes actuacions “immorals” i el sisme que el 1999 va causar desenes de milers de morts a Turquia, el qual, en la seva opinió, només era un càstig per traïr la voluntat divina.

Més enllà dels perfils concrets de cadascuna d'aquestes sentències —en cap d'aquestes la Cort no va estimar que hagués existit pròpiament llenguatge d'odi— cal deixar constància aquí de dos principis clarament marcats pel TEDH que complementen els altres principis esmentats anteriorment.

En primer lloc, que la categoria de *hate speech* o llenguatge d'odi és també aplicable a un cert tipus d'expressions que “difonen, inciten, promouen o justifiquen l'odi basat en la intolerància” contra la religió o per raó de les creences religioses.⁵¹ Cal fer notar, a més, que la sentència *Gündüz* esmenta explícitament, com a fonament de la seva interpretació del *hate speech*, alguns documents d'altres òrgans europeus, en particular del Comitè de Ministres del Consell d'Europa i de la Comissió Europea contra el racisme i la intolerància.⁵²

En segon lloc, el Tribunal subratlla que el llenguatge d'incitació a l'odi queda fora de l'àmbit de protecció de l'article 10 CEDH:

“[...] es pot considerar necessari en algunes societats democràtiques sancionar o fins i tot impedir totes aquelles formes d'expressió que difonen, inciten, promouen o justifiquen l'odi basat en la intolerància (inclosa la intolerància religiosa), sempre que les ‘formalitats’, ‘condicions’, ‘restriccions’ o ‘sancions’ imposades siguin proporcionades al fi legítim que es persegueix [...] A més, [...] no es pot dubtar que aquelles expressions concretes constitutives de hate speech que poden ser insultants per a determinades persones o grups no estan protegides per l'article 10 del Conveni.”⁵³

4. Els principis aplicats pel Tribunal Europeu

En les pàgines anteriors, i per a l'explicació del context dels casos corresponents, he esmentat els principis més importants que el Tribunal Europeu ha aplicat en decidir sobre situacions de conflicte entre llibertat d'expressió i llibertat religiosa. Val la pena retornar ara a aquests principis i intentar trobar-ne la lògica interna.

Abans cal recordar que el Tribunal d'Estrasburg mai no ha revocat o modificat aquests principis, a pesar d'alguns suggeriments respecte d'aquesta qüestió per part d'alguns jutges, en alguns casos especialment controvertits,⁵⁴ la qual cosa posa en relleu que el Tribunal probablement troba raonables aquests principis generals i considera que la seva jurisprudència pot evolucionar simplement mitjançant una aplicació d'aquests principis que estigui atenta a les circumstàncies socials. Al mateix temps, la causa més plausible d'aquesta actitud de la Cort consisteix en el fet que els principis generals elaborats pel TEDH en matèria de llibertat d'expressió es basen en la noció d'equilibri: en concret, en la intenció d'assolir un equilibri entre la discrecionalitat de les autoritats nacionals per imposar restriccions a les llibertats —la doctrina del “marge d'apreciació” — i la necessitat de garantir la llibertat d'expressar idees o opinions que poden resultar ofensives per a d'altres persones.

4.1. La raó de ser de la llibertat d'expressió i de la llibertat religiosa

Quan s'intenta esbrinar la lògica inherent als principis que orienten la jurisprudència del TEDH sobre conflictes entre llibertat religiosa i llibertat d'expressió, possiblement s'hagi de començar per preguntar-nos sobre quina és la raó de ser d'aquestes dues llibertats fonamentals en el context del Conveni Europeu dels Drets Humans, tal com ha estat interpretat per la Cort.

A aquest propòsit, sembla que la finalitat essencial de la llibertat de pensament, consciència i religió consisteix en la tutela de l'autonomia individual en dos àmbits amb un significat particular per a la persona humana: la llibertat de *creure* i la llibertat d'*actuar* en conseqüència. És a dir, protegir la llibertat de l'individu per proporcionar una resposta personal a les qüestions crucials sobre el sentit de la seva pròpia existència, a les quals tots els éssers humans han d'enfrontar-se i, paral·lelament, per comportar-se

en la pròpia vida d'acord amb aquestes respostes. Qualsevol resposta a aquestes qüestions és considerada igualment vàlida des de la perspectiva del CEDH: ja siguin religioses o no religioses (agnòstiques o atees).⁵⁵ Perquè, en realitat, qualsevol resposta a aquestes qüestions és, en algun sentit, una *creença*, malgrat que el terme *creient* s'acostumi a reservar per a les persones que posseeixen creences de caràcter religiós. Implícitament s'assumeix que cap d'aquestes qüestions crucials pot ser resposta de manera absoluta i racionalment indiscutible —per això són creences—, la qual cosa justifica el dret inalienable de cada persona de buscar les seves pròpies solucions. Ni les creences religioses ni les no religioses són susceptibles de prova objectiva des d'una perspectiva racional i, en conseqüència, la seva validesa no pot ser enjudiciada en termes objectius. El contingut concret de les creences, en si mateix, és irrellevant. Qualsevol religió o creença és acceptada com igualment vàlida i 'protegit' no perquè suposi una resposta 'raonable' o 'veritable' a qüestions vitals, sinó perquè és el resultat d'una legítima opció personal, que ningú no pot substituir. Les normes "neutrals", com ho és el Conveni europeu de drets humans, eviten pronunciar-se sobre el valor de les diverses creences o discriminar entre elles merament en virtut de la seva doctrina dogmàtica. I una neutralitat equivalent resulta exigible dels poders públics, sigui quin sigui el sistema de relacions Església-Estat de cada país en virtut de les seves circumstàncies històriques, socials o culturals particulars.

El Tribunal Europeu ha deixat clar que la protecció de la llibertat religiosa i de creença és essencial per al pluralisme, el qual, al mateix temps, és inseparable de la noció de democràcia⁵⁶ (i al contrari, em permeto afegir, la repressió d'aquesta llibertat és normalment considerada com una de les manifestacions d'opressió política més dures). La garantia de la llibertat religiosa comprèn la prohibició d'adoctrinament religiós o moral per part de l'Estat,⁵⁷ així com l'eliminació de tota forma de coacció i discriminació per raó de les creences —inclosa, al meu entendre, la discriminació indirecta, que pot ser causada per lleis neutrals, almenys si apliquem a la discriminació religiosa els mateixos criteris que són vàlids a Europa per a la lluita contra la discriminació racial.⁵⁸

Sens dubte, l'exercici de la llibertat de religió i creences implica amb freqüència l'exercici d'altres llibertats fonamentals protegides pel Conveni europeu, especialment la llibertat de reunió i associació, i la llibertat d'expressió. Això, però, no ha de portar-nos

a una confusió en la classe d'idees tutelades, respectivament, per aquestes llibertats. En concret, el Tribunal Europeu ha subratllat que, segons ho entén l'article 9 CEDH, el terme *creences* —religioses o no— denota aquelles “conviccions que posseeixen un cert nivell d'obligatorietat, serietat, coherència i importància”, i “no és sinònim de paraules com *opinions* o *idees* tal com són utilitzades per l'article 10 [...] del Conveni, que garanteix la llibertat d'expressió”.⁵⁹

Si ens centrem en la llibertat d'expressió, tal com la concep la jurisprudència del TEDH, la seva finalitat essencial sembla ser, altre cop, garantir el pluralisme com un element indispensable de la democràcia, en particular mitjançant la tutela del dret de tota persona a difondre lliurement informació o idees. El seu fonament implícit és que les persones no només tenen el dret de formar lliurement la seva opinió sobre qualsevol tema, sinó també el dret de fer les seves pròpies contribucions al debat públic sobre qüestions diverses en les societats respectives. Per aquesta raó la Cort ha ressaltat que els límits a la llibertat d'expressió han de ser interpretats de manera restrictiva, fins i tot quan es tracta d'idees que “ofenen, escandalitzen o molesten”.⁶⁰ Això s'ha d'aplicar de manera particularment rigorosa a les opinions relatives a temes d'interès general: com més importància té l'assumpte que es discuteix, més àmplia ha de ser la protecció de la llibertat d'expressió i més estricta la interpretació de les limitacions que és legítim d'imposar-li.⁶¹

Dit d'una altra manera: per al TEDH, la protecció de la llibertat d'expressió és inseparable d'una referència al *contingut* de la informació o de les idees que es difonen. El que mereix ser tutelat no és l'“expressió” entesa com un concepte merament formal o abstracte, sinó més aviat l'expressió d'un contingut substantiu: informació (fets) o opinions (idees, judicis de valor).⁶² Així, la llibertat de paraula fa una funció important respecte de la formació d'un debat plural, social i intel·lectual, sobre una diversitat indefinida de temes, així com respecte de la recerca de la veritat històrica.⁶³ Encara més: la lliure discussió és una condició necessària per al progrés social.⁶⁴

Pel que fa a les dades substantives o a les opinions que es difonen, s'ha de fer notar que la llibertat d'expressió abraça un espectre molt més ampli de temes que la llibertat de pensament, consciència i religió. A més, i al contrari del que passa en el cas de la religió o les creences, la veracitat de les dades o el rigor de les opinions pot ser enju-

diciat d'acord amb criteris objectius, com afirma implícitament la doctrina del TEDH sobre la distinció entre declaracions de fet i judicis de valor.⁶⁵

4.2. La llibertat religiosa com a restricció legítima de la llibertat d'expressió

És indubtable que, segons el TEDH, la llibertat d'expressió, que “porta deures i responsabilitats”, pot ser sotmesa a certes limitacions legítimes: “formalitats, condicions, restriccions o sancions”.⁶⁶ La qüestió és si la protecció dels sentiments religiosos dels creients —o, més precisament, de la llibertat religiosa garantida per l'article 9 CEDH— constitueix un fonament acceptable per limitar la llibertat de paraula. Com hem vist abans,⁶⁷ la resposta del Tribunal Europeu ha estat, en abstracte, netament afirmativa des del 1994. En paraules literals del TEDH: “Es pot apreciar legítimament que el respecte dels sentiments religiosos dels creients garantit per l'article 9 [...] resulta violat per representacions provocatives d'objectes de veneració religiosa; i aquestes representacions es poden entendre com una violació maliciosa de l'esperit de tolerància, que és també una de les característiques d'una societat democràtica”.⁶⁸

És veritat que la llibertat de pensament, consciència i religió, tal com la defineix l'article 9 CEDH, no inclou explícitament un dret a la tutela dels sentiments religiosos dels ciutadans. I sembla clar que reconèixer a les autoritats nacionals un ampli camp de decisió en aquesta matèria podria fer l'Estat vulnerable a la pressió de grups que no toleren la crítica cap a les seves creences.⁶⁹ No obstant això, també és evident que l'exercici de la llibertat de religió i creença —ja sigui per part de persones religioses o no religioses— requereix un clima de tolerància i de respecte, lliure d'atacs que puguin, de fet, dissuadir els ciutadans de manifestar les seves creences sense intimidació. Això és un tret comú a totes les llibertats fonamentals. Un entorn social de lliure discussió i de lliure expressió —inclosa la lliure expressió de les creences— és essencial per a la democràcia. I viceversa, un ambient d'agressivitat verbal o de violència no constitueix, certament, l'hàbitat més adequat per a l'exercici de les llibertats. Des d'aquesta perspectiva, les agressions a la religió no són intrínsecament diferents de les agressions per raó del sexe, la raça o l'origen nacional; i recordem que tots aquests factors s'esmenten a l'article 14 CEDH, que prohibeix la discriminació. De fet, la possibilitat de considerar la religió com una causa legítima per restringir la llibertat d'expressió va ser reconeguda

fins i tot pels tres jutges que, a *Otto-Preminger-Institut*, van escriure una opinió discrepant i van refusar d'acceptar que de la llibertat religiosa consagrada a l'article 9 CEDH se'n pugui derivar un pretès dret a la tutela dels sentiments religiosos. En les seves paraules exactes, "la tolerància val per a tots, i el caràcter democràtic d'una societat resultarà afectat si es permeten atacs abusius a la reputació d'un grup religiós".⁷⁰

Al mateix temps, no hem de perdre de vista que qualsevol restricció de la llibertat d'expressió, amb independència de la legitimitat de la finalitat que persegueix, ha de ser justificada com a "necessària en una societat democràtica" segons l'apartat 2 de l'article 10 CEDH, la qual cosa significa que, a judici del TEDH, ha de respondre a una *necessitat social imperiosa*.⁷¹ La conseqüència és que s'han d'interpretar restrictivament les limitacions a la llibertat de paraula sobre la base de la tutela dels sentiments religiosos. Ni les religions ni els creients poden esperar estar lliures de qualsevol crítica, i fins i tot hostilitat, per part d'altres persones.⁷² No obstant això, la Cort ha subratllat que, en aquesta àrea, s'ha de reconèixer a l'Estat un marge d'apreciació més generós per determinar la necessitat d'una limitació de la llibertat d'expressió o no, ja que no existeix a Europa un concepte uniforme sobre el significat de la religió en la societat ni, en concret, sobre els límits que es poden imposar legítimament a la llibertat d'expressió com a conseqüència de la protecció de la llibertat religiosa.⁷³ Encara que, naturalment, això no significa que el Tribunal Europeu hagi de, o pugui, abstenir-se de supervisar l'ús que les autoritats de cada Estat fan del seu marge d'apreciació discrecional.⁷⁴

4.3. Les restriccions jurídicament acceptables en el llenguatge ofensiu: el *hate speech* o incitació a l'odi, i les ofenses gratuïtes

Si ara ens fixem en els principals criteris utilitzats pel Tribunal Europeu en la seva funció supervisora, el primer es refereix, sens dubte, a la necessitat d'una interpretació extensiva de l'àmbit de protecció de la llibertat d'expressió.⁷⁵ La protecció oferta pel CEDH comprèn no només el contingut substantiu de la informació o les opinions, sinó també la manera en què s'enuncien,⁷⁶ inclòs l'ànim de provocació.⁷⁷ En altres paraules, les persones poden escollir lliurement exposar idees la substància de les quals és ofensiva, però també poden escollir maneres ofensives d'articular les seves idees.

Tanmateix, com que la llibertat d'expressió no és absoluta i ha de ser compatible amb l'exercici d'altres llibertats o amb altres interessos jurídics, la seva dimensió de "llibertat d'ofendre" pot ser sotmesa a restriccions. A aquest propòsit, podem distingir dues categories de llenguatge ofensiu.

El més seriós és el *hate speech* o llenguatge d'odi, entès com "qualsevol forma d'expressió que difon, incita, promou o justifica l'odi racial, la xenofòbia, l'antisemitisme o d'altres formes d'odi basades en la intolerància",⁷⁸ inclòs l'odi per religió.⁷⁹ El TEDH, seguint les tendències internacionals predominants,⁸⁰ ha declarat inequívocament que el llenguatge d'odi *no* constitueix una part integrant de la llibertat d'expressió garantida pel Conveni Europeu dels Drets Humans. És a dir, va més enllà de la mera afirmació que el *hate speech* pot ser limitat legítimament pels estats, en ús del seu marge d'apreciació, d'acord amb l'apartat 2 de l'article 10 CEDH. El que el Tribunal subratlla és que no gaudeix de cap manera de la protecció de l'apartat 1 de l'article 10 CEDH.⁸¹ Aquesta és també la solució adoptada per alguns països europeus la legislació penal dels quals estableix sancions per la utilització de *hate speech*, incloent-hi el llenguatge d'odi cap a la religió.⁸²

En un nivell inferior, el Tribunal hi ha situat les *ofenses gratuïtes*. Sobre el fonament implícit que poden suposar una fallida dels "drets i responsabilitats" que la llibertat d'expressió suposa,⁸³ el TEDH ha afirmat que aquesta classe d'ofenses poden estar subjectes legítimament a restriccions o a sancions imposades per les lleis nacionals, com a conseqüència del marge d'apreciació de què disposen els estats per interpretar i aplicar l'apartat 2 de l'article 10 CEDH. Aquest principi va ser establert pel Tribunal en els casos *Otto-Preminger-Institut* i *Wingrove*,⁸⁴ i ha estat reiterat en d'altres sentències posteriors amb una referència específica a les ofenses gratuïtes a la religió.⁸⁵

Naturalment, la doctrina de les ofenses gratuïtes planteja dos problemes interpretatius. Primer, com traçar la línia divisòria entre aquelles expressions que són només "gratuïtament ofensives" i aquelles que constitueixen pròpiament *hate speech*. Segon, com interpretar el terme *gratuït*, tenint en compte que el Tribunal mai no l'ha definit i, a més, ni tan sols ha desenvolupat aquesta doctrina. De fet, la Cort d'Estrasburg sembla donar per fet el significat de l'adjectiu *gratuït*: és a dir, es tractaria de la qualitat d'alguna cosa que no és necessària, o que no té cap causa o justificació.⁸⁶ Definir el

significat d'aquest terme, però, és important, ja que —segons hem vist— la llibertat d'expressió comprèn el llenguatge que “ofèn, escandalitza o molesta”, sense excloure la forma escollida per exposar el contingut substantiu d'una idea o informació. Potser l'única manera raonable d'entendre aquesta imprecisa doctrina del TEDH i de conciliar aquests dos aspectes aparentment contradictoris de la seva jurisprudència és assumir que una expressió és 'gratuitament' ofensiva quan no transmet pròpiament cap idea o informació, de manera que la seva finalitat exclusiva és l'insult o l'agressió verbal.

En tot cas, la conseqüència pràctica de la doctrina del TEDH sobre les ofenses gratuïtes ha estat un cert eixamplament del marge d'apreciació de cada Estat per avaluar quan és injustificable un determinat llenguatge ofensiu i, per tant, limitable o punible. Encara que això implica, al mateix temps, una correlativa major discrecionalitat del Tribunal Europeu per supervisar la utilització del marge d'apreciació pels estats.⁸⁷

Els possibles efectes negatius que l'ambigua doctrina de les ofenses gratuïtes pot produir en la tutela de la llibertat d'expressió queden pal·liats, fins a cert punt, per la distinció que el mateix Tribunal ha traçat entre judicis de valor i declaracions de fets.⁸⁸ El marge d'apreciació estatal per limitar o penalitzar la llibertat d'expressió és diferent en cadascun d'aquests supòsits. Mentre que l'exactitud o la veracitat de les declaracions poden ser objecte, de fet, d'un examen objectiu, els judicis de valor són, per la seva naturalesa, subjectius i menys susceptibles de prova. En conseqüència, les limitacions o les sancions imposades en cas de declaracions de fet poden ser més fàcilment justificades que quan es tracta de judicis de valor. Gairebé sempre, però, el llenguatge ofensiu conté una mescla de fets i judicis de valor, i la lliure expressió dels segons, d'acord amb el TEDH, només pot ser restringida per la llei nacional quan no tenen cap fonament de fet. Aquesta idea ha estat mantinguda amb especial nitidesa en relació amb el *hate speech*, que es basa en una falsificació de fets que posseeixen una veritat històricament comprovada.⁸⁹ Al contrari, s'ha d'interpretar restrictivament la possibilitat d'imposar legítimament limitacions a l'expressió de judicis de valor ofensius quan es fonamenten en una base fàctica suficient, sobretot si aborden la discussió de temes d'interès general.⁹⁰

5. Consideracions conclusives

Dos dels principis utilitzats pel Tribunal Europeu han estat particularment controvertits. Un es refereix al fet que la tutela dels sentiments religiosos de la població és part integrant del dret de llibertat religiosa i, per tant, pot justificar la imposició de límits a la llibertat d'expressió segons l'apartat 2 de l'article 10 CEDH: “per a la protecció de la reputació i els drets dels altres”. L'altre consisteix a afirmar que les autoritats estatals poden, en ús del seu marge d'apreciació discrecional legítim, restringir o sancionar les “ofenses gratuïtes” a sentiments religiosos.

No hi ha dubte que l'aplicació pràctica d'aquests principis en cada cas concret planteja qüestions importants pel que fa a la seva viabilitat. Així, en teoria, cal considerar que la protecció dels sentiments religiosos, encara que no sigui esmentada explícitament per l'article 9 CEDH, és necessària per garantir la llibertat religiosa quan la reputació d'un grup religiós pot resultar perjudicada per certs atacs o injúries, o també quan hi ha el risc que es generi un clima d'intolerància que podria inhibir les persones de manifestar les seves creences amb llibertat. A la pràctica, però, no és fàcil apreciar si la gravetat de l'ofensa en qüestió pot produir conseqüències tan serioses. Anàlogament, la doctrina de les “ofenses gratuïtes”, tal com ha estat formulada pel TEDH, deixa molt de marge —potser massa— a la discrecionalitat de l'Estat, ja que hi ha un percentatge ampli de subjectivitat en la tasca de jutjar quan una determinada manera (ofensiva) d'expressar una idea no té cap causa o justificació: és a dir, quan és “gratuït”. Aquestes qüestions no són susceptibles d'una resposta fàcil, com acostuma a passar, en els problemes relatius a la delimitació de fronteres entre l'exercici legítim de les llibertats fonamentals i la imposició legítima de restriccions a aquestes llibertats. Seria molt poc realista afirmar que estem davant de qüestions “senzilles” que es poden respondre de manera simple i categòrica recorrent a una interpretació extensiva del dret a la llibertat d'expressió. La simplificació mai no és una aproximació apropiada per resoldre qüestions complexes.

Al meu entendre, els principis marcats pel Tribunal Europeu dels Drets Humans són útils i vàlids, a pesar de les dificultats inherents a la seva aplicació pràctica, perquè intenten assolir un equilibri entre diversos interessos jurídics amb la finalitat de propiciar

un clima jurídic en què es puguin exercir totes les llibertats fonamentals per part de tots. No obstant això, en tractar-se de principis que impliquen restriccions a les llibertats, reclamen una interpretació restrictiva i acurada.

Certament, una comprensió “relaxada” o conformista del marge d’apreciació estatal en la seva dimensió pràctica posaria en perill la salvaguarda real de la llibertat de paraula, indispensable per a una democràcia pluralista, i la deixaria en mans de les idees religioses predominants; o, més freqüentment, en mans de la “correcció política”. Però, per altra banda, una posició favorable de manera absoluta i sense matisos a la llibertat d’expressió, entesa com una mera llibertat d’ofendre, suposaria, a la pràctica, una autorització per portar a terme actes d’agressió contra altres, encara que es tracti d’una agressió verbal i no física. Permetre el desenvolupament d’un ambient d’agressivitat social possibilitaria que es posés en perill fàcilment la llibertat real de moltes persones per expressar les seves idees, incloent-hi la manifestació de les seves creences religioses. En alguns casos, podria fins i tot resultar afectada la reputació, i per tant la credibilitat, de determinades comunitats religioses. A més, l’experiència demostra que els efectes de les agressions verbals moltes vegades transcendeixen l’àmbit de la mera verbatimitat. El *hate speech* o llenguatge d’odi n’és un exemple ben significatiu. El respecte pels altres, encara que en rebutgem o fins i tot en menyspreem les idees, és un component essencial d’una societat plural i lliure. La llibertat d’expressió *no és la llibertat d’ofendre*, sinó *la llibertat de dir coses que poden ser ofensives* per a d’altres persones o que poden ser enteses pels altres com a ofensives. *L’accent s’ha de posar en el contingut* de la informació o de les idees que es transmeten, i *no en l’ofensa en si*. El llenguatge contundent, i fins i tot el llenguatge clarament ofensiu —l’ofensa pot ser una manera de comunicar una idea—, són conceptualment diferents del llenguatge abusiu, encara que la línia divisòria entre ells no sempre és nítida quan s’analitzen els casos concrets.

El *hate speech* és el paradigma més clar de llenguatge abusiu, i per això no gaudeix de cap garantia en el context de la llibertat d’expressió. El seu impacte potencial a la societat va molt més enllà de les ofenses merament verbals, ja que promou la intolerància, que és el germen de la violència, sobre la idea que alguns éssers humans són inferiors o menyspreables per causa d’algunes circumstàncies personals (per exemple, la

raça o el sexe) o eleccions voluntàries (per exemple, la religió o la creença). Com hem vist, el *hate speech* inclou la incitació a l'odi per causa de la religió. En aquest sentit, les ofenses verbals a la religió o a un grup religiós, quan són constitutives de *hate speech*, no són essencialment diferenciables de les agressions verbals per causa de la raça o el sexe.

El problema rau en el fet que, a la pràctica, no sempre és fàcil distingir entre aquelles ofenses contra la religió que constitueixen llenguatge d'odi i aquelles altres que només són *ofenses gratuïtes*, en el sentit en què el TEDH utilitza aquest terme. És una qüestió de límits, que reclama una resposta acurada, ja que el tractament que cada una d'aquesta classe d'ofenses rep del Tribunal Europeu és molt divers. Mentre que l'apartat 1 de l'article 10 CEDH no ofereix cap protecció per al llenguatge d'odi, l'apartat 2 de l'article 10 CEDH sí que pot oferir cobertura jurídica per a mesures restrictives d'ofenses gratuïtes que hagin estat adoptades pels estats, encara que la necessitat d'aquestes mesures haurà de ser avaluada pel Tribunal en cada cas singular.

D'altra banda, no hem de perdre de vista *la limitada funció que el dret pot tenir en aquesta àrea*. Al cap i a la fi, la coerció jurídica és un instrument que pot funcionar quan altres mitjans de solució de conflictes socials han fallat. El dret no ha d'intervenir en cada cas de llenguatge ofensiu, sinó només en casos particularment clars. En cas de dubte, és preferible que el dret s'abstingui d'interferir en la llibertat de paraula, independentment que algunes expressions ofensives contra la religió puguin ser deplorables. Un possible abús del poder per restringir la llibertat d'expressió és més perillós per a la democràcia i el pluralisme que el perjudici per a les creences religioses que podrien causar certes formes abusives d'expressió.

Des d'una perspectiva diferent, aquesta funció limitada del dret seria compatible amb una hipotètica norma legal que prohibís la difusió d'ofenses contra la religió a través de mitjans de comunicació que reben finançament de fons públics, especialment quan es tracta de mitjans que exerceixen una poderosa influència social, com ara la televisió o la ràdio. La jurisprudència del TEDH proporciona prou fonament per a aquest tipus de prohibicions legals.⁹¹

Les consideracions anteriors, en tot cas, no han d'oblidar una realitat palpable: en el context dels ordenaments jurídics europeus, no hi ha estàndards uniformes per

resoldre els conflictes entre llibertat d'expressió i llibertat religiosa. I les possibilitats de la Cort d'Estrasburg per desenvolupar aquests estàndards estan limitades per la doctrina del marge d'apreciació estatal. El TEDH s'entén a si mateix no com un substitutiu de les jurisdiccions nacionals, o com una ulterior cort d'apel·lació, sinó com un òrgan supervisor que, en aquest àmbit, té com a funció exclusiva dictaminar si certes mesures restrictives adoptades pels estats són proporcionades als objectius legítims que persegueixen o no. Amb aquesta finalitat, els últims casos decidits pel Tribunal Europeu suggereixen que, sens dubte, el Tribunal podria, i hauria, d'aplicar els seus propis principis al cas particular sobre la base d'una anàlisi de les circumstàncies de fet molt més acurada i detallada.

Notes

- 1 El projecte de resolució va ser presentat pel Pakistan en representació dels països que formen part de l'Organització de la Conferència Islàmica. La resolució, que ha generat molta controvèrsia, ha estat aprovada per 108 vots a favor, 51 en contra i 25 abstencions. Vegeu la informació proporcionada per Nacions Unides a: <<http://www.un.org/News/Press/docs/2007/ga10678.doc.htm>>. Enllaços a les versions espanyola, anglesa i francesa del document es poden trobar a: <<http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=A/C.3/62/L.35>>.
- 2 La nova resolució sobre el tema va ser aprovada el 24 de novembre de 2008. Vegeu, per al text de la resolució, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/gashc3941.doc.htm>>, i per a l'acta de la sessió, <<http://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/LTD/N08/595/51/pdf/N0859551.pdf?OpenElement>>.
- 3 Juntament amb els països de la Unió Europea, han plantejat una ferma oposició a aquestes resolucions altres països com ara els Estats Units, el Canadà o Israel. El resultat de la votació de 24 de novembre de 2008 va ser de 85 vots a favor de la resolució, 50 en contra i 42 abstencions. La majoria dels països llatinoamericans es va abstenir, amb excepció de Cuba, Veneçuela i Bolívia. Vegeu, sobre aquestes resolucions, entre la bibliografia espanyola, COMBALÍA, Z. "Libertad de expresión y difamación de las religiones: el debate en Naciones Unidas a propósito del conflicto de las caricaturas de Mahoma". A: *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*. 2009, n. 19, p. 1-31.
- 4 Per a una panoràmica de les qüestions que plantegen en els països de la Unió Europea les relacions entre religió i llibertat d'expressió, vegeu DOE, N. (ed.). *The Portrayal of Religion in Europe: The Media and the Arts*. Leuven, 2004.

- 5 Hi ha una extensa bibliografia sobre la llibertat d'expressió i sobre la llibertat de religió, però no és tan freqüent l'anàlisi comparativa d'aquestes dues llibertats. Entre la literatura jurídica espanyola sobre aquest tema, vegeu, amb específica referència a la jurisprudència del Tribunal d'Estrasburg, MARTÍN-RETORTILLO, L. *Respecto a los sentimientos religiosos y libertad de expresión*. A: *Anales* (Real Academia de Jurisprudencia y Legislación). 2006, n. 36, p. 595-612; PÉREZ-MADRID, F. "Incitación al odio religioso o *hate speech* y libertad de expresión". A: *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*. 2009, n. 19, p. 1-22. Entre la literatura jurídica recent sobre la llibertat religiosa i de creences en el dret internacional, vegeu el volum col·lectiu editat per LINDHOLM, T.; DURHAM, W. C.; TAHZIB-LIE, B. G. *Facilitating Freedom of Religion or Belief: A Deskbook*. Leiden, 2004. Vegeu també HAMMER, L. M. *The International Human Right to Freedom of Conscience*. Burlington, 2001; LERNER, N. *Religious Beliefs and International Human Rights*. Nova York: Maryknoll, 2000; i TAHZIB, B. G. *Freedom of Religion or Belief. Ensuring Effective International Legal Protection*. The Hague, 1995. Amb particular referència al Conveni Europeu dels Drets Humans, vegeu EVANS, C. *Freedom of Religion under the European Convention on Human Rights*. Oxford, 2001; i EVANS, M. D. *Religious Liberty and International Law in Europe*. Cambridge, 1997. Sobre la llibertat d'expressió i els seus límits, vegeu, de manera general, CRAM, I. *Contested Words: Legal Restrictions on Freedom of Speech in Liberal Democracies*. Burlington, 2006; BARENDT, E. *Freedom of Speech*. Oxford, 2005; KRETZMER, D.; KERSHMAN HAZAN, F. (ed.). *Freedom of Speech and Incitement Against Democracy*. Londres 2000; COHEN-ALMAGOR, R. *Speech, Media and Ethics: The Limits of Free Expression, Critical Studies on Freedom of Expression, Freedom of the Press and the Public's Right to Know*. Nova York, 2000; LOVELAND, I. (ed.). *Importing the First Amendment: Freedom of Expression in American, English and European Law*. Oxford, 1998. Entre la literatura jurídica espanyola sobre llibertat d'expressió, vegeu PIZZORUSSO, A. [et al.] (ed.). *Libertad de manifestación de pensamiento y jurisprudencia constitucional*. Milano, 2005; CATALÁ, A. *Libertad de expresión e información. La jurisprudencia del Tribunal Europeo de los Derechos Humanos y su recepción por el Tribunal Constitucional*. Valencia, 2001; FREIXES, T. *Libertades informativas e integración europea*. Madrid, 1996; RIPOL, S. *Las libertades de información y de comunicación en Europa*. Madrid, 1995; BONET, J. *El derecho a la información en el Convenio Europeo de los Derechos Humanos*. Barcelona, 1994. Pel que fa a la bibliografia espanyola sobre la dimensió europea de la llibertat religiosa, vegeu MARTÍNEZ-TORRÓN, J. "Libertad de expresión y libertad de religión. Comentarios en torno a algunas recientes sentencias del Tribunal Europeo de los Derechos Humanos". A: *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*. 2006, n. 11, p. 1-19, <<http://www.iustel.com>>; MARTÍNEZ-TORRÓN, J. "Limitations on Religious Freedom in the Case Law of the European Court of Human Rights". A: *Emory International Law Review*. 2005, n. 19, p. 625-633; MARTÍN SÁNCHEZ, I. *La recepción por el Tribunal Constitucional español de la jurisprudencia sobre el CEDH respecto a las*

libertades de conciencia, religiosa y de enseñanza. Granada, 2002. Vegeu també els comentaris sobre els articles 9 i 10 TEDH escrits, respectivament, per TORRES, A.; BUSTOS, R. al volum col·lectiu GARCÍA ROCA, J.; SANTOLAYA, P. (ed.) *La Europa de los Derechos. El Convenio europeo de los Derechos Humanos*. Madrid, 2005, p. 509-527 i 529-563. Amb referència específica a la qüestió de les caricatures daneses sobre Mahoma, vegeu la ponència d'una professora danesa: CHRISTOFFERSEN, L. *Law and Religion: The Danish cartoons*, ponència presentada en el 13th Annual International Law and Religion Symposium, Brigham Young University, 1-4 d'octubre de 2006; es pot consultar a: <<http://www.iclrs.org/Symposium2006/Papers/Christofferson.pdf>>.

- 6 “*Article 9 – Llibertat de pensament, consciència i religió*. 1. Tothom té el dret a la llibertat de pensament, consciència i religió; aquest dret inclou la llibertat de canviar de religió o de creença, i la llibertat de manifestar la pròpia religió o creença, individualment o col·lectivament, en públic o en privat, mitjançant el culte, l'ensenyament, la pràctica i l'observació dels ritus. 2. La llibertat de manifestar la pròpia religió o creences només podrà ser sotmesa a aquelles limitacions que estiguin previstes per la llei i que siguin necessàries en una societat democràtica per a la seguretat pública, per a la protecció de l'ordre, la salut o la moral públics, o per a la protecció dels drets i llibertats dels altres”.
- 7 “*Article 10 – Llibertat d'expressió*. 1. Tothom té el dret a la llibertat d'expressió. Aquest dret inclou la llibertat per a mantenir opinions i per a rebre i impartir informació i idees sense ingerència de les autoritats públiques i sense consideració de fronteres. Aquest article no impedirà que els estats puguin sotmetre les empreses de radiodifusió, televisió o cinematografia a un règim d'autorització prèvia. 2. L'exercici d'aquestes llibertats, pel fet de suposar deures i responsabilitats, pot ser sotmès a certes formalitats, condicions, restriccions o sancions que estiguin previstes per la llei i que siguin necessàries en una societat democràtica per a la seguretat nacional, la integritat territorial o la seguretat pública, per a la defensa de l'ordre o la prevenció del delictes, per a la protecció de la salut i de la moral, per a la protecció de la reputació o els drets dels altres, per a impedir la divulgació d'informació confidencial, o per a garantir l'autoritat i imparcialitat del poder judicial”.
- 8 M'he ocupat d'aquesta temàtica de manera més detallada i extensa a MARTÍNEZ-TORRÓN, J. “Freedom of Expression versus Freedom of Religion in the European Court of human Rights”, al volum col·lectiu SAUÓ, A. (ed.) *Censorial Sensitivities: Free Speech and Religion in a Fundamentalist World*. Budapest. 2007, p. 233-269.
- 9 *Otto-Preminger-Institut c. Àustria*, 20 de setembre de 1994, i *Wingrove c. Regne Unit*, 25 de novembre de 1996.
- 10 *Paturel c. França*, 22 de desembre de 2005, *Giniewski c. França*, 31 de gener de 2006, i *Aydin Tatlav c. Turquia*, 2 de maig de 2006.
- 11 *Gündüz c. Turquia*, 4 de desembre de 2003; *Erbakan c. Turquia*, 6 de juliol de 2006; i *Güzel c. Turquia*, 27 de juliol de 2006; *Kutlular c. Turquia*, 29 d'abril de 2008. Es poden esmentar també algunes altres sentències, de nou contra Turquia, que aborden una variant del llen-

guatge religiós ofensiu contra els qui es consideren no creients: són els casos *Kavakçi*, *Ilicak* i *Silay* (*Kavakçi c. Turquia*, *Ilicak c. Turquia*, i *Silay c. Turquia*, totes de 5 d'abril de 2007). Els demandants eren tres persones que havien estat privades de la seva acta de diputat parlamentari per raó de certes activitats i declaracions públiques a favor de certes interpretacions de l'islam que els tribunals turcs havien estimat contràries al principi constitucional de laïcitat de l'Estat. Les tres sentències van ser decidides en la mateixa data, a favor dels demandants, amb fonaments de dret pràcticament idèntics, centrats no tant en la llibertat d'expressió sinó en l'article 3 del Protocol I al CEDH, que estableix el deure estatal d'organitzar periòdicament eleccions lliures i amb escrutini secret garantint la llibertat d'expressió dels ciutadans.

- 12 *Albert-Engelmann-Gesellschaft mbH c. Àustria*, 19 de gener de 2006, i *Klein v. Eslovàquia*, 31 d'octubre de 2006. El cas *Klein* va adquirir més notorietat, ja que es referia a l'anunci de la pel·lícula sobre la vida d'un dels promotors de setmanaris pornogràfics més conegut als Estats Units: *The People vs. Larry Flynt*, dirigida per Milos Forman. Al cartell anunciador es mostrava el protagonista com un crucificat sobre un fons de zona pública femenina i amb la cintura coberta per una bandera nord-americana. L'arquebisbe eslovac Ján Sokol va declarar a la televisió que aquell anunci constituïa una humiliació d'un símbol essencial del cristianisme, la qual cosa va provocar que el setmanari *Domino Efekt* publicqués una crítica furibunda contra l'arquebisbe. Per a un comentari a aquestes dues sentències, vegeu MARTÍN-RETORTILLO, L. *Respecto a los sentimientos religiosos y libertad de expresión*, cit. a nota 5, p. 606-612.
- 13 A *Wingrove*, el Tribunal esmentava que al Regne Unit només s'havien exercit dues accions penals per blasfèmia en els últims setanta anys (vegeu *Wingrove*, § 57).
- 14 Les referències a la legislació d'Àustria es poden veure en els §§ 25-28 de la sentència.
- 15 Vegeu, respecte d'aquesta qüestió, *Wingrove*, § 27.
- 16 Concretament en el cas *Handyside c. Regne Unit*, 7 de desembre de 1976, § 49. El cas *Handyside*, també conegut com el del 'petit llibre de text vermell' (*the little red schoolbook*), es referia a la prohibició d'un llibre dirigit a estudiants de dotze anys o més a Anglaterra, per causa del seu contingut suposadament subversiu.
- 17 *Otto-Preminger-Institut*, § 49, amb referència explícita al cas *Handyside*, § 49.
- 18 *Otto-Preminger-Institut*, § 49. En termes semblants, vegeu *Wingrove*, § 52.
- 19 Vegeu *Otto-Preminger-Institut*, § 47.
- 20 Vot particular conjunt dels jutges Palm, Pekkanen i Makarczyk, § 6; vegeu també, amb aquest propòsit, EVANS, M. D. cit. *supra*, nota 5, p. 335-336).
- 21 Per altra banda, manifestacions de la llibertat d'expressió com les incloses en els casos *Wingrove* i *Otto-Preminger-Institut* certament no contribueixen a crear l'ambient de tolerància i de respecte que facilita l'exercici real de les llibertats.
- 22 *Otto-Preminger-Institut*, § 50.
- 23 La doctrina del marge d'apreciació va ser adoptada pel TEDH per intentar fer compatibles les funcions del Tribunal i de les autoritats nacionals en interpretar la necessitat de les restric-

cions a drets fonamentals protegits pel CEDH. Breument, aquesta doctrina sosté que, en aplicar els límits a les llibertats públiques que permeten diversos articles del CEDH (sobretot els articles 8-11), s'ha de reconèixer a les autoritats nacionals de cada Estat un marge raonable d'apreciació discrecional que, tanmateix, va en paral·lel amb un 'control europeu' per part del Tribunal. Em remeto, per a més detalls, a MARTÍNEZ-TORRÓN, J. *Limitations on Religious Freedom...*, cit. a nota 5, p. 599-602.

- 24 “Els estats membres disposen generalment d'un marge d'apreciació més ampli quan regulen la llibertat d'expressió en relació amb qüestions que poden ofendre conviccions personals íntimes en l'àmbit de la moral o, sobretot, de la religió. A més, com en l'àmbit de la moral, i fins i tot en major mesura, no hi ha una concepció europea uniforme dels requisits de 'la protecció dels drets dels altres' en relació amb els atacs a les seves conviccions religioses.” (*Wingrove*, § 58).
- 25 Vegeu *Otto-Preminger-Institut*, § 54, i *Wingrove*, § 63.
- 26 Vegeu *Otto-Preminger-Institut*, § 49, i *Wingrove*, § 57.
- 27 L'excepció és *Y. A. c. Turquia*, 13 de setembre de 2005, un cas relatiu a ofenses contra l'islam en què el TEDH va confirmar les sancions imposades a l'ofensor pels tribunals turcs. Tres dels set jutges van escriure una rotunda opinió discrepant de la decisió de la majoria, que, per altra banda, era de notòria brevetat i d'una alarantant falta de detall en l'apreciació dels fets. Per a un comentari a aquesta sentència, em remeto a MARTÍNEZ-TORRÓN, J. *Freedom of Expression versus Freedom of Religion...*, cit. a nota 8, p. 241-245.
- 28 Citades en la nota 10.
- 29 Una descripció detallada dels passatges del llibre considerats inculporis es pot veure a *Paturel*, § 10.
- 30 Els tribunals francesos van imposar una multa d'aproximadament 7.000 euros i van ordenar que la sentència fos publicada, a costa dels condemnats, en dos diaris. No es va prohibir, tanmateix, la difusió del llibre (vegeu *Paturel*, §§ 12-13).
- 31 Els passatges considerats inculporis eren els següents: “L'Eglise catholique s'auto-institue seule détentrice de la vérité divine et s'aroge le 'devoir' de diffuser sa doctrine comme seule universelle. Elle proclame fortement l'accomplissement de 'l'ancienne' Alliance dans la nouvelle, la supériorité de cette dernière, doctrine qui prolonge 'l'enseignement du mépris' des juifs... De nombreux chrétiens ont reconnu que l'antijudaïsme scripturaire et la 'doctrine de l'accomplissement' de l'ancienne par la nouvelle Alliance, conduisent à l'antisémitisme et ont formé le terrain où ont germé l'idée et l'accomplissement d'Auschwitz.” El text complet de l'article, titulat “La oscuridad del error”, és transcrit a *Giniewski*, § 23.
- 32 Entre els passatges del llibre utilitzats per l'acusació, n'hi havia alguns que retreien a l'islam l'ús d'una violència barbàrica contra els nens, afirmaven que Déu era una mera creació de la consciència dels analfabets, o acusava el fundador de l'islam de seguir una política ambigua en relació amb l'ús de la violència a la gihad (vegeu *Aydin Tatlav*, § 12).

- 33** En concret, una “multa pesada” o *amende lourde*, per un import aproximat del que en aquella època serien 10 euros. El terme *amende lourde*, que existia en el dret penal turc fins al 2004, implicava que la persona sentenciada podia ser empresonada si no pagava la multa (vegeu *Aydin Tatlav*, § 14).
- 34** Això resulta particularment notori en la sentència *Aydin Tatlav*, decidida en sentit contrari a *Y.A.* (vegeu *supra*, nota 27), a pesar que la sala del TEDH estava composta gairebé pels mateixos jutges en els dos casos. En concret, cinc dels jutges a *Aydin Tatlav* eren els mateixos que a *Y.A.*, i tres havien votat amb la majoria, contra el demandant, en aquell cas. L'únic factor distintiu adduït pel Tribunal va ser una cita *sensu contrario* que indicava que en el text al qual es referia el cas *Y.A.* hi havia un “to insultant” i un “atac abusiu contra símbols sagrats” (vegeu *Aydin Tatlav*, § 28).
- 35** Vegeu *Paturel*, § 35, amb explícita referència a la sentència *Jerusalem c. Àustria*, 27 de febrer de 2001, § 42. Vegeu també *Lingens c. Àustria*, 8 de juliol de 1986, § 46, on aquesta distinció entre judicis de valor i declaracions de fet va ser enunciada per primera vegada.
- 36** “[F]ins i tot quan una declaració equival a un judici de valor, la proporcionalitat de la ingerència depèn del fet que hi hagi una base fàctica per a la declaració incriminada, ja que fins i tot un judici de valor totalment desproveït de base fàctica pot resultar excessiu.” (*Paturel*, § 36, amb referència explícita a *De Haes and Gijssels c. Bèlgica*, 24 de febrer de 1997, § 47 ; *Oberschlick c. Àustria (no 2)*, 1 de juliol de 1997, § 33, i *Jerusalem c. Àustria*, 27 de febrer de 2001, § 43). De fet, un element essencial en la sentència del cas *Paturel* és que el Tribunal va considerar que, independentment del fet que alguns passatges del llibre poguessin ser ofensius, incloïen sobretot judicis de valor més que no pas declaracions de fet, i no estaven totalment desconnectats de la realitat. Aquest aspecte de la sentència va ser contestat per l'opinió concurrent signada conjuntament pels jutges Costa i Spielman, que consideraven que els passatges incriminatoris del llibre de *Paturel* incloïen no només judicis de valor, sinó també autèntiques i greus acusacions contra l'ADFI, no fonamentades per una base probatòria clara. Costa i Spielman també posaven en relleu que la llibertat d'expressió havia estat concebuda per a garantir la llibertat de difondre informació però no per a simplement ofendre a altres.
- 37** Vegeu *Giniewski*, § 51 & 54, amb referència explícita a *Jersild c. Dinamarca*, 23 de setembre de 1994, § 35. Vegeu també *Paturel*, §§ 32, 37 & 42.
- 38** *Giniewski*, § 51, amb referència explícita a *Chauvy y otros c. França*, 29 de juny de 2004, § 69.
- 39** Vegeu *Giniewski*, § 52. Vegeu també *Roger Garaudy v. França*, decisió sobre l'admissibilitat d'Appl. N. 65831/01, 24 de juny de 2003, The Law § 1. La referència a aquesta última decisió és particularment significativa, ja que el cas tenia relació amb el delicat tema de l'antisemitisme a Europa, i, en concret, amb el “negacionisme” o manifestacions d'opinió que tendeixen a negar l'existència o les dimensions de l'holocaust.
- 40** Vegeu *Giniewski*, § 50. A *Paturel*, el tema d'interès general era el tractament jurídic de les anomenades ‘sectes’, que havia suscitat apassionats debats a Europa.

- 41 Vegeu *Giniewski*, § 51.
- 42 *Paturel*, § 46, amb referència explícita a *Jerusalem*, §§ 38-39. Vegeu també, uns anys abans, *Jersild c. Dinamarca*, 23 de setembre de 1994, § 35. Aquest aspecte va ser una de les raons principals per les quals els jutges Costa i Spielman es van unir a la decisió de la majoria a *Paturel*, a pesar que discrepaven pel que fa a l'apreciació dels fets (vegeu § 14 de la seva opinió particular concurrent en el resultat).
- 43 Vegeu *Paturel*, §§ 47-51, amb referència explícita a *Sürek c. Turquia* (n. 1), 8 de juliol de 1999, § 64, i *Chauvy*, § 78. Vegeu també *Giniewski*, §§ 54-55.
- 44 L'única excepció seria, potser, la sentència *Soulas c. França*, 10 de juliol de 2008, relativa a la condemna de l'autor i editors d'un llibre titulat *La colonización de Europa. Discurso verdadero sobre la inmigración y el islam*. Aquesta sentència reafirma la idea que els límits a la llibertat d'expressió són legítims quan es tracta de supòsits d'incitació a l'odi o discriminació. En aquest cas, tanmateix, l'autor del llibre exagerava no tant sobre qüestions religioses, sinó sobre la procedència geogràfica i ètnica dels musulmans residents a França; d'aquí precisament la condemna dels tribunals francesos, sobre la base d'una actitud racista de l'autor, ratificada pel Tribunal d'Estrasburg.
- 45 *Cit. supra*, a nota 11.
- 46 Em remeto, per a ulteriors detalls, a MARTÍNEZ-TORRÓN, J. *Freedom of Expression versus Freedom of Religion...*, cit. a nota 8, p. 253-258.
- 47 El terme utilitzat, *piç*, posseeix en llengua turca, segons sembla, connotacions particularment infamants (cf. *Gündüz*, § 49, i vot particular discrepant del jutge Türmen).
- 48 Vegeu *Gündüz*, §§ 13-18.
- 49 En el moment dels fets era, a més, president del *Refah Partisi*, partit polític dissolt per la Cort Constitucional —fet que produiria dues importants sentències del TEDH: *Refah Partisi i altres c. Turquia*, 31 de juliol de 2001, i *Refah Partisi i altres c. Turquia (Grande Chambre)*, 13 de febrer de 2003 (cf. *Erbakan* § 8). Per a un comentari sobre la sentència del *Refah Partisi*, vegeu EVANS, C.; THOMAS, C. A. *Church-State Relations in the European Court of Human Rights*, a *Brigham Young University Law Review*. 2006, p. 709-713.
- 50 Cf. *Erbakan*, § 36.
- 51 Vegeu *Gündüz*, § 40, i *Erbakan*, § 56.
- 52 Es tracta de la Recomanació N. R (97) 20 sobre *hate speech* adoptada pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el 30 d'octubre de 1997, i la *General Policy Recommendation* n. 7 de la Comissió Europea contra el racisme i la intolerància, sobre la legislació nacional per combatre el racisme i la discriminació racial. Aquest últim document utilitza el terme “discriminació indirecta” per designar aquells supòsits en què una norma aparentment neutral pot generar desavantatges per a les persones que pertanyen a un grup identificat per la seva raça, color, llengua, religió, nacionalitat o origen nacional o ètnic, a menys que aquesta norma tingui una justificació objectiva i raonable (vegeu *Gündüz*, §§ 21-24).

- 53 *Gündüz*, §§ 40-41, amb referència explícita a *Sürek c. Turquia (n. 1)* [GC], 8 de juliol de 1999, § 62, i a *Jersild v. Dinamarca*, 23 de setembre de 1994, § 35. Vegeu també *Erbakan*, §§ 56-57, i *Gündüz*, § 51.
- 54 Vegeu *Y.A. c. Turquia*, 13 de setembre de 2005, opinió discrepant conjunta dels jutges Costa, Cabral Barretto i Jungwiert.
- 55 “[...] la llibertat de pensament, consciència i religió és un dels fonaments d’una ‘societat democràtica’ en el significat que li atribueix el Conveni. És, en la seva dimensió religiosa, un dels elements més vitals que defineixen la identitat dels creients i la seva concepció de la vida, però és també un bé preciós per als ateus, els agnòstics, els escèptics i els indiferents” (*Kokkinakis c. Grècia*, 25 de maig de 1993, § 31). *Kokkinakis* —un cas relatiu al dret al proselitisme— va ser la primera sentència del TEDH amb fonament en l’article 9, i el punt de partida per a una sèrie progressiva de decisions posteriors sobre qüestions relacionades amb la llibertat de religió i de creences. Per a una anàlisi detallada de la sentència, GUNN, J. “Adjudicating Rights of Conscience Under the European Convention on Human Rights”. A: VAN DER VYVER, J.; WITTE, J. (ed.). *Religious Human Rights in Global Perspective: Legal Perspectives*. Boston, 1996, p. 317-330; MARTÍNEZ-TORRÓN, J. “Libertad de proselitismo en Europa. A propósito de una reciente sentencia del Tribunal Europeo de los Derechos Humanos”. A: *Quaderni di diritto e politica ecclesiastica*. 1994/1, p. 59-71. Vegeu també, en relació amb la tutela internacional del dret al proselitisme, LERNER, N. “Proselytism, Change of Religion, and International Human Rights. A: *Emory International Law Review*. 1998, n. 12, p. 477-561.
- 56 Vegeu *Kokkinakis*, cit. a la nota anterior, § 31.
- 57 Vegeu *Kjeldsen, Busk Madsen and Pedersen*, 7 de desembre de 1976, § 53, comentada per MARTÍNEZ-TORRÓN, J.; NAVARRO-VALLS, R. “The Protection of Religious Freedom in the System of the Council of Europe”. A: *Facilitating Freedom of Religion and Belief*, esmentat a la nota 5, p. 232-233. Vegeu també les recents sentències *Folgerø c. Noruega*, 29 de juny de 2007, § 84, i *Zengin c. Turquia*, 9 d’octubre de 2007, § 52. Ambdues sentències són comentades, respectivament, per JUSDADO, M. A.-CAÑAMARES, S. “La objeción de conciencia en el ámbito educativo. Comentario a la Sentencia del Tribunal Europeo de los Derechos Humanos *Folgerø* vegeu *Noruega*”, i MARTÍNEZ-TORRÓN, J. “La objeción de conciencia a la enseñanza religiosa y moral en la reciente jurisprudencia de Estrasburgo”, ambdós treballs publicats a *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*. 2007, n. 15.
- 58 La noció de ‘discriminació racial indirecta’, tal com és definida per la *General Policy Recommendation* N. 7 de la Comissió Europea contra el racisme i la intolerància, sobre la legislació nacional per combatre el racisme i la discriminació racial (13 de desembre de 2002), és també aplicable a la discriminació per raó de religió o creença. La lletra c de l’apartat 1 de la secció I d’aquesta Recomanació diu així: “‘indirect racial discrimination’ shall mean cases where an apparently neutral factor such as a provision, criterion or practice cannot be as easily complied with by, or disadvantages, persons belonging to a group designa-ted by a ground

such as race, colour, language, religion, nationality or national or ethnic origin, unless this factor has an objective and reasonable justification". Sobre els conflictes entre 'lleis neutrals' i llibertat de consciència, vegeu MARTÍNEZ-TORRÓN, J. i NAVARRO-VALLS, R. *The Protection of Religious Freedom* [...], cit. a la nota anterior, p. 230-236.

- 59 *Campbell y Cosans c. Regne Unit*, 25 de febrer de 1982, § 36.
- 60 Aquestes paraules provenen de la sentència *Handyside c. Regne Unit*, 7 de desembre de 1976, § 49, i han estat esmentades reiteradament pel Tribunal Europeu des d'aleshores. Vegeu *supra*, notes 16-17 i text corresponent.
- 61 Vegeu *Jersild c. Dinamarca*, 23 de setembre de 1994, § 35; *Gündüz c. Turquia*, 4 de desembre de 2003, §§ 43-44; *Paturel c. França*, 22 de desembre de 2005, §§ 32, 37, 42 & 46; *Giniewski c. França*, 31 de gener de 2006, §§ 50-51 & 54.
- 62 Això és compatible amb l'afirmació que la llibertat d'expressió comprèn també la forma en què s'articulen les idees. "Article 10 [...] protects not only the substance of the ideas and information expressed, but also the form in which they are conveyed" (*Oberschlick c. Àustria*, 23 de maig de 1991, § 57).
- 63 Vegeu *Chaupy y otros c. França*, 29 de juny de 2004, § 69, i *Giniewski c. França*, 31 de gener de 2006, § 51.
- 64 Vegeu *Otto-Preminger-Institut c. Àustria*, 20 de setembre de 1994, § 49, cit. en el text corresponent a la nota 18.
- 65 Vegeu *supra*, notes 35-36 i text corresponent.
- 66 Apartat 2 de l'article 10 CEDH.
- 67 Vegeu *supra*, punt 1 de l'epígraf 2 d'aquest treball.
- 68 *Otto-Preminger-Institut c. Àustria*, § 47.
- 69 Vegeu C. EVANS, *Freedom of Religion...*, cit. a nota 5, p. 71-72.
- 70 Vegeu *Otto-Preminger-Institut c. Àustria*, opinió discrepant conjunta dels jutges Palm, Pekkanen i Makarczyk, § 6.
- 71 *Pressing social need* és l'expressió literal del TEDH. Vegeu, respecte d'aquesta qüestió, MARTÍNEZ-TORRÓN, J. *Limitations on Religious Freedom in the Case Law of the European Court of Human Rights*, esmentat a la nota 5. Una versió espanyola prèvia —i no definitiva— d'aquest treball va ser publicada amb el títol "Los límites a la libertad de religión y de creencia en el Convenio Europeo de los Derechos Humanos". A: *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*. 2003, n. 2, p. 1-46.
- 72 Vegeu *Otto-Preminger-Institut*, § 47.
- 73 Vegeu *supra*, notes 22-26 i text corresponent.
- 74 En tot cas, cal recordar que la funció del TEDH no és substituir les jurisdiccions nacionals, sinó avaluar "si les raons al·legades per les autoritats nacionals per a justificar la ingerència resulten 'rellevants i suficients', i si la mesura examinada és 'proporcionada al fi legítim que es persegueix'" (*Paturel c. França*, 22 de desembre de 2005, § 29).

- 75** Tal com la Cort ha afirmat repetides vegades, la democràcia reclama que la garantia de la llibertat de paraula s'estengui no només a la informació o idees que són “favorablement rebudes o mirades com inofensives [...], sinó també a aquelles que escandalitzen, ofenen o molesten l'Estat o qualsevol part de la població” (*Handyside*, § 49).
- 76** “*Article 10 [...] protects not only the substance of the ideas and information expressed, but also the form in which they are conveyed*” (*Oberschlick c. Àustria*, 23 de maig de 1991, § 57).
- 77** “[*J*ournalistic freedom also covers possible recourse to a degree of exaggeration, or even provocation” (*Prager and Oberschlick c. Àustria*, 26 d'abril de 1995, § 38).
- 78** Recomanació N. R (97) 20 sobre *hate speech*, adoptada pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el 30 d'octubre de 1997, Appendix, Scope.
- 79** Vegeu *ibíd.*, paràgrafs 4t i 11è de la introducció, que inclou referències a la Declaració de Viena dels caps d'Estat i de Govern dels estats membres del Consell d'Europa, adoptada el 9 d'octubre de 1993, i a la Resolució (68) 30 del Comitè de Ministres sobre mesures que han de ser preses contra la incitació a l'odi racial, nacional i religiós. Vegeu, a més, la Recomanació N. R (97) 21 als estats membres sobre els mitjans de comunicació i la promoció d'una cultura de tolerància, adoptada pel Comitè de Ministres del Consell d'Europa el mateix dia i en la mateixa reunió que la Recomanació N. R (97) 20 sobre *hate speech* esmentada.
- 80** Vegeu les principals referències a documents internacionals a *Gündüz*, §§ 21-24.
- 81** Vegeu *Gündüz*, §§ 40-41, esmentada literalment al text corresponent a la nota 53.
- 82** Vegeu, per exemple, apartat 1 de l'article 510 del Codi penal espanyol, que estableix una pena de presó d'entre un i tres anys i una multa als qui “incitin a la discriminació, a l'odi o a la violència contra grups o associacions, per motius racistes, antisemites o altres referents a la ideologia, religió o creences, situació familiar, la pertinença dels seus membres a una ètnia o raça, el seu origen nacional, el sexe, l'orientació sexual, malaltia o discapacitat”. L'apartat 2 de l'article 130 del Codi penal alemany estableix una pena similar per a aquelles persones responsables de la producció o difusió d'escriptors “que incitin a l'odi contra sectors de la població d'un determinat grup nacional, racial o religiós, o d'un grup caracteritzat pels seus costums tradicionals, o que promoguin mesures violentes o arbitràries contra aquests grups, o que lesionin la dignitat humana d'altres mitjançant l'insult o la calúmnia o difamació maliciosa contra certs sectors de la població dels grups abans esmentats”. A Irlanda, la *Prohibition of Incitement to Hatred Act* de 1989 estableix penes lleugerament inferiors per a les persones culpables d'incitació a l'odi, i defineix el *hate speech* de manera que comprèn “l'odi contra un grup de persones [...] per raó de la seva raça, color, nacionalitat, religió, origen nacional o ètnic, pertinença a una comunitat nòmada, o orientació sexual” (article 1).
- 83** Apartat 2 de l'article 10 CEDH.
- 84** Vegeu *supra*, punt 1 de l'epígraf 2 d'aquest treball. A més de les legislacions nacionals esmentades pel TEDH en aquests dos casos, i en els casos esmentats a la nota següent, es pot

esmentar l'article 525 del Codi penal espanyol i l'article 166 del Codi penal alemany, que castiguen com a delictes l'ultratge o escarni a una religió o comunitat ideològica. Aquestes normes, en tot cas, s'apliquen molt rarament a la pràctica.

- 85 En particular, en els casos *Ý.A., Giniewski i Aydin Tatlav*, com hem vist al número 2 del punt 22 de l'epígraf 2.
- 86 Cf. les definicions corresponents proporcionades pels diccionaris de Cambridge University Press, Merriam-Webster o Dictionary.com. El diccionari de la Reial Acadèmia Espanyola defineix *gratuito*, en la seva segona accepció, com 'arbitrario, sin fundamento'.
- 87 Això és fins i tot més cert si es considera que, en els darrers anys, el TEDH tendeix a portar a terme una anàlisi més simple dels fets en les seves sentències. Compareu, a aquest propòsit, els casos *Otto-Preminger-Institut i Wingrove*, per una banda, amb els casos *Ý.A., Giniewski i Aydin Tatlav*, per l'altra.
- 88 Segons hem vist, aquesta distinció, enunciada pel Tribunal a *Lingens c. Àustria*, 8 de juliol de 1986, § 46, s'ha aplicat específicament a les ofenses a la religió en el cas *Paturel*. Vegeu *supra*, punt 2 de l'epígraf 2.
- 89 Vegeu *Roger Garaudy c. França*, decisió sobre l'admissibilitat de l'Appl. N. 65831/01, 24 de juny de 2003, The Law § 1 (amb referència a la negació de l'holocaust). Vegeu també *Lehideux e Isorni c. França*, 23 de setembre de 1998, §§ 47, 50 & 53.
- 90 Vegeu especialment els casos *Paturel i Giniewsky*, comentats *supra*, al punt 2 de l'epígraf 2.
- 91 Vegeu la sentència *Murphy v. Irlanda*, 10 de juliol de 2003, §§ 65-82. Al § 69 de la mateixa sentència, el TEDH afirmava que "el potencial impacte del mitjà de comunicació en qüestió és un factor important que cal considerar respecte a la proporcionalitat d'una ingerència. [...] [E]ls mitjans audiovisuals tenen un efecte més immediat i poderós que els mitjans impresos" (aquesta sentència fa una referència explícita al cas *Jersild c. Dinamarca*, 23 de setembre de 1994, § 31). Per a un comentari a la sentència *Murphy*, em remeto a MARTÍNEZ-TORRÓN, J. *Limitations on Religious Freedom...*, esmentat a la nota 5, p. 630-633. També es podria esmentar a aquest propòsit la doctrina sobre la prohibició de l'adoctrinament enunciada en el cas *Kjeldsen*, esmentada *supra*, a la nota 57

L'ofensa religiosa com a límit de la llibertat d'expressió: l'experiència espanyola i europea

Laura Díez

Universitat de Barcelona

Introducció

La reflexió sobre la configuració i els límits de la llibertat d'expressió es troba, en l'actualitat, en el centre de molts debats doctrinals. El seu exercici habitual i continuat per part dels ciutadans, la seva delimitació complexa i la circumstància que hi hagi altres llibertats i drets amb què pot col·lidir abonen aquest fet. És per això que s'imposa un debat obert en el centre del qual se situa una llibertat que troba freqüentment la seva contrapart en els drets a l'honor i la intimitat i també en la llibertat religiosa.

Per poder comptar amb criteris generals que ens ajudin a fer front a aquestes col·lisions, que no tinguin com a eix valoracions personals sinó jurídiques, es fa imprescindible conèixer acuradament la configuració de la llibertat d'expressió. Només després podrem tractar amb garanties la seva col·lisió amb un altra llibertat o dret. Per aquest motiu, començarem per analitzar la configuració de la llibertat d'expressió i, posteriorment, descriurem la manera d'abordar el conflicte entre aquesta llibertat i la llibertat religiosa.

Configuració jurídica de la llibertat d'expressió

El reconeixement de la llibertat d'expressió va ser una de les primeres conquestes de les declaracions de drets. Paradigma d'aquest llunyà reconeixement va ser la incorporació

de la Primera Esmena de la Constitució Federal dels Estats Units, l'any 1791, en la qual es recollia expressament la protecció de la llibertat d'expressió i de premsa.

Ha passat molt de temps des d'aquell moment, però es mantenen gairebé intactes dues de les característiques més destacades d'aquesta llibertat: la seva rellevància social i la complexitat en la delimitació dels seus contorns. D'altra banda, les transformacions dels contextos socioculturals han obligat a modelar la descripció dels seus límits. Totes aquestes circumstàncies —el seu reconeixement primerenc, la seva rellevància i delimitació complexa i l'adveniment de les societats modernes— han provocat que ens trobem davant d'una de les llibertats més tractades en l'àmbit doctrinal i jurisprudencial i, potser, també una de les més debatudes socialment. I, paral·lelament, podríem dir que ens trobem davant d'una de les llibertats més canviants i adaptables reconegudes actualment als nostres catàlegs de drets.

Un dels moments més significatius en aquesta evolució ha estat el reconeixement del dret a la informació com a dret autònom de la llibertat d'expressió. Aquesta escissió, no sempre reconeguda explícitament als textos constitucionals, esdevé inevitable a partir de la irrupció de l'Estat democràtic, quan la creació d'una opinió pública lliure era imprescindible per fer possible la participació en el debat democràtic. El destinatari de l'expressió-informació esdevé un subjecte rellevant al voltant del qual s'ha de conformar el dret a la informació.

És cert que moltes vegades els conceptes *expressió* i *informació* són difícilment deslligables, atès que la distinció fonamental entre ambdós rau en si es transmeten opinions o fets. Resulta evident que, a voltes, les opinions i els fets es troben entrelligats, de manera que s'haurà de valorar quin dels dos preval, tenint en compte el context i la finalitat del missatge.¹ Tanmateix, malgrat la dificultat de distingir de vegades entre expressió i informació, la concepció més o menys autònoma del dret a la informació provoca que actualment haguem de considerar que la llibertat d'expressió concentra el seu àmbit específic i diferenciat en la llibertat de tots els individus d'expressar lliurement els seus pensaments, les seves idees i les seves opinions sense cap ingerència exterior. A més, la llibertat d'expressió tampoc no haurà de complir amb el requisit de la veracitat que s'exigeix al dret a la informació, de manera que l'esfera protegida de la llibertat d'expressió és més àmplia que la de la informació.²

En els termes que s'acaben d'exposar s'expressa la Primera Esmena de la Constitució Federal dels Estats Units³ i, en la mateixa línia, ho fan l'article 10 del Conveni europeu per a la protecció dels drets humans i de les llibertats públiques fonamentals, aprovat l'any 1950⁴, i la lletra a de l'apartat 1 de l'article 20 de la Constitució espanyola vigent, de 1978⁵.

Sens dubte, aquest darrer precepte constitucional és el que recull, per la seva relativa joventut, la definició més moderna de la llibertat d'expressió, fins al punt que no només reconeix de manera diferenciada el dret a la informació, sinó que també crea un espai autònom per a la llibertat de producció i de creació literària, artística, científica i tècnica en la lletra b del mateix apartat 1 de l'article 20. L'objectiu concret d'aquest apartat és protegir aquestes llibertats d'ingerències externes en el procés creatiu mateix i, malgrat que estan íntimament relacionades amb la llibertat d'expressió, val a dir que el constituent va tenir present una manifestació específica d'aquesta llibertat, a la qual va voler dotar d'un reconeixement explícit.⁶

I aquesta és la normativa de referència de la qual disposem per tal de conèixer el contingut de la llibertat d'expressió. Certament, no hi ha desenvolupament normatiu d'aquestes previsions constitucionals i convencionals que acabi de perfilar quin és l'espai concret que s'ha de donar a aquesta llibertat o, dit d'una altra manera, quins pensaments, idees o opinions queden aixoplugats sota el paraigua de la protecció constitucional o convencional de la llibertat d'expressió.

A què es pot deure aquesta manca de desenvolupament normatiu, aquesta absència de regulació legal o reglamentària? Per començar, és evident la dificultat que comportaria reglar la llibertat d'expressió més enllà de la descripció que ja se'n fa als textos normatius referits, en què fonamentalment es reconeix el dret. Però, sobretot, el fet que no disposem de normatives que concretin legalment aquests preceptes és degut al fet que, tradicionalment, s'ha considerat contraproduent aprovar lleis reguladores d'aquesta llibertat perquè, a la pràctica, suposaria restringir-la. L'única excepció la constitueix la normativa penal, d'intervenció mínima, per la qual cosa amb caràcter general es limita a evitar que es puguin proferir injúries o calúmnies en contra de terceres persones.

Més enllà d'aquests arguments, n'hi ha un tercer que també cal tenir molt present. Ens hem referit ja a l'adaptació necessària de la llibertat d'expressió a les circumstàncies

socioculturals existents, en definitiva, al context en el qual s'exerceix. Certament, no és igual expressar unes determinades opinions, pensaments o idees en un lloc geogràfic o un altre, en una societat amb uns costums o d'altres, en relació amb un grup determinat de persones o d'altres col·lectius. Aquesta, podríem dir, flexibilitat amb què s'ha d'interpretar el contingut concret de les expressions que pot emparar la llibertat d'expressió no s'adiu amb regulacions legals detallades sobre els seus límits. Ben al contrari, la llibertat d'expressió sembla abocada a la interpretació jurisprudencial necessària, que, cas per cas, tindrà en compte el context en el qual s'ha exposat el pensament, la idea o l'opinió concreta. És per això que trobem la configuració d'aquesta llibertat àmpliament recollida en múltiples sentències dels màxims òrgans jurisdiccionals.⁷ I en aquestes mateixes sentències s'explicita la necessitat de tenir en compte el context en què s'emeten les expressions.⁸

És per aquest motiu que cal que repassem la jurisprudència que ha abordat directament la configuració jurídica de la llibertat d'expressió a partir dels casos concrets que al llarg de les dècades s'han anat plantejant als tribunals. Serà aquesta doctrina jurisprudencial la que ens haurà de donar la mida de la configuració de la llibertat d'expressió. Com s'ha pogut comprovar, tant la normativa del Consell d'Europa com l'espanyola beuen de les fonts de la Constitució nord-americana, i també ho ha fet així la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans i la del Tribunal Constitucional espanyol. Per aquesta raó, és a la jurisprudència d'aquests dos darrers tribunals a la qual ens referirem tot seguit, tenint sempre present que en el cas de la jurisprudència del Tribunal Europeu s'estableix només un espai de protecció mínima comuna dels drets que ha de regir per a tots els països que han ratificat el Conveni Europeu dels Drets Humans i llibertats públiques.

Una de les línies conductores de la doctrina jurisprudencial d'aquests tribunals ha estat la de partir sempre de la relació íntima existent entre llibertat d'expressió i Estat democràtic. Difícilment trobarem alguna sentència d'aquests tribunals que tracti aquesta llibertat concreta que no comenci per insistir en la vinculació esmentada, segons la qual la llibertat d'expressió constitueix un dels elements essencials de les societats democràtiques i una de les condicions primordials del seu progrés.⁹ D'aquí es desprèn que la llibertat d'expressió no sigui només un dret de llibertat, tal com es configurava

inicialment, és a dir, una llibertat que permet reclamar la no-interferència dels altres en el seu exercici, sinó que també té una dimensió institucional important: més enllà de la importància que pot tenir per a l'emissor del pensament, la idea o l'opinió, i de la garantia de no-ingerència que pot reclamar, l'exercici de la llibertat d'expressió és valuós per si mateix per al conjunt de la societat democràtica.

I quan parlem de la llibertat d'expressió com a llibertat essencial per a l'existència d'una societat democràtica no ens estem referint exclusivament a l'expressió de continguts de caire polític, sinó també a un altre tipus de continguts. Aquesta llibertat assegura l'existència d'una societat democràtica en què la literatura, l'art, la ciència i la tècnica —en els termes de la lletra *b* de l'apartat 1 de l'article 20 de la Constitució— s'han de poder desenvolupar sense obstacles. En aquesta mateixa línia de la nostra Constitució, el Tribunal Europeu de Drets Humans ha mantingut que els que creen, interpreten, propaguen o exposen la seva obra d'art contribueixen a l'intercanvi d'idees i d'opinions indispensable en una societat democràtica.¹⁰ Això resulta de màxima importància, perquè el reconeixement explícit d'aquestes expressions en l'àmbit constitucional i jurisprudencial implica que se'ls atorga un nivell de protecció similar al de les opinions de caire polític que ajuden a conformar una societat democràtica.¹¹

Aquesta funció essencial de la llibertat d'expressió en el sistema democràtic comporta una conseqüència d'allò més rellevant: la prevalença o preferència d'aquesta llibertat. Tant el Tribunal Europeu com el Constitucional espanyol han derivat aquesta repercussió fonamental de la posició convencional i constitucional de la llibertat d'expressió.¹² Cal precisar que aquesta posició de prevalença es dona especialment en els casos en què el pensament, l'opinió o la idea contribueix, d'una manera directa o indirecta, a conformar una societat democràtica. Tanmateix, en aquest punt convé dir que tots dos tribunals tenen tendència a considerar que existeix un àmbit molt ampli de temes que concorren a aquesta finalitat; òbviament, dins d'aquest espectre ja s'ha vist que s'inclouen els temes connectats amb la vida política i les expressions artístiques.

Quan es produeix aquesta posició de prevalença i preferència de la llibertat d'expressió? En el supòsit que aquesta llibertat entri en conflicte amb altres drets, valors o béns jurídics.¹³ Perquè, efectivament, la llibertat d'expressió pot afectar negativament

altres espais jurídicament protegits i, com és sabut, pot haver-hi drets prevalents, però no hi ha drets absoluts i, per tant, la llibertat d'expressió també té límits.

Si bé es poden produir col·lisions d'aquesta llibertat en molts àmbits, tant el Conveni europeu com la Constitució espanyola estableixen un seguit de possibles limitacions a la llibertat d'expressió, és a dir, concreten aquells espais que més fàcilment es poden veure afectats de manera negativa per l'emissió de pensaments, idees o opinions. Concretament, l'apartat 2 de l'article 10 del Conveni fa referència a la seguretat i l'ordre públic, a la salut, a la moral o a la reputació, mentre que l'apartat 4 de l'article 20 de la Constitució esmenta els drets a l'honor, a la intimitat i a la pròpia imatge, com també la protecció de la infància i la joventut. Si bé és cert que no se citen tots els possibles espais de col·lisió, també ho és que es poden considerar especialment susceptibles de conflicte amb la llibertat d'expressió.

Existeix una gran quantitat de sentències que fan referència als casos de col·lisió entre aquesta llibertat i els diferents àmbits limitadors esmentats expressament a la normativa convencional i constitucional. Cadascun d'aquests àmbits suposa un límit diferent a la llibertat d'expressió, major o menor. No obstant això, la jurisprudència europea i espanyola ha insistit sempre que aquests límits s'han d'interpretar restrictivament, precisament per la posició prevalent de la llibertat d'expressió.¹⁴ D'això no es pot desprendre una prevalença absoluta d'aquesta llibertat davant dels altres drets, valors o béns jurídics, sinó que significa que en els supòsits de col·lisió s'haurà de ponderar quin dels dos preval, tenint en compte que la llibertat d'expressió disposa d'una posició inicial de cert avantatge per la seva funció social. En definitiva, s'haurà de mirar de mantenir un equilibri just entre aquesta llibertat i els altres drets, valors o béns jurídics, considerant sempre que la llibertat d'expressió és una pedra angular en el sistema de drets per la seva connexió directa amb el procés democràtic.¹⁵

A més, les restriccions que es poden dur a terme a la llibertat d'expressió no només han de tenir com a finalitat salvaguardar els béns jurídics que recull l'apartat 2 de l'article 10 del Conveni o l'apartat 4 de l'article 20 de la Constitució espanyola, sinó que, segons el Tribunal Europeu de Drets Humans i el Tribunal Constitucional, han de ser mesures restrictives necessàries en una societat democràtica. El fet que la mateixa societat democràtica varii segons les circumstàncies provoca que no sigui possible un automatisme

en les col·lisions entre la llibertat d'expressió i altres drets, valors o béns jurídics. Això implica que s'haurà de ponderar sempre i, en definitiva, jutjar la proporcionalitat que haurà de tenir en compte el conjunt de circumstàncies que envolten el cas.¹⁶

Si atenem a la ponderació que tots dos tribunals n'han fet en el decurs dels anys en les seves sentències, es poden extreure algunes conclusions que delimiten més clarament l'àmbit de la llibertat d'expressió. És el cas de les opinions sobre personatges públics relatives a la seva professió, especialment quan es tracta de polítics en l'exercici de les seves funcions públiques. Com s'ha deixat clar en moltes sentències,¹⁷ els drets individuals de les persones amb projecció pública tenen una menor resistència davant la llibertat d'expressió i cedeixen amb més facilitat. Això és predicable amb tota la seva intensitat quan es tracta de persones que ocupen càrrecs públics, precisament per la seva connexió amb el principi democràtic; han d'acceptar les opinions encara que siguin adverses.

En aquest darrer sentit, la jurisprudència europea i espanyola ha puntualitzat que les exigències de la societat democràtica fan que la llibertat d'expressió empari, no només pensaments, idees o opinions favorables o considerades inofensives, sinó també les que contrasten, xoquen o inquieten un Estat o un sector de la població.¹⁸ La llibertat d'expressió comprèn la llibertat de crítica, fins i tot quan pugui molestar, inquietar o disgustar,¹⁹ per la qual cosa empara també les opinions equivocades o perilloses, fins i tot les que ataquen el mateix sistema democràtic.²⁰

Per descomptat, i com recorda també la jurisprudència europea i constitucional,²¹ això no significa que en atenció al seu càrrec públic aquestes persones quedin privades del seu dret a l'honor. I és aquí quan entren en joc els delictes tipificats en el Codi penal com "calúmnies o injúries", amb uns perfils molt concrets i definits en el dret penal, que també té en compte el caràcter de càrrec públic del subjecte al qual fa referència l'opinió.²² Què determinarà l'existència o la no-existència de responsabilitat penal? Fonamentalment, les expressions que no mantenen una relació directa amb la crítica política que s'està duent a terme i els impropis que no afegeixen res a la idea-eix que es vol expressar.²³

A partir d'aquesta doctrina referida a l'expressió de pensaments, idees o opinions relatives a càrrecs públics en l'exercici de les seves funcions, els tribunals *ad hoc* hauran

de dirimir si les expressions concretes, en el context en què s'emeten, poden encabir-se en el discurs públic o bé s'han de considerar calumnioses o injurioses. El caràcter de crítica política de l'opinió reforça la posició de la llibertat d'expressió; tanmateix, les expressions no relacionades directament amb aquesta crítica política o els insults concrets desconnectats d'aquesta crítica han de ser clarament considerats fora de l'àmbit protegit per la llibertat d'expressió.

Arribats a aquest punt, i encara dins de l'anomenada *crítica política* especialment protegida en el marc de la llibertat d'expressió, convé fer una precisió. Ja s'ha destacat en diverses ocasions la importància que cal donar al reconeixement normatiu i jurisprudencial que s'ha atorgat a la llibertat de creació artística. Com s'ha pogut comprovar, tant la Constitució espanyola com la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans han creat un espai propi per a aquesta manifestació de la llibertat d'expressió. Això resulta especialment rellevant per a les expressions artístiques de tot tipus que fan una crítica política, com ara programes televisius, de ràdio, còmics, vinyetes, etc. Si bé és cert que també es troben sotmesos als límits de la normativa penal en els termes descrits més amunt, estan explícitament, no només protegits, sinó especialment protegits per la normativa i la jurisprudència europea i espanyola sobre la llibertat d'expressió.

Què succeeix quan aquestes expressions artístiques no fan crítica política sinó que critiquen d'altres temes d'interès públic? En aquest cas, aquestes expressions també es troben plenament protegides per la llibertat d'expressió, concretament per la llibertat de creació artística, malgrat que la seva prevalença davant d'altres drets, valors o béns jurídics no serà tan potent com en el cas de la crítica política. Tanmateix, aquestes expressions també tenen un límit. Com ha concretat la jurisprudència europea i espanyola aquest límit? Afirmant que la llibertat d'expressió no empara l'anomenat "discurs de l'odi", és a dir, aquell que es desenvolupa en uns termes que suposen una incitació directa a la violència contra els ciutadans o contra determinades races o creences.²⁴

El terme *incitació* és cabdal en aquest punt i així ho ratifiquen altres textos normatius com l'article 22 del Pacte Internacional de Drets Civils i Polítics, que prohibeix l'apologia de l'odi nacional, racial o religiós que constitueixi una incitació a la discriminació, l'hostilitat o la violència. En aquesta mateixa línia, la Decisió recent del Consell

Europeu relativa a la lluita contra el racisme i la xenofòbia determina que tots els països membres hauran de castigar la incitació pública a la violència o l'odi que s'exerceixi mitjançant la distribució o divulgació de pamflets, dibuixos o altres materials dirigits contra un grup de persones o contra un membre d'un grup definit per la seva raça, color, religió, descendència o origen ètnic o nacional.²⁵ En definitiva, la llibertat d'expressió protegirà les creacions artístiques que critiquin, fins i tot obertament, matèries o persones que tinguin una rellevància pública, sempre que no hi incitin a l'odi; qualsevol restricció a aquestes creacions vulnerarà la llibertat d'expressió.

Col·lisió entre la llibertat d'expressió i la llibertat religiosa

Un cop repassats els elements que descriuen jurídicament la llibertat d'expressió, comprovem que aquesta llibertat i la llibertat religiosa tenen certes coincidències.

Per començar, ambdues es troben recollides en la secció primera del capítol segon del títol primer de la Constitució, amb un nivell de protecció màxim, la qual cosa les situa en un inici en una posició d'igualtat en cas de conflicte. Mentre que l'apartat 1 de l'article 16 preveu que "es garanteix la llibertat ideològica, religiosa i de culte dels individus i les comunitats sense més limitació, en les seves manifestacions, que la necessària per al manteniment de l'ordre públic protegit per la llei", la lletra a de l'apartat 1 de l'article 20 disposa que es reconeix i es protegeix el dret "a expressar i difondre lliurement els pensaments, les idees i les opinions mitjançant la paraula, l'escrit o qualsevol altre mitjà de reproducció".

El segon element comú en ambdues llibertats és la previsió constitucional concreta d'uns límits específics en el moment d'exercir-les més enllà del respecte general per la resta de llibertats i drets. Així, mentre que acabem de comprovar que l'ordre públic s'estableix com a límit concret a la llibertat religiosa, l'honor, la intimitat, la pròpia imatge, la infància i la joventut són els previstos explícitament com a límits de la llibertat d'expressió.

Finalment, també és destacable la coincidència jurisprudencial de protegir de manera específica totes dues llibertats i en un mateix sentit. Com hem vist, les sentències

del Tribunal Constitucional espanyol reiteren la importància de la llibertat d'expressió com a peça clau per a l'existència del sistema democràtic. Doncs bé, en sentències com la 20/1990 el mateix Tribunal ha dit que la llibertat religiosa és “fonamental per a l'efectivitat dels valors superiors de l'ordenament jurídic” i la connecta amb la dignitat de la persona, de la qual cosa deriva que “els seus límits són més restringits i no poden equiparar-se als previstos per a d'altres drets fonamentals”.

Les tres coincidències que acabem d'esmentar són del tot rellevants en el moment d'afrontar la col·lisió entre llibertat d'expressió i llibertat religiosa, perquè les situen de bell antuvi en un nivell de protecció idèntic. A partir d'aquí, l'operador jurídic haurà de ponderar drets aplicant-hi el test de la proporcionalitat dibuixat pel mateix Tribunal Constitucional, que, en el cas que ens ocupa, consistirà a valorar si la restricció a la llibertat religiosa per part de l'opinió o idea emesa és proporcional a la vulneració produïda.

No obstant això, en l'aplicació d'aquest test el jutge haurà de tenir presents els elements que esmentàvem en el moment de descriure la llibertat d'expressió, ja que finalment són els que acabaran inclinant la balança cap a un platet o un altre. En primer lloc, serà imprescindible valorar el context en el qual s'emet la idea, context social o geogràfic, entre d'altres; no cal insistir en el fet que una mateixa idea gaudeix de diferent transcendència i repercussió en funció del país o la comunitat en què es rep. En segon lloc, cal tenir en compte la rellevància concreta del que s'expressa i els termes concrets en què es fa, atès que no és el mateix una petita crítica a una religió concreta emesa amb correcció dialèctica que una crítica de fons expressada emprant termes que voregin l'insult. Un tercer element que cal tenir present és si la idea s'emet en el marc de l'exercici de la creació artística, perquè ja hem comprovat que la jurisprudència hi atorga un àmbit de protecció més ampli. Finalment, cal valorar de la mateixa manera el mitjà emprat per exercir la llibertat d'expressió; no es pot protegir de la mateixa manera una idea emesa a través dels mitjans públics de comunicació social que el *grafitti* en el mur del domicili particular d'un individu, per posar dos exemples extrems.

Més enllà del test de la proporcionalitat, només es podria considerar que hi ha un moment en què la llibertat religiosa s'imposa a la d'expressió, concretament en un dels pocs casos de regulació —en negatiu— d'aquesta darrera llibertat. Es tracta del supòsit que preveu l'article 525 del Codi penal quan condemna “els que, per ofendre els senti-

ments dels membres d'una confessió religiosa, facin públicament, de paraula, per escrit o mitjançant qualsevol altre tipus de document, escarni dels seus dogmes, creences, ritus o cerimònies, o vexin, també públicament, qui professa o practica"; igualment condemna "qui faci públicament escarni, de paraula o per escrit, de qui no professa cap religió o creença".

Es tracta de l'únic límit explícit a la llibertat d'expressió, que a més s'ha d'interpretar restrictivament perquè es troba emmarcat en la regulació penal i perquè es tracta igualment de la restricció a un dret fonamental constitucionalment previst. A més, la interpretació d'aquest delictes s'hauria de fer sense oblidar una de les qüestions cabdals que esmentàvem en el moment de descriure la configuració de la llibertat d'expressió: la necessitat que existeixi una voluntarietat d'incitació darrere de la idea o de l'opinió que s'emet. En la línia jurisprudencial europea i espanyola de protegir també el discurs que inquieta, només sembla que podrien incórrer en aquest delictes les persones que amb ànim d'ofendre facin escarni de les creences d'altres amb la voluntat d'incitar a l'odi en contra d'aquests grups.

Notes

- 1 Una explicació sobre la distinció entre llibertat d'expressió i dret a la informació es pot trobar a BASTIDA, F. *El régimen jurídico de la comunicación social*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1994, p. 7 i s. Sobre la jurisprudència europea i espanyola que insisteix en la diferència entre *opinió* i *fet*, vegeu el cas Ligens, de 8 de juliol de 1986, i les SSTC 6/1988, 4/1996 i 192/1999.
Sobre la dificultat de distingir entre la llibertat d'expressió i el dret a la informació i les conseqüències d'aquesta dificultat podeu llegir VILLAVARDE, I. *Estado democrático e información: el derecho a ser informado*. Oviedo: Junta General del Principado de Asturias, 1994, p. 225 i s.
- 2 En aquesta línia llegiu la STC 107/1988.
- 3 El text de la Primera Esmena diu el següent: "El Congreso no podrá fer lleis que limitin la llibertat d'expressió o de premsa".
- 4 L'apartat 1 de l'article 10 del Conveni diu: "Tota persona té dret a la llibertat d'expressió. Aquest dret comprèn la llibertat d'opinió [...] sense que pugui haver ingerència d'autoritats públiques".

- 5 Segons aquest precepte, la Constitució reconeix i protegeix el dret “a expressar i difondre lliurement els pensaments, idees i opinions mitjançant la paraula, l’escrit o qualsevol altre mitjà de reproducció”.
- 6 Malgrat que l’article 10 del CEDH no recull de manera independent aquesta llibertat, hi ha sentències del TEDH que sí que li reconeixen un espai autònom; vegeu, per exemple, el Cas Müller i altres c. Suïssa, de 24 de maig de 1988.
- 7 Un bon recull d’aquesta configuració jurisprudencial en matèria de llibertat d’expressió als Estats Units, el Consell d’Europa i Espanya podeu trobar-lo, respectivament, a NIMMER, M., *Freedom of speech. A treatise on the theory of the first amendment*. Matthew Bender, New Cork, 1987; FERNÁNDEZ SEGADO, F. “La libertad de expresión en la doctrina del Tribunal Europeo de Derechos Humanos”. *Revista de Estudios Políticos*, 1990, núm. 70, p. 93-124; BASTIDA, F., i VILLAVARDE, I., *Libertades de expresión e información y medios de comunicación. Prontuario de jurisprudencia constitucional 1981-1998*. Pamplona: Cuadernos Aranzadi del Tribunal Constitucional 1, Aranzadi, 1998.
- 8 Vegeu el cas Verein Alternatives Lokalradio Bern i altres c. Suïssa, de 16 d’octubre de 1986, i la STC 20/1990, FJ 1.
- 9 Al marge de les múltiples sentències que recullen aquesta idea, les sentències de referència són Handyside c. Regne Unit, de 7 de desembre de 1976, i la STC 6/1981, de 16 de març, FJ 3.
- 10 Cas Müller i altres c. Suïssa de 24 de maig de 1988.
- 11 En aquest sentit, podeu consultar DíEZ PICAZO, L.M., *Sistema de derechos fundamentales*. Segona edició. Civitas, 2005, p. 323.
- 12 En el cas del TC, aquesta doctrina s’explicita en les seves sentències tal com ha quedat exposada; en aquest sentit, vegeu les SSTC 20/1992 i 240/1992. En el cas del TEDH, aquesta prevalença de les expressions que contribueixen a l’existència d’una societat democràtica no es formula expressament, sinó que es desprèn dels diversos casos concrets que ha dirimit el Tribunal europeu a les seves sentències; en aquest sentit, vegeu els casos Worm de 1997, Karatas de 1990, Sunday Times de 1979, Handyside de 1976 i Casado Coca de 1994, on la major o menor rellevància de la matèria per a la conformació de l’Estat democràtic provoca una major o menor protecció de la llibertat d’expressió.
- 13 Entre moltes altres, STC 214/1991, FJ 6.
- 14 Aquesta interpretació necessàriament restrictiva, atesa la posició prevalent de la llibertat d’expressió, es recull, entre d’altres, al cas *The Sunday Times*, de 26 d’abril de 1979.
- 15 El terme *pedra angular* ha estat emprat en diverses ocasions pel TEDH, com en el cas Ligens, de 8 de juliol de 1986, on se sosté que la llibertat d’expressió és la veritable “pedra angular dels principis de la democràcia i dels drets humans protegits al Conveni”.
- 16 Són moltes les sentències del TEDH i del TC que han desenvolupat aquesta doctrina; les més destacades es recullen en les cites bibliogràfiques que s’han esmentat en notes a peu de pàgi-

na anteriors relatives a la configuració jurisprudencial de la llibertat d'expressió al Consell d'Europa i a Espanya.

- 17** Vegeu el cas *Ligens*, de 8 de juliol de 1986, i l'esclaridora STC 134/1999.
- 18** Aquesta doctrina constant es pot trobar en sentències com el cas *De Haes i Gijssels c. Bèlgica*, de 24 de febrer de 1997.
- 19** STC 174/2006, de 5 de juny, FJ 4.
- 20** STC 176/1995, d'11 de desembre, FJ 2.
- 21** Vegeu la STC 336/1993, FJ 5.
- 22** Aquest darrer important punt es recull a la STC 78/1995.
- 23** Vegeu la STC 78/1995, FJ 4.
- 24** Cas *Gündüz c. Turquia*, de 4 de desembre de 2003 i *Erbajan c. Turquia*, de 6 de juliol de 2006.
- 25** Cal precisar que l'apartat 1 de l'article 607 del Codi penal vigent ha estat impugnat davant el Tribunal Constitucional perquè es considera que vulnera la llibertat d'expressió en sancionar la difusió per qualsevol mitjà d'idees o doctrines que neguin o justifiquin els delictes de genocidi. Aquesta impugnació abona la necessitat que existeixi incitació a la violència per tal que l'expressió no es trobi emparada per la lletra *a*

El dret d'accés de les minories religioses als mitjans públics de comunicació

Jaime Rosell

Universitat de Extremadura

I. Introducció

Perquè hi hagi pluralisme dins de l'àmbit de la informació, és evident que s'ha de manifestar tant de manera externa com interna. El pluralisme extern es tradueix en la creació d'un sistema de concurrència de múltiples mitjans de comunicació, reflex de les diferents variants ideològiques o religioses existents a la societat. El pluralisme intern suposa que, tot i haver-hi una línia ideològica o religiosa diferenciada dins de cada mitjà, hi pot tenir cabuda l'expressió d'opinions diferents de la línia que es defensa.

Avui dia és difícil parlar de pluralisme extern, perquè les empreses informatives, pel seu elevat cost econòmic, segueixen estant en molt poques mans. A més, la regulació del mitjà, tant radiofònic com televisiu, de moment no permet parlar del fet que s'hagi liberalitzat, ja que els poders públics en són els titulars i únicament en permeten la gestió indirecta en determinats àmbits territorials. És, per tant, el pluralisme intern el que garanteix el dret a la llibertat d'expressió i d'informació reconegut per la nostra Constitució. Ara bé, aquest pluralisme es fa possible de dues maneres: per una banda, mitjançant el reconeixement del dret d'accés als mitjans de comunicació dels grups socials, i, per una altra, mitjançant l'organització i el control d'aquests mitjans, mitjans que han de ser de titularitat pública.¹

Bàsicament, hi ha tres interessos fonamentals de les confessions religioses respecte als mitjans de comunicació social la propietat dels quals no els pertany: el dret d'accés a aquests mitjans, les competències que s'atribuiran a la confessió corresponent respecte del contingut dels espais religiosos que els siguin assignats i, finalment, el

respecte als sentiments religiosos en les emissions que realitzen aquests mitjans. Entenem que els dos primers són únicament exigibles en els mitjans de titularitat pública, mentre que els mitjans de comunicació privats també tenen el deure de respectar el tercer.

II. El dret d'accés

Una de les conseqüències de la necessitat de garantir el pluralisme intern dins dels mitjans de comunicació es tradueix en el reconeixement d'un dret d'accés a aquests mitjans. Aquest dret és, en opinió de la doctrina, "el mecanisme que permet l'exercici de la llibertat d'expressió als grups socials i polítics a través dels mitjans de comunicació social. El seu fonament rau en el pluralisme com a valor superior de l'ordenament i en la funció promocional dels drets i les llibertats que correspon a l'Estat social de dret".²

Si entenem el dret d'accés en un sentit ampli, es referirà a la facultat que hipotèticament els correspondria a aquests grups socials de participar en la gestió i el funcionament, en definitiva, en el control de l'ens públic de RTVE o els seus homòlegs autonòmics o locals. Aquest raonament implica que, dins de l'exercici al dret d'accés per part dels grups socials, s'ha de trobar la facultat de poder establir un control dels mitjans de comunicació, bé de manera directa pels mateixos grups socials o bé de manera indirecta a través dels seus representants parlamentaris.

És veritat que els mitjans de comunicació necessiten un control que en garanteixi un funcionament d'acord amb els principis que inspiren la nostra Constitució, però res més. Les diferents lleis que regulen els diferents modes d'emissió televisiva ja recullen en el seu articulat la manera de controlar-ne l'activitat i el funcionament per part dels poders públics, amb la qual cosa qualsevol altre tipus de control suposaria una ingerència no justificable. En tot cas, potser sí que caldria que aquells mitjans la gestió dels quals estigui en mans dels poders públics gaudeixin d'un control parlamentari, però només pel que fa al seu funcionament correcte d'acord amb les lleis que els regulen. I això ja està previst.

El fet de pretendre que els grups socials, pel sol fet de ser un exponent de la manera de sentir d'una part de la societat, puguin decidir com ha de ser la gestió d'un mitjà

podria produir l'efecte contrari a allò que es pretén i que no és altra cosa que assegurar el pluralisme. En sentit contrari, Gutiérrez del Moral assenyala que “permetre que els diferents grups socials puguin participar no tant en la gestió i en el funcionament, sinó en el control de l'activitat comunicativa, en el sentit que contribueixin eficaçment a la formació de l'opinió pública lliure, donant cabuda al realment pluralisme, em sembla legítim respecte a la promoció de la llibertat deguda pels poders públics”.³

Però no podem estar-hi d'acord, ja que aleshores el problema seria determinar quins criteris s'utilitzen per decidir quins grups socials poden controlar l'actuació d'aquest mitjà de comunicació. Per tant, som de l'opinió que, ja que tant el dret d'accés com el control dels mitjans de comunicació tenen el seu fonament en el pluralisme com a valor superior del nostre ordenament i la configuració del dret de llibertat d'informació és un dret del qual és titular la col·lectivitat mateixa i, a més, és una garantia institucional de l'opinió pública lliure, només en el cas d'un dret d'accés als mitjans de comunicació, entès en sentit estricte, els grups socials poden tenir alguna cosa per exigir.⁴

El dret d'accés entès en sentit estricte és aquell dret “reconegut als subjectes aliens a l'organització encarregada de gestionar el servei de radiotelevisió, de gaudir d'un determinat espai de temps per difondre programes realitzats autònomament [...] són els autors, els artífexs d'un espai elaborat amb autonomia i responsabilitat directa dins dels límits del temps que se'ls ha confiat”.⁵ Es tracta, en definitiva, que determinats grups socials puguin exercir el seu dret a la llibertat d'expressió a través d'uns mitjans de comunicació, de titularitat pública, en els quals podran disposar d'un espai o programa per difondre els seus postulats i, així, contribuir al pluralisme extern. Entenem que aquest dret només es pot aplicar als mitjans públics, ja que si el pluralisme extern està garantit des del reconeixement de la possibilitat que hi hagi mitjans en mans públiques i privades, n'hi haurà prou que els mitjans públics garanteixin un pluralisme intern perquè els grups socials puguin exercir el seu dret a la llibertat d'expressió.

1. La regulació jurídica del dret d'accés

En la nostra Constitució, és l'apartat 3 de l'article 20 el que reconeix el dret d'accés en assenyalar que “la llei regularà l'organització i el control parlamentari dels mitjans de comunicació social dependents de l'Estat o de qualsevol ens públic i garantirà l'accés a

aquests mitjans dels grups socials i polítics significatius, respectant el pluralisme de la societat i de les diverses llengües d'Espanya". D'aquesta manera s'imposa específicament al legislador la regulació de la garantia d'accés als mitjans de comunicació social dependents de l'Estat. Ara bé, en el text legal no s'especifica en què consisteix aquest dret ni queda prou clar a quins grups socials es refereix, ni tampoc quins són els mitjans de comunicació que estan subjectes a aquesta obligació.⁶ És més, s'ha arribat a criticar el legislador, per la seva relació amb la "naturalesa normativa d'aquest dret, que atesa la seva naturalesa hauria de ser desenvolupat mitjançant una llei orgànica, una llei que no existeix ni ha existit mai".⁷

Al marge d'aquesta polèmica, sembla evident que el legislador mai no va pensar en un dret d'accés als mitjans de comunicació privats. De fet, no estaven regulats ni reconeguts el dret d'accés, el control parlamentari ni tampoc la participació indirecta en aquest control dels grups polítics i socials significatius, no ja en relació amb la premsa de titularitat privada, sinó tampoc en relació amb la ràdio o la televisió de gestió privada. Tampoc la Constitució ni les lleis no preveien, en el cas dels mitjans de comunicació privats, l'establiment de mesures organitzatives que garanteixin l'accés a aquests mitjans dels grups socials. Les úniques exigències que es van imposar a les empreses de comunicació privades són les que es desprenen del mateix dret d'informació: que sigui equilibrat, objectiu i veraç, com també que hi hagi pluralisme i imparcialitat en aquesta informació.

Es tracta, a més, d'un dret que el legislador ha de regular de manera immediata, ja que aquesta garantia d'accés als mitjans no pot quedar com un simple enunciat constitucional buit de contingut. Si bé en el cas del dret de creació de mitjans era el legislador qui decidia si efectivament es podia exercir aquest dret o no, en aquest cas no serà igual. Aquí sí que hi ha una obligació de regular el dret d'accés, cosa que en el cas de la creació de mitjans no passava.

En aquest sentit, la sentència del Tribunal Constitucional (STC) 6/1981 argumentava que l'apartat 3 de l'article 20 "reserva a la llei només la regulació de l'organització i el control parlamentari d'aquests mitjans, i imposa, tanmateix, al legislador un mandat (la garantia d'accés a aquests mitjans dels grups socials i polítics significatius), que concedeix a aquests grups almenys el dret a exigir que no es faci res per impedir aquest accés".⁸

I afirmant aquesta idea, la STC 63/1987, referint-se a l'apartat 3 de l'article, defensa que "no es prescriu en aquesta disposició [...] l'existència necessària d'un sector públic en l'àmbit de la comunicació, però sí que s'imposa, preveient aquesta possibilitat, l'exigència [...] [d'un] respecte al pluralisme social i polític en l'accés a aquests mitjans, amb la conseqüència que, amb el mitjà de titularitat pública existent i el seu mode d'utilització reglat, s'haurà de reconèixer als grups [...] als quals al·ludeix el precepte constitucional, el dret, almenys, que no se'ls impedeixi aquest accés.

Aquest dret d'accés [...] serà en cada cas articulat pel legislador, però ni ell queda lliure de qualsevol límit constitucional en aquesta configuració ni la vulneració eventual de les seves determinacions pels aplicadors del dret podrà considerar-se constitucionalment irrellevant pel que fa a l'exercici eficaç de les llibertats consagrades en l'article 20, ja que aquestes llibertats s'hauran de realitzar a través d'aquests mitjans [...], de manera que la denegació discriminatòria o arbitrària per falta de fonament legal de l'accés que la llei faci possible implicarà el menyscapte consegüent del dret del grup així afectat —dels qui a través seu pretenguin difondre les idees i opinions pròpies— a la llibertat que la Constitució garanteix [...]. Encara que la lletra a de l'apartat 1 de l'article 20 [...] enuncia un dret de llibertat que [...] exigeix [...] l'absència de traves o impediments per al seu exercici, per part dels poders públics, no és menys cert que, en determinats casos, serà necessària l'actuació positiva dels poders públics [...] per a l'ordenació dels "mitjans" que serveixin de suport a l'expressió i la difusió d'idees o opinions, hipòtesi que [...] està expressament prevista a l'apartat 3 de l'article 20 [...] precepte que [...] imposa que es garanteixi per la llei l'accés a aquests mitjans dels grups socials i polítics significatius, respectant el pluralisme de la societat i de les diverses llengües d'Espanya.⁹

Com que la Constitució reconeix i protegeix aquest dret d'accés només quan es tracta de mitjans de comunicació social dependents de l'Estat, la seva regulació s'estableix en normes que regulen el mitjà radiotelevisiu públic.¹⁰ En aquest sentit, la norma bàsica serà la Llei 17/2006, de 5 de juny, de ràdio i televisió públiques. L'article 28 estableix que "1. La Corporació RTVE assegurarà en la seva programació l'expressió de la pluralitat social, ideològica, política i cultural de la societat espanyola; 2. El dret d'accés a través de la Corporació RTVE s'aplicarà: a) de manera global, mitjançant la participació

dels grups socials i polítics significatius, com a fonts i portadors d'informació i opinió, en el conjunt de la programació de RTVE; b) de manera directa, mitjançant espais específics a la ràdio i la televisió amb formats diversos, temps i horaris, fixats pel Consell d'Administració de la Corporació amb l'aprovació del Consell Assessor i d'acord amb el que estableix la legislació general audiovisual”.

En aquests mateixos termes o similars s'han expressat la gran majoria de les lleis autonòmiques,¹¹ que pràcticament copien literalment el que disposa la norma estatal, encara que hi ha algunes comunitats autònomes,¹² com el País Basc, que recullen la possibilitat que no només els grups socials significatius, sinó també els grups de menys significació o minories, puguin accedir als mitjans de comunicació. Així, l'apartat 2 de l'article 21 de la Llei 5/1982 de creació de l'ens públic “Ràdio Televisió Basca” assenyalava que “el dret d'antena quedarà també garantit per als grups polítics, socials i culturals de menys significació”.

2. Grups religiosos amb dret d'accés als mitjans de comunicació

És evident que ni l'apartat 3 de l'article 20 de la Constitució ni l'article 28 de la Llei 17/2006 determinen de manera clara què s'ha d'entendre per grups socials significatius. En principi, dins d'aquesta categoria s'hi haurien d'incloure els grups religiosos, però la falta, durant molt de temps, d'un desenvolupament legislatiu, en textos legislatius posteriors, d'aquest dret d'accés va fer que es plantejessin dubtes sobre si els grups religiosos i quins el podrien fer efectiu.

En aquest sentit, ja el 1980 el titular del Ministeri de Cultura, a petició del grup parlamentari socialista sobre el compliment a RTVE i RNE de l'article 16 de la Constitució, va declarar que “la neutralitat confessional de l'Estat que proclama la Constitució en l'article 16 no és incompatible amb el fet que l'organisme RTVE emeti programes de caràcter religiós i, específicament, actes de culte. És més, en establir en l'apartat 3 de l'article 16 que els poders públics tindran en compte les creences religioses de la societat espanyola i mantindran les relacions de cooperació conseqüents amb l'Església catòlica i les altres confessions, l'Estat considera el fenomen religiós digne de protecció per la seva dimensió de la persona humana, la dignitat de la qual i els drets inviolables que li són inherents són fonament de l'ordre polític i de la pau social. Així mateix [...] en con-

gruència amb els principis constitucionals abans esmentats, [es] preveu la possibilitat d'espais oberts als grups socials i, entre ells, als de naturalesa religiosa".¹³

Si anem a les referències contingudes a la Llei orgànica de llibertat religiosa (LOLR) respecte a la llibertat religiosa en l'àmbit dels mitjans de comunicació social en general i de la televisió en particular, són més aviat implícites. Únicament s'hi fa referència a la lletra c de l'apartat 1 de l'article 2¹⁴ i a l'apartat 2 de l'article 2,¹⁵ i es destaca l'amplitud amb què es protegeix el dret d'educació religiosa, que s'estén fins i tot fora de l'àmbit escolar, i del dret a l'ensenyament i la informació religiosa, que igualment s'estén a la impartida i rebuda per qualsevol procediment.

Tampoc els acords signats per l'Estat amb les diferents confessions religioses no preveien la regulació de com havien d'exercir el seu dret d'accés als mitjans de comunicació. Els acords amb la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya (FEREDE)¹⁶, amb la Comunitat Islàmica d'Espanya (CIE)¹⁷ i la Federació de Comunitats Israelites (FCI)¹⁸ es mantenen en silenci i l'acord amb l'Església catòlica només conté, en el seu article XIV,¹⁹ una declaració de principis i el compromís estatal de vetllar perquè els sentiments religiosos dels catòlics siguin respectats en els seus mitjans de comunicació.

Encara que és evident que els textos acordats no deien res, no ho és menys que l'Església catòlica havia gaudit històricament d'espais a RTVE i RNE, i que aquesta situació no canviaria. La qüestió, per tant, era determinar si la resta de confessions religioses també podrien tenir la possibilitat d'exercir el seu dret d'accés. Com ho va assenyalar el ministre de Cultura en la seva resposta parlamentària, aquesta possibilitat estava prevista a la Constitució. La qüestió serà determinar quines confessions tenen reconegut aquest dret d'accés a aquests mitjans i poden exercir-lo.

L'article 28 de la Llei esmenta com a subjectes titulars d'aquest dret els grups socials significatius. Això significa que la primera de les característiques és, per tant, que han de gaudir de personalitat jurídica, ja que aquest requisit és el que fa que un grup s'identifiqui davant del dret de manera indubtable. Si s'aplica aquest raonament a l'àmbit de les confessions religioses significarà que únicament aquelles confessions inscrites en el registre d'entitats religioses tindrien la possibilitat de sol·licitar aquest accés als mitjans.

La segona qüestió que es planteja és determinar què s'ha d'entendre per grup social "significatiu", ja que en reconèixer l'article 28 aquest dret només a aquests grups es podria produir una interpretació extensiva i no restrictiva d'aquest terme que portés a impedir que diferents grups puguin exercir aquest dret. I és que considerem criticable aquesta expressió perquè ens trobem davant d'un concepte indeterminat que, segons la Llei 17/2006, haurà de concretar el Consell Assessor,²⁰ tenint en compte criteris com ara la seva "rellevància social, la representativitat i l'àmbit d'actuació".

En aquest sentit, i amb anterioritat al que disposa la llei, és a dir, estant en vigor l'Estatut de RTVE de 1980, Esteve Pardo va posar de manifest que "en establir-se l'accés només a favor dels grups [...] significatius s'està [...] intentant impedir l'accés als minigrups o grupuscles amb un arrelament escàs".²¹ A més, com assenyalava Ibán, "l'exigència que els grups siguin 'significatius' pot suposar una certa discriminació i [...] podria afirmar-se que el fet d'estar present en un mitjà de comunicació de masses pot transformar un grup que no ho sigui en un grup significatiu".²²

L'Església catòlica, que ja havia gaudit des d'abans de la promulgació de la Constitució d'una sèrie d'espais religiosos a la televisió, no ha tingut cap dificultat per accedir a la televisió o la ràdio públiques per emetre programació religiosa. El problema es va plantejar respecte de la resta de confessions inscrites al Registre d'entitats religioses que pretenien exercir el mateix dret.

La Comissió Assessora de Llibertat Religiosa, responent a la petició d'altres grups religiosos, va emetre un dictamen el 10 de febrer de 1984 pel qual va intentar "perfilar el concepte de grups religiosos més significatius, a través de determinats criteris orientadors, tot i que no se'n té una investigació científicament elaborada, que permetin apreciar la significació sociològica de les diferents confessions religioses existents a Espanya". En aquest dictamen, la Comissió Assessora va establir que "no s'ha de confondre la idea dels grups religiosos més significatius [...] amb el concepte de notori arrelament al qual es refereix la Llei orgànica de llibertat religiosa en l'apartat 1 de l'article 7, i que constitueix exigència o requisit per a l'establiment d'acords [...] entre l'Estat i les confessions religioses, encara que no es puguin desconèixer les evidents concomitàncies entre ambdós conceptes [...] els requisits o elements legals del notori arrelament, això és, l'àmbit i el nombre de creients [...] constitueixen criteris orientadors [...] però no n'excloem, de

manera que també es puguin considerar, entre d'altres, criteris orientadors, l'àmbit temporal o històric referit a l'establiment a Espanya —legalment o en clandestinitat— durant un temps significatiu, la importància de les entitats socials, assistencials o culturals de la confessió, la seva pròpia organització, etc. [...] sense perjudici de l'autonomia de programació de TVE, i a títol d'enumeració exemplificativa i oberta [...] revesteixen [aquest] caràcter [...] l'evangèlica, la israelita i la islàmica.

Fins ara, i com assenyalarem posteriorment, únicament aquestes confessions han aconseguit tenir accés a la televisió estatal, amb la qual cosa creiem que no seria arriscat afirmar que ha estat sempre el terme “notori arrelament” l'utilitzat pel Consell d'Administració a l'efecte de concedir a aquests grups religiosos la possibilitat d'accedir als seus mitjans de comunicació.²³

De fet, les Directrius bàsiques del dret d'accés, establertes el gener de 2009 pel Consell d'Administració de la Corporació RTVE, assenyalen que estaran legitimades per exercir el dret d'accés aquelles confessions religioses que compleixin els requisits següents:

- a. Estar vàlidament constituïdes i gaudir de personalitat jurídica.
- b. Merèixer el qualificatiu de “significatives”.

Per determinar el grau de significació o implantació social, les directrius diferencien en funció que es tracti d'un partit polític, un grup religiós, un sindicat o qualsevol altra organització social, de manera que, en el cas de les confessions religioses, se'ls aplicarà el criteri del “notori arrelament” a què es refereix l'article 7 de la LOLR.

No podem estar d'acord amb el criteri utilitzat, ja que entenem que aquest requisit no respon a l'esperit de la llei actual, ni tampoc de l'anterior, un aspecte que ja havia posat de manifest la Comissió Assessora de Llibertat Religiosa en el dictamen al qual hem fet referència. És veritat que el dictamen, en determinar què s'ha d'entendre per grup ‘significatiu’, va englobar totes aquelles confessions amb notori arrelament, però aquest terme no s'esgota aquí, ja que, com va expressar la Comissió Assessora de Llibertat Religiosa, aquest no era l'únic requisit que s'havia de tenir en compte.

Hi poden haver confessions que no el compleixin i que en canvi sí que siguin significatives per a la societat. Per això en el dictamen es posava de manifest la possibilitat

que concorreguessin altres criteris diferents per valorar la significació d'aquest grup. Amb això, com diu Moreno Antón, “es possibilita l'accés als mitjans a grups religiosos de menor implantació i, en definitiva, es té en compte l'interès dels destinataris de la comunicació, que són els ciutadans”.²⁴

En aquest sentit, algun autor ja havia plantejat aquesta qüestió referint-se al criteri de l'àmbit territorial. Quan l'apartat 3 de l'article 23 de la Llei parla de l'àmbit d'actuació com un dels criteris, es podria pensar exclusivament en un àmbit de caràcter estatal. Però cal no oblidar que TVE té centres territorials que es van crear per emetre programació exclusivament en aquell territori, dins de l'emissió de caràcter estatal. De fet, les Directrius bàsiques, en el punt tercer, referit a les modalitats d'exercici del dret d'accés, estableixen que “tindrà àmbit estatal i autonòmic”. No veiem, per tant, la raó per no permetre l'accés de determinats grups religiosos a aquesta programació regional si compleixen el requisit de la significació dins d'aquest territori. N'hi hauria prou, simplement, que tinguessin el requisit de la inscripció al Registre d'entitats religioses. De fet, així es posa de manifest en les Directrius, amb la resta de grups que estan legitimats a exercir el seu dret d'accés, quan en referir-s'hi els aplica a tots criteris d'implantació o àmbit d'actuació autonòmics.

Així doncs, creiem que aquelles confessions religioses, reconegudes com a tals per l'Estat, que tenen un àmbit d'actuació territorial inferior a l'estatal no tenen per què veure denegat el seu dret d'accedir als mitjans de comunicació de titularitat estatal. N'hi hauria prou que hi hagués una voluntat per part dels poders públics perquè aquestes confessions poguessin exercir el seu dret.

Si apliquem aquest esquema a l'àmbit autonòmic, també les televisions autonòmiques tenen entre els seus principis inspiradors els que reconeix la Llei 17/2006 de ràdio i televisió públiques, i fins i tot preveuen el dret d'accés a aquesta Llei si es compleixen requisits similars. Això significa que aquelles confessions que compleixen el requisit del notori arrelament de cara a l'Estat poden exercir el seu dret d'accés a aquests mitjans de comunicació. Però, al mateix temps, s'ha de preveure la possibilitat que existeixin confessions religioses que, dins del territori d'aquesta comunitat autònoma, compleixin els requisits exigits per la Llei, per la qual cosa tenen el dret d'exigir que se'ls permeti accedir a aquests mitjans. Evidentment, aquests grups religiosos es troben amb el

mateix problema que davant dels centres regionals de TVE, i és la denegació per part del Consell d'Administració de l'ens públic autònic per considerar que no compleix els requisits establerts en la legislació.

Potser preveient aquesta possibilitat, algunes de les televisions autonòmiques, en fer referència a les seves legislacions respectives al dret d'accés, han recollit la possibilitat que puguin accedir-hi no només els grups socials significatius, sinó també aquells que qualifica com de menor significació,²⁵ qualificació que implicaria uns criteris de valoració molt menys restrictius que els que ha aplicat l'Estat, ja que els grups religiosos n'hauran de demostrar el compliment, però referits a un àmbit territorial molt més petit. D'aquesta manera, qualsevol grup amb implantació o un àmbit d'actuació circumscrit al territori d'una comunitat autònoma, sempre que compleixi els requisits previstos en les directrius generals i el reglament de desenvolupament, si escau, podrà fer real i efectiu, en aplicació del mandat constitucional de l'apartat 2 de l'article 9, el seu dret d'accés als mitjans públics de comunicació.

III. La programació religiosa

Com a conseqüència de l'exercici del dret d'accés s'han anat concedint a aquelles confessions religioses que han subscrit acords de cooperació amb l'Estat una sèrie d'espais gratuïts tant a la televisió i la ràdio estatals com a les autonòmiques. De fet, ja en la Llei 4/1980 de l'Estatut de la ràdio i televisió, el Consell d'Administració de RTVE va aprovar uns principis bàsics de programació assenyalant en el punt segon de l'apartat 6 de l'article 3 i respecte dels programes de caràcter religiós que "el principi constitucional de la llibertat religiosa i de culte, i la seva conseqüència de les obligades relacions de cooperació dels poders públics amb les diferents confessions, com el fet sociològic constitucionalment reconegut de la pràctica religiosa majoritàriament catòlica de la població, obliguen a un replantejament seriós de la programació religiosa en els mitjans".

El cert és que, en aquells moments, la programació religiosa catòlica en els mitjans públics no arribava ni tan sols al 50% de la mitjana imperant en els països de la Comunitat Europea, de manera que la Conferència Episcopal espanyola, representada

per la seva Comissió Permanent, va formular el 18 de gener de 1982 una proposta sobre programació religiosa.²⁶ El 7 de setembre de 1982, el Consell d'Administració de RTVE va adoptar un acord pel qual s'aprojava una nova programació religiosa. Aquest acord, que es va realitzar quan no hi havia els representants del PSOE, consistia a admetre per via de fet administratiu, no de document bilateral, quatre programes catòlics relatius al culte, l'actualitat religiosa, el debat i el testimoni, atribuint-los un caràcter institucional i posant-los sota la responsabilitat de la Conferència Episcopal.

En el cas de les confessions acatòliques, aquest acord va ajornar la qüestió a un futur que encara va trigar uns anys a concretar-se. Com deia el punt 6 d'aquest acord, "el director general de l'ens públic podrà establir després de les oportunes converses amb els representants de les confessions o esglésies respectives, modes de presència en els programes religiosos de RTVE de les diferents esglésies o confessions, amb les quals no hi ha acords de cooperació amb l'Estat espanyol, dels quals, en tot cas, donarà compte al Consell d'Administració".

Aquesta decisió es justificava en el preàmbul, on s'establia que "no sembla convenient per part d'aquest ens públic avançar-se a les decisions que són competència de les Corts Generals relatives a quines seran les confessions amb què s'establiran acords de cooperació, sense conèixer tampoc quines modalitats de col·laboració determinaran els possibles acords. Aquesta Direcció General entén que s'hauran d'establir fórmules de cooperació institucionalitzades entre l'ens públic i les confessions, esglésies o comunitats religioses amb les quals l'Estat hagi establert acords o convenis de cooperació, en el moment en què aquests acords hagin entrat en vigor. Fins que això passi, si escau, aquesta Direcció General es proposa mantenir contactes permanents amb els representants de les confessions que són membres de la Comissió Assessora de Llibertat Religiosa, del Ministeri de Justícia, perquè se'n pugui començar a posar en pràctica la presència en els diversos mitjans que formen aquest ens públic".

El 1983, a proposta del director general al Consell d'Administració i amb un informe previ de la Comissió Assessora de Llibertat Religiosa,²⁷ es va decidir per part de les autoritats competents que les confessions acatòliques gaudissin, a partir de l'1 de gener de 1984, d'un espai a TVE. Aquest va ser el fonament perquè s'establís a TVE un programa interconfessional, en què participen des de 1985 les comunitats evangèli-

ca, islàmica i israelita. Aquest programa²⁸ té una durada de 15 minuts per a cadascuna de les confessions religioses i s'emet el diumenge a partir de les 8.45 h a través de La 2 i del Canal Internacional. A RNE hi ha un programa radiofònic a Radio 1, amb el títol *Fe y convivencia*,²⁹ que s'emet el diumenge a les 5.00 h amb una durada de 15 minuts.

Tot i l'aparició d'aquesta programació a la ràdio i televisió públiques, a diferència del que passa amb l'Església catòlica, no hi ha una comissió que realitzi una tasca de seguiment i d'assessorament. Aquesta labor l'ha realitzat simplement el director del programa religiós, que ha estat designat per la confessió corresponent, i un representant dels ens públics de radiotelevisió.

En el cas de la televisió i la ràdio autonòmiques, la situació no és gaire més esperançadora. Només algunes comunitats autònomes han estat sensibles al fenomen religiós present en els seus territoris i, com a conseqüència, han accedit a cedir una part de la programació a alguns grups protestants. En aquest sentit, a Galícia, la TVG emet un programa, el diumenge a les 8.30 h i el dimarts a les 3.15 h, amb el títol *Nacer do Novo*, que té una durada de 15 minuts. A la ràdio, la cadena pública CRTVG emet un programa amb el mateix títol que l'anterior, també el diumenge, però, en aquest cas, a partir de les 7.30 h i amb una durada de 60 minuts.³⁰ A Catalunya, és el Canal 33 de televisió el qui emet *Néixer de nou*. Amb una periodicitat mensual, aquest programa s'emet el diumenge a les 10.00 h amb una durada de 15 minuts.³¹

A la comunitat autònoma d'Andalusia, després de l'acord firmat el 19 d'octubre entre RTVA i CEAMCO, s'emet a Canal Sur el programa *Pan del cielo*, el dimarts a partir de les 2.10 h i amb una durada de 15 minuts. A Canal Sur Radio, el programa s'anomena *Diálogos con la verdad*, té una durada de 5 minuts i s'emet el divendres i el dilluns a les 5.55 h i a les 23.55 h, respectivament.³²

Finalment, el País Basc és l'altra comunitat autònoma que ha estat sensible a la petició de reconeixement del dret d'accés. L'ETB emet el dimarts a les 2 h de la matinada i amb una durada de 15 minuts el programa *Tiempo para Euskal Herría*, mentre que el dissabte ho fa en euskera, a les 8 h, amb el programa "*Euskal Herrirako Garaia*". Per la seva banda, Radio Euskadi emet cada dissabte a les 7.55 h i amb una durada de 15 minuts el programa *Buenos días Euskal Herría*, mentre que a les 9.00 h l'anomena *Egunon Euskal Herria*.³³

Però com passa en el cas de l'Església catòlica, també en aquests casos la programació religiosa segueix estant molt allunyada de la proporció usual que es dona en d'altres països europeus. I això tot i que els principis de programació bàsics de RTVE aprovats pel Consell d'Administració el 13 de juny de 2007 estableixen que "RTVE recollirà en la seva programació el fet religiós, com a fenomen de significació social rellevant, amb el màxim respecte a la llibertat religiosa, a la pluralitat de confessions i als seus símbols representatius, i als sentiments religiosos individuals i col·lectius".

Hi ha dues qüestions que preocupen les confessions un cop accedeixen als mitjans de comunicació públics, ja siguin estatals o autonòmics, i que l'Estat ha intentat regular en els darrers temps. Per una banda, quin percentatge d'hores d'emissió se'ls concedirà dins de la programació general del mitjà i, per l'altra, quin tipus de programació podran o hauran de realitzar. La durada i la ubicació horària d'aquesta programació, com veurem a continuació, depenen de la implantació de la confessió religiosa, mentre que el contingut de la programació serà responsabilitat del grup religiós.

Com assenyala l'article 28 de la Llei 17/2006, correspon al Consell d'Administració, amb l'aprovació del Consell Assessor, fixar els formats, els temps i els horaris dels programes atorgats als grups socials i polítics significatius. És, per tant, el Consell d'Administració de la Corporació RTVE qui determina el percentatge d'hores que poden tenir els diferents grups religiosos dins de la programació, però ho farà amb el dictamen preceptiu, encara que no vinculant, del Consell Assessor de cada mitjà. Pel que respecta a la ràdio i la televisió autonòmiques, que són els altres mitjans de titularitat pública que reconeixen el dret d'accés a aquests grups, reproduïen l'esquema, tant orgànic com competencial, establert per la Llei 17/2006.³⁴

Segons estableixen les Directrius bàsiques del dret d'accés, aprovades pel Consell d'Administració de la Corporació RTVE el 26 de juny de 2007, "el dret d'accés tindrà àmbit estatal i autonòmic, amb atenció a les diverses llengües i cultures d'Espanya, i també quedarà garantit en aquelles comunitats autònomes en què hi hagi una programació territorial específica", i la satisfacció d'aquest dret s'emmarcarà en una doble modalitat d'exercici que, excepte en allò establert específicament per la legislació vigent per als processos electorals, serà determinada per a cada cas per la Corporació RTVE:

- a. De manera global, mitjançant la participació dels grups socials i polítics significatius, com a fonts i portadors d'informació i opinió, en el conjunt de la programació de RTVE.
- b. De manera directa, mitjançant espais específics a la ràdio i la televisió amb formats diversos, temps i horaris, fixats pel Consell d'Administració de la Corporació amb l'aprovació del Consell Assessor i conforme al que estableix la legislació general audiovisual.³⁵

El temps concedit per a l'exercici del dret d'accés dels grups polítics i socials significatius haurà de ser proporcional al seu arrelament, implantació o reconeixement social, i per garantir un repartiment equitatiu de temps, RTVE realitzarà un seguiment efectiu de la participació en programes el contingut dels quals no es limiti a la satisfacció del dret d'accés, però siguin igualment vehicle per a aquesta satisfacció.

Ara bé, que els grups religiosos no intervinguin en la decisió sobre el percentatge d'hores de programació que els corresponen no significa que la determinació del contingut d'aquests programes es realitzi al marge d'aquests grups. Com apunta Montero Moreno, "és un fet normal en els països lliures la programació religiosa, de diverses confessions, i sota la responsabilitat de les esglésies corresponents, en les estacions radiotelevisives de l'Estat, que són les de tots els ciutadans. És el seu servei el que comprèn, entre altres dimensions individuals o col·lectives, la religiosa-moral, la qual cosa justifica una programació d'aquest caràcter, que assumeixen les esglésies, mitjançant persones expertes i de la seva confiança, per atendre pastoralment els seus fidels".³⁶

La producció dels espais cedits s'haurà de realitzar amb criteris professionals, de qualitat de producció i amb l'objectiu de ser a la vegada divulgatius i interessants per a un sector ampli del públic. RTVE haurà de garantir aquests mínims de professionalitat, qualitat i adequació als objectius expressats més amunt. Els professionals de RTVE encarregats d'elaborar els continguts d'accés treballaran en col·laboració amb els col·lectius socials per coordinar els criteris professionals amb les finalitats socials perseguides per l'associació. Per aconseguir aquesta finalitat, els grups religiosos poden contractar, pel seu compte, una part o la totalitat dels seus espais amb productores externes, amb la qual cosa el dret de RTVE queda igual, tot i que en la seva condició

de servei públic, els costos derivats per a la Corporació RTVE de l'exercici del dret d'accés hauran de ser sufragats amb finançament públic estatal.

El control que realitza el Consell d'Administració de RTVE del compliment de les condicions perquè l'exercici del dret d'accés sigui una realitat per als grups religiosos ha de ser sotmès al control directe del Parlament nacional³⁷ o autonòmic, segons el cas. En aquest sentit, alguns autors han manifestat la seva disconformitat amb aquesta manera d'articular el control dels mitjans de comunicació estatals i han advocat per la creació d'un organisme independent que vigili l'exercici d'aquest dret fonamental. Així, per exemple, Reina Bernáldez ja posava de manifest als anys vuitanta que “no falten els qui opinen que aquest control s'hauria de sostreure a la discrecionalitat de les forces de la majoria i confiar-se a la disciplina directa del Parlament sota un control del Tribunal Constitucional [...] cal [...] acudir a un control independent [...] aconseguir que predomini un control jurisdiccional independent d'un Tribunal Constitucional, perquè per aquesta via es faci possible una presència efectiva autènticament pluralista”.³⁸ D'altres autors com ara Rodríguez García³⁹ i Llamazares Calzadilla⁴⁰ han advocat per un control a través d'un òrgan independent en què també hi estiguin representats els grups socials significatius i, en conseqüència, els grups religiosos.

Però la funció d'aquest organisme no és determinar quina ha de ser la programació d'una cadena televisiva o analitzar-ne els continguts amb caràcter previ a la seva emissió. Fins i tot la televisió o la ràdio públiques han de tenir autonomia per poder decidir el tipus de programació que portaran a terme. Cal tenir en compte que el control dels mitjans ha de tenir com a missió que l'activitat del mitjà no contravingui als principis per als quals va ser creat, però no pel que fa a la programació diària que ha d'emetre. Qualsevol tipus d'ingerència en aquesta matèria per part dels grups socials, si estiguessin presents en aquest òrgan de control, ens sembla, com a mínim, perillosa, ja que cal tenir en compte que aquests grups no sempre hi estarien tots representats, la qual cosa ens podria portar a una situació no desitjada: que els grups amb més presència dins de la societat fossin els que tinguessin la possibilitat de controlar aquests mitjans davant de les minories.

Amb independència que els grups socials significatius han de ser en aquest tipus d'òrgans de control independents, el cert és que, en aquest sentit, tres comunitats

autònomes han creat uns consells audiovisuals autonòmics⁴¹ i la mateixa Llei 17/2006 ha previst la creació del seu propi consell audiovisual.

Això significa que la legislació estatal vigent en matèria de mitjans de comunicació ja protegeix adequadament el ciutadà i els grups davant de l'activitat dels mitjans quan intenten lesionar els seus drets, almenys sobre el paper. Només cal que hi hagi voluntat política per crear aquest organisme estatal. Pel que es refereix a les comunitats autònomes, un cop més, convé que entenguin que han d'assumir la funció de garants dels drets fonamentals en els mitjans de comunicació que emeten en el seu territori i que són competència seva. Eludir aquesta responsabilitat i evitar de garantir el pluralisme i el dret d'accés no es pot demorar. A Catalunya, Navarra i Andalusia, els consells audiovisuals creats ja fa temps que funcionen i compleixen aquesta missió,⁴² i són conscients de la necessitat de la seva existència.

I així ho han assenyalat els tres en la seva declaració de Sevilla de juny de 2006 en afirmar que “La creació —al llarg de l'última dècada— d'autoritats independents de regulació de la comunicació audiovisual per part dels parlaments autonòmics respectius ha constituït un avenç important en la protecció i la garantia de la vigència efectiva dels drets fonamentals a la llibertat d'informació i la llibertat d'expressió reconeguts constitucionalment.”

“[...] la lenta però creixent liberalització del sector audiovisual —lligada als avenços tecnològics— ha generat un augment exponencial del nombre de veus presents en l'espai públic de comunicació, fins fa relativament poc temps reservat al monopoli, almenys pel que fa a la televisió, als poders públics. Aquesta obertura de l'activitat a la prestació privada —així com la multiplicació del nombre de canals a través dels quals es podran difondre els missatges audiovisuals— ha augmentat la necessitat de protegir valors, principis i drets de rellevància constitucional, recollits també per l'ordenament comunitari i en el si del dret internacional de protecció dels drets humans. Molt especialment, la protecció de la dignitat de les persones; l'evitació d'incitacions a l'odi per motius de raça, sexe, religió o nacionalitat; la protecció dels menors davant de determinats continguts; la igualtat efectiva entre homes i dones; la garantia del pluralisme dels mitjans; el pluralisme polític, social, cultural i religiós; l'adequada protecció del consumidor davant de certes formes de comunicació comercial, o la previsió de límits en relació amb els continguts difosos pels mitjans de titularitat pública.”

”En el marc de tot l’anterior, les autoritats independents de regulació audiovisual constitueixen —en el nostre sistema constitucional, així com en la cultura jurídica europea— instruments imprescindibles en la garantia dels valors, principis i drets assenyalats, així com de l’accés dels ciutadans a un espai públic de comunicació divers, plural i equilibrat. En l’exercici d’aquesta tasca, la previsió i el compliment de les salvaguardes que permeten garantir la independència —com a tret inherent i definitori d’aquestes autoritats— constitueix un element imprescindible i de preservació necessària per part dels poders públics.”

”[...] Per això, els consells audiovisuals autonòmics reunits a Sevilla, com a autoritats independents de regulació, manifesten la seva voluntat d’impulsar una plataforma de consells audiovisuals com a instància de cooperació, en la qual tant els consells audiovisuals actualment existents com els de nova creació —així com, si escau, el futur consell estatal de mitjans audiovisuals— puguin desenvolupar els intercanvis i processos de diàleg que estimin convenients, en el marc del que s’ha assenyalat en aquesta declaració. Al llarg dels propers mesos s’adoptaran —per part dels consells respectius— els acords pertinents respecte a la forma organitzativa i el règim de funcionament de la plataforma esmentada.”

És veritat que no tots els grups religiosos reconeguts per l’Estat com a tals tenen la possibilitat d’accedir als mitjans de comunicació i emetre el seu propi programa religiós. Com ja hem posat de manifest, la capacitat per poder-ho fer segueix estant en mans del Consell d’Administració de RTVE i no sembla que vulgui donar aquesta oportunitat a grups diferents d’aquells que han signat acords amb l’Estat. Però és que, a més, tampoc no sembla que aquells grups religiosos que han signat un acord amb l’Estat hagin vist incrementada la seva presència en els mitjans de comunicació respecte del que es va preveure el 1984, malgrat el creixement de la seva presència dins de la societat espanyola. En aquest sentit, tampoc els centres territorials de RTVE no han volgut donar la possibilitat de fer efectiu aquest dret a aquells grups religiosos amb una forta implantació dins del territori corresponent.

D’altra banda, la majoria de les comunitats autònomes on hi ha mitjans públics de comunicació tampoc no han estat sensibles a facilitar als grups religiosos el dret d’accés previst per la Constitució. Si a aquest fet hi afegim la circumstància que els mitjans

privats de comunicació no estan obligats a emetre programació religiosa, haurem de concloure que som davant d'una situació de desigualtat manifesta entre les diferents confessions religioses establertes al nostre territori.

Com hem posat de manifest al llarg d'aquest estudi, tant la televisió com la ràdio públiques han d'intentar oferir aquest pluralisme intern que no es pot exigir als mitjans de comunicació privats. I aquest pluralisme no consisteix només a permetre l'accés a aquests mitjans als grups religiosos amb més àmbit social, sinó també a aquells altres que lluiten per intentar que el seu missatge arribi al major nombre de persones possible. Fa la sensació, un cop més, i en relació amb l'exercici del contingut del dret de llibertat religiosa, que la mandra legisladora s'ha convertit en el denominador comú de les diferents administracions. Davant d'això, la tasca dels consells audiovisuals ens sembla d'una importància fonamental. Són ells els que han de realitzar aquesta tasca de vigilància perquè el dret d'accés pugui ser exercit de manera real i efectiva per part dels grups socials, en aquest cas religiosos, amb més implantació en un territori determinat. I és que, davant d'una realitat que ens sembla discriminatòria en alguns casos, han de ser ells els qui han de guiar el legislador i les autoritats audiovisuals en la seva funció promocional del dret d'accés als mitjans públics de comunicació i, per conseqüència, del dret de llibertat religiosa.

Notes

- 1 La creació d'un mitjà de comunicació per part d'una entitat privada pot obeir, entre altres motius, a l'interès d'aquesta entitat de mantenir una determinada línia ideològica en les seves emissions. Per això, en aquest cas, l'Estat no pot imposar-li que ofereixi aquest mitjà perquè d'altres grups l'utilitzin com a transmissor de les seves pròpies opinions. Sempre que aquest mitjà compleixi el que dicta la llei, l'Estat haurà de deixar que emeti. El pluralisme extern queda cobert en la mesura que coexisteixen diversos mitjans de comunicació amb diferents corrents ideològics o de pensament juntament amb els estatals. El problema es planteja respecte al pluralisme intern. Si en aquests mitjans privats no hi ha una obligació que aquest pluralisme existeixi, aleshores hauran de ser els mitjans de comunicació estatals els que l'hagin de garantir.

- 2 MORENO ANTÓN, M. “Tutela y promoción de la libertad religiosa”. A: MARTÍN SÁNCHEZ, I. (ed.). *Curso de Derecho Eclesiástico del Estado*. Valencia: Tirant lo Blanch, 1997. p. 150. Vegeu També, entre d’altres, SORIA, C. “Los acuerdos Iglesia-Estado en materia de información”. A: *Ius Canonicum*, XIX, n. 37, 1979, p. 292 i s.; CASTRO JOVER, A. “Contribución al estudio del derecho de acceso a los medios de comunicación”. A: *Documentación Jurídica*, 76, XIX, 1992, pàg. 644 i s.; i RODRÍGUEZ GARCÍA, J. A. *El control de los medios de comunicación*. Madrid: Dykinson, 1998. p. 4 i s.
- 3 GUTIÉRREZ DEL MORAL, M. J. “Libertad religiosa y medios de comunicación: derecho de acceso y protección de la libertad religiosa”. A: *Revista General de Derecho Canónico y Derecho Eclesiástico del Estado*. 2009. N. 19, p. 22.
- 4 En el mateix sentit, vegeu CASTRO JOVER, A. *Contribución al estudio del derecho de acceso [...] , cit.*, p. 645-646.
- 5 SORIA, C. *Los acuerdos Iglesia-Estado en materia de información, cit.*, p. 292.
- 6 En aquest sentit, vegeu un estudi més detallat a ROSSELL, J. *Confesiones religiosas y medios de comunicación*. Servicio de Publicaciones. Cáceres: Universidad de Extremadura, 2001.
- 7 GUTIÉRREZ DEL MORAL, M. J. *Libertad religiosa y medios de comunicación [...] , cit.*, p. 23; en el mateix sentit, POLO SABAU, J. R. *Libertad de expresión y derecho de acceso a los medios de comunicación*. Madrid: Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2002. p. 102-103.
- 8 FJ 5è.
- 9 FJ 6è.
- 10 Fins i tot referit al camp de la ràdio i la televisió, no sembla que el dret d’accés s’hagi regulat d’una manera clara. És més, som de l’opinió que encara en cal un desenvolupament legislatiu més ampli.
- 11 Vegeu article 18 de la Llei 10/1983 de creació de l’ens públic Corporació Catalana de Ràdio i Televisió [...]; apartat 1 de l’article 17 de la Llei 9/1984 de creació de la companyia de Radiotelevisió de Galícia; apartat 1 de l’article 31 de la Llei 8/1984 de Radiodifusió i Televisió a la comunitat autònoma de Canàries; apartat 1 de l’article 17 de la Llei 7/1985 de creació de la companyia de Ràdio i Televisió de les Illes Balears; i article 18 de la Llei 8/1987 de creació [...] de la Ràdio i Televisió d’Andalusia [...].
- 12 Seguint aquesta línia hi ha l’article 16 de la Llei 13/1984 de creació, organització i control parlamentari de l’ens públic de Madrid; article 21 de la Llei 7/1984, de 4 de juliol, de creació de l’entitat pública de Radiotelevisió Valenciana [...]; article 20 de la Llei foral 16/1985 de creació [...] de l’ens públic Radiotelevisió Navarra; article 21 de la Llei 8/1987 de creació [...] de la Corporació Aragonesa de Ràdio i Televisió; i l’article 9 de la Llei 7/1994, de 17 de novembre, per la qual s’extingeix la radiotelevisió murciana i es regula el servei públic de radiodifusió de la regió de Múrcia, la seva organització i control parlamentari.

- 13 *Butlletí Oficial de les Corts Generals*. Congrés dels Diputats, F-1110-II, 2 de desembre de 1980, p. 2490.
- 14 “1. La llibertat religiosa i de culte [...] comprèn [...] el dret de qualsevol persona a: [...] c) Rebre i impartir ensenyament i informació religiosa de tot tipus, ja sigui oralment, per escrit o per qualsevol altre procediment [...]”.
- 15 “2. Així mateix, comprèn el dret de les esglésies, confessions o comunitats religioses a [...] divulgar i propagar el seu propi credo [...]”.
- 16 Llei 24/1992, de 10 de novembre, per la qual s’aprova l’acord de cooperació de l’Estat amb la FEREDE.
- 17 Llei 26/1992, de 10 de novembre, per la qual s’aprova l’acord de cooperació de l’Estat amb la CIE.
- 18 Llei 25/1992, de 10 de novembre, per la qual s’aprova l’acord de cooperació de l’Estat amb la FCI.
- 19 “Salvaguardant els principis de llibertat religiosa i d’expressió, l’Estat vetllarà perquè siguin respectats en els seus mitjans de comunicació social els sentiments dels catòlics i establirà els acords corresponents sobre aquestes matèries amb la Conferència Episcopal espanyola”.
- 20 Apartat 3 de l’article 23: “Són competències del Consell Assessor les següents: [...] b) Informar sobre els criteris i normes que garanteixen el dret d’accés dels grups socials significatius en funció de la seva rellevància social, representativitat i àmbit d’actuació”.
- 21 ESTEVE PARDO, J. *Régimen jurídico-administrativo de la Televisión*. Madrid: Instituto Nacional de Administración Pública, 1984. p. 152.
- 22 IBÁN, I. C. “Medios públicos de comunicación”. A: IBÁN, I. C.; PRIETO SANCHÍS, L.; MOTILLA, A. *Curso de Derecho Eclesiástico*. Universidad Complutense. Facultad de Dret. Madrid: Servicio de Publicaciones, 1991. p. 499-500.
- 23 Aquesta idea ja va ser posada de manifest per Reina quan, respecte de l’accés de l’Església catòlica, assenyalava que “sembla indiscutible que, al marge que en el corresponent acord s’esmentés el tema de l’accés als mitjans de comunicació social estatals o no, una Església [...] que tingués notori arrelament a Espanya, no pot deixar de tenir la consideració de grup social significatiu a l’efecte de l’aplicació de l’article 24 de l’Estatut”. REINA, A. “La programació religiosa en la radiotelevisió pública. A: *Anuario de Derecho Eclesiástico del Estado*. IV. 1988. p. 139.
- 24 *Tutela y promoción de la libertad religiosa, cit.*, p. 150-151.
- 25 Com ja vam posar de manifest anteriorment, aquestes televisions han estat les corresponents al País Basc, Catalunya, Comunitat Valenciana i Madrid. També contenen aquesta possibilitat les lleis de la Corporació Aragonesa de Ràdio i Televisió, tot i que encara no té una cadena de televisió que emeti, i la de l’ens públic autonòmic encarregat de la radiodifusió a la regió de Múrcia.

- 26** L'Església catòlica plantejava la programació religiosa a TVE en tres nivells. “1r) com a acord cultural Església-Estat que pertany a la Comissió Mixta Església-Estat; 2n) el reconeixement del dret d'antena [...] i, 3r) la revisió i millora del tractament del fet religiós en el conjunt de la programació i dels programes catòlics a RTVE com a labor immediata i complementària dels altres plantejaments. Aquest últim es dirigirà, al seu torn, a dos aspectes: a) la presència del fet religiós i b) el respecte als valors cristians específics a RTVE. Per al primer aspecte se suggeria la presència al Gabinet del Director General d'un professor que gaudís de la confiança de l'Església, així com la inclusió d'un redactor especialitzat en informació religiosa en els tres mitjans, com també un fitxer de “persones competents” en el tema religiós, moral o pastoral per intervenir en els programes, així com la constitució d'un departament de programes religiosos dependent totalment de l'Església”. *Ibíd.*, p. 292.
- 27** Aquest informe és el dictamen, de 10 de febrer de 1984, ja esmentat anteriorment.
- 28** Aquest programa té el títol, en el cas dels jueus, de *Shalom*, en el dels protestants, *Buenas Noticias*, i en el cas dels musulmans, *Islam hoy*.
- 29** Aquest programa es va començar a emetre el 17 de setembre de 2006 i hi tenen cabuda un programa musulmà, una altre de protestant i un altre de jueu.
- 30** El director, en aquest cas, és Jaime Fernández. Vegeu <<http://www.nacerdonovo.org>>.
- 31** La seva primera emissió va ser el 30 de novembre de 1991 i el seu director és Guillem Correa. Vegeu <http://www.consellevangelic.cat/neixer_port.htm>.
- 32** El seu director és Francisco Echevarría Álvarez.
- 33** En tots els casos el director és Alfredo Gómez-Moneo.
- 34** Les diferents lleis que regulen l'organització i el funcionament del servei de radiodifusió i televisió en les diferents comunitats autònomes recullen un procediment d'adjudicació del percentatge de programació per part del Consell d'Administració corresponent, que és igual al que estableix l'Estatut de la Ràdio i la Televisió, excepte en els casos de les comunitats autònomes de Madrid, València, Navarra i Andalusia, en què s'estableixen unes majories diferents.
- 35** Segons estableix el Reglament del dret d'accés, que ha entrat en vigor a partir de l'1 de gener de 2009, en l'article 1:
- “1. El dret d'accés a Televisió Espanyola i Ràdio Nacional d'Espanya s'exercirà d'acord amb les Directrius aprovades pel Consell d'Administració de la Corporació RTVE, i se n'encomana l'aplicació als directors d'ambdós mitjans i a les comissions creades a aquest efecte per aquests mitjans.
 2. La Comissió del dret d'accés a TVE tindrà la composició següent:
 - President: el director de TVE
 - Vocals: el director d'Informatius de TVE i el director de Continguts i/o Programació de TVE
 - Secretari: el cap del Gabinet d'Estudis dels Serveis Informatius

3. La Comissió del dret d'accés a RNE tindrà la composició següent:
- President: el director de RNE
 - Vocals: el director d'Informatius de RNE, el director de Programes de RNE i el director de Radio 1
 - Secretari: el director de Radio 5"

- 36** MONTERO MORENO, A. *Reflexión pastoral sobre la Iglesia y los medios de comunicación social en España*, a *La Iglesia ante los medios de comunicación social. Ponencias de la XXIX Asamblea Episcopal española*. Madrid: Ediciones Paulinas, 1978. p. 256.
- 37** Vegeu l'article 29 de la Llei 17/2006.
- 38** REINA, A. "El derecho de acceso a la televisión pública. A: *La Ley*, 2, 1983, p. 1138-1139.
- 39** *El control de los medios [...] , cit.*, p. 242 i s.
- 40** *Las libertades de expresión e información como garantía del pluralismo [...], cit.*, p. 225 i s.
- 41** És el cas del Consell de l'Audiovisual de Catalunya, creat per la Llei 2/2000, de 4 de maig; el Consell Audiovisual d'Andalusia, creat per la Llei 1/2004, de 17 de desembre, i el Consell Audiovisual de Navarra, creat per la Llei foral 17/2002, de 6 de juny.
- 42** De fet, tots els consells audiovisuals, entre les seves funcions, destaquen la de vetllar pel respecte als drets fonamentals reconeguts a la nostra Constitució i assegurar el pluralisme polític, religiós, social, lingüístic i cultural.

Pluralisme religiós i accés als mitjans de comunicació. La rellevància del dret administratiu¹

Carlos Padrós

Universitat Autònoma de Barcelona

1. Introducció

El pluralisme en general, i el pluralisme religiós en concret, pot constituir un objectiu que mereix la protecció del dret públic. Quan els mercats són capaços de proveir ells mateixos la satisfacció d'un interès públic, sembla que no existeix un fonament per a la intervenció administrativa. Per contra, quan l'estructura del mercat i el comportament dels operadors, per si mateixos, no assoleixen aquesta provisió, es poden imposar obligacions de servei públic. Es tracta de situar la presència de les confessions religioses en els mitjans de comunicació en aquest quadre d'intervenció pública.

	Econòmicament rendible	Econòmicament deficitari
Socialment positiu	Provisió a través del mercat	Servei públic
Socialment negatiu	Restricció o prohibició	Inhibició

La garantia del pluralisme religiós en els mitjans de comunicació es pot situar en algun dels dos quadrants superiors de l'esquema. En un sistema administratiu liberalitzat, el mercat mateix proveirà l'accés als mitjans (per exemple, en el subsector de la televisió per satèl·lit, que està liberalitzat, la gran capacitat de les plataformes portadores

permetrà directament que hi hagi canals específics per a les confessions religioses que ho desitgin). En un sistema administratiu intervingut que no presenti l'estructura de mercat, la garantia de l'accés es pot situar en la imposició d'obligacions de servei públic o en contractes de servei públic (en la televisió per ones terrestres, en què l'oferta està molt més limitada i les cadenes són generalistes, potser caldria que s'imposés administrativament aquesta obligació d'accés).

La diferència entre un enfocament i l'altre (liberalització i pluralisme a través de l'estructura davant d'intervenció administrativa i regulació de l'accés al servei) és ontològicament molt gran.

En aquestes breus pàgines intentarem presentar alguns indicadors clau de la presència del dret administratiu com a element de garantia del dret d'accés de les confessions religioses als mitjans de comunicació social.² Per fer-ho, analitzarem els aspectes següents:

- el mercat com a garantia del pluralisme
- la liberalització europea i la nova Directiva de serveis de comunicació audiovisual
- el procediment administratiu com a mecanisme de garantia
- el servei públic televisiu a Espanya
- el reglament del servei de televisió per cable

2. El mercat com a nova forma de garantia del pluralisme

No descobrim pas res de nou si assenyalem que una de les pressions més fortes que rep el dret administratiu actual és la de l'evolució de les forces de mercat. Davant d'aquest mercat, el dret es presenta sovint com quelcom entorpididor i que només respon a una captura institucionalitzada de certes forces econòmiques. Per això s'imposen radicalment els processos liberalitzadors i desreguladors. Per contra, el repte del dret administratiu contemporani és, d'una banda, la relació d'aquest dret en una situació d'interdependència econòmica amb altres sistemes jurídics, i de l'altra, la transformació dels instruments d'intervenció de manera que el dret administratiu protegeixi les institucions que permetran el funcionament del mercat.³

Es produeix una associació molt comuna entre la desregulació i el dret orientat a la protecció de la pluralitat i la competència, amb els mecanismes de mercat.

El mercat i el dret no tan sols no són maneres d'ordenació social mútuament exclouents, sinó que són complementàries. Per això, avui dia és impensable entendre l'evolució dels sistemes administratius sense atendre'n les implicacions econòmiques, igual que és impossible analitzar els mercats com si fossin una forma natural d'intercanvi que precedís el dret i l'ordenació social.

Els mecanismes de mercat necessiten un substrat legal i institucional per desenvolupar-se.

Per a la ciència del dret, existeix una font de desassossec considerable quan es considera que la dimensió econòmica ha superat amb escreix la manera en què nosaltres entenem els sistemes jurídics com un element característic de la sobirania nacional. La interpretació estàtica de la integració supranacional no és un enfocament vàlid per entendre la participació dels estats en els processos de formació d'un ordre jurídic europeu.

El repte del dret administratiu contemporani, juntament amb els processos econòmics, rau precisament en la manera d'entendre la societat. D'una banda, la societat es pot considerar com un conjunt estable i organitzat l'organització superior de la qual (tecnicisme il·lustrat) produeix la regulació jurídica. Davant d'aquesta visió es presenta la de la societat com a conjunt d'individus la interacció dels quals produeix l'agregat social.⁴

“El procés de mercat en la seva imatge simplificada opera sense una autoritat central. Constitueix un procés atomístic i el compliment dels resultats socials resulta invisible. És a dir, l'organització social resulta d'una infinitat de transaccions entre individus cap dels quals no té en compte ni l'eficiència ni la millor assignació de recursos.”⁵ El nou dret administratiu s'encarrega precisament d'establir el marc jurídic i institucional que pugui permetre aquest procés. No es tracta, doncs, d'establir les directrius *a priori* en el model d'intervenció sobreregulador i dominant, sinó de recrear les condicions que en permetin una organització més flexible i dinàmica.

El neointervencionisme administratiu expressat en el procés de desregulació no suposa un abandonament per part del dret de l'ordenació de les activitats individuals. Allò que en realitat es produeix és un canvi en les tècniques (re-regulació). Així, per

exemple, neix un nou dret administratiu, el dret administratiu de defensa de la competència, que substitueix l'intervencionisme de l'Estat per una activitat de vigilància de la conducta dels operadors (*surveillance*). No es produeix, en definitiva, una fugida del dret administratiu, sinó un canvi en les seves tècniques. Atribuir aquests canvis a un intent de fugida del dret administratiu (encara que pot ser cert en alguns casos), revela una certa miopia en l'espectre d'anàlisi. Així ho explica Soriano García quan diu que “una primera y un tanto burda manera de acercarse a este fenómeno (la desregulación) ha sido la de identificarlo con la pura y dura eliminación de normas. Se ha querido, intencionadamente o por pura ignorancia, formular una equivalencia entre la pura abrogación y la desregulación. Y eso no es cierto. No al menos formulado de esta forma. Por el contrario, en muchas ocasiones ha sucedido más bien lo contrario: que la desregulación ha traído una nueva y más enérgica normación. Así, la desregulación de las rutas y tarifas en el transporte aéreo en Estados Unidos se ha traducido en una mayor regulación sobre formación de pilotos y sobre seguridad, habiendo disminuido considerablemente el número de accidentes y permitiendo un incremento considerable del uso del avión por los particulares. Todo ello, repetimos, regulando el tema concreto, no limitándose la desregulación a una pura supresión de normas. Lo que sucede es que se trata de una regulación bien distinta y de naturaleza diferente. Desde luego, la mayor dosis de libertad que encierran las políticas desreguladoras no implica ni mucho menos eliminación de los poderes del Estado. Todo lo contrario, puede ocurrir que incluso aumenten”.⁶

La teoria neoliberal de l'evolució del dret administratiu presenta una visió ben definida del model de relacions estat-societat que es manifesta en l'afirmació del dret de propietat i el caràcter subsidiari de la intervenció pública, tot això sota el prisma de la doctrina de l'anàlisi econòmica del dret. La intervenció es justifica mentre sigui un instrument per garantir els mecanismes de mercat o corregir-ne les fallades. Davant d'aquesta visió liberal, es pot considerar també la que sosté que el dret és un *príus* del mercat (*metamercat*).

En aquest sentit, la intervenció administrativa en un mercat televisiu liberalitzat se centraria a garantir el control de les concentracions dels mitjans i la neutralitat de l'accés. Si s'assoleixen aquests dos objectius, s'assegurarà que hi hagi prou operadors per

satisfer el dret d'accés de les confessions religioses. Així, l'explicació a la desregulació no rau tant a eliminar les traves que el dret imposa al mercat, sinó a reformular el paradigma de l'intervencionisme amb altres mètodes. Es tractaria, doncs, d'un neointervencionisme administratiu que utilitzaria el mercat com a escenari de la regulació i el dret de la competència com a reregulació dels sectors.⁷

La transformació orgànica de l'Administració econòmica (del reglamentisme ministerial a les agències reguladores independents) pot servir-nos com a símil. No es pretén arraconar l'Estat i el dret, sinó tot el contrari. Cal modernitzar i adaptar l'Estat a les noves forces de l'economia perquè compleixi eficaçment la seva funció, que no és cap altra que la protecció de la llibertat i el servei als ciutadans (nou pluralisme). El mercat, doncs, no només no ha de limitar l'Estat, sinó que ha de servir a les seves finalitats.

Aquesta perspectiva justifica que la conclusió del debat sobre la fugida del dret administratiu i l'abandonament de la noció de servei públic televisiu culmini amb una valoració esperançadora: cal una reforma i una adaptació del dret públic que ens permeti donar-li la volta. Cal modernitzar els mecanismes d'intervenció i les escales de legitimitat (valor de la gestió tècnica independent per damunt de la política) perquè la paràlisi de les velles estructures no obligui a aquesta fugida del dret. Cal crear noves fórmules jurídiques que permetin complir els principis consubstancials del poder públic.

El paper dels poders públics en la disciplina i el control de la competència és un element nuclear en aquesta nova situació reguladora. El mateix cal dir de les autoritats audiovisuals independents, el màxim exponent de les quals a Espanya és el Consell de l'Audiovisual de Catalunya. Per tot això, no és del tot exacte creure que la posició de l'Estat s'ha de limitar a l'ordenació. En una situació postmonopolística, l'Estat ha de ser bel·ligerant en la creació efectiva d'uns mercats competitius per mitjà, per exemple, de la disciplina de les concentracions empresarials. El mateix es pot dir respecte de l'existència d'un nou model d'Administració reguladora sectorial: els consells de mitjans audiovisuals previstos per la persona legisladora però no desenvolupats.

En definitiva, el debat entre el mercat i el dret és, en gran manera, un debat ideològic i no pas científic. S'acostumen a presentar els mercats i el dret administratiu com a elements oposats. Els qui defensen els mercats, normalment critiquen les característiques del sistema jurídic. Els qui defensen el dret, en propugnen la intervenció necessària en

els casos en què es produeixen fallades en el mercat. La formulació del debat en termes antagònics de forces de mercat que governen les societats o de processos polítics que distorsionen l'eficiència dels mercats resulta una mica equivocada. Segons la nostra visió del neointervencionisme administratiu, totes dues postures són preempíriques, és a dir, es fonamenten en una concepció del món i no en una observació empírica o en una prova lògica.⁸

3. La liberalització europea i la nova Directiva de serveis de comunicació audiovisual

En paraules del professor Soriano, “La intervenció administrativa clàssica consistia essencialment en assegurar la presència de la Administració en el sector intervenido a través de un agente burocrático y de medios burocráticos. De esta forma, el sector intervenido pasaba a recibir órdenes e instrucciones de los agentes administrativos. La desregulación, sin embargo, ha traído, en general, otro tipo de normas. La Administración pasa así de ser una Administración de intervención a una Administración de supervisión. Lo esencial es la transparencia y la adecuación del sector a los objetivos generales que tienen un carácter marcadamente públicos.”⁹

La llibertat econòmica que imposa la integració a través del mercat que funda l'existència mateixa del dret europeu ha suposat una enorme transformació dels drets nacionals. Efectivament, més enllà de la primàcia i l'aplicabilitat dels tractats, la Constitució econòmica europea¹⁰ limita les restriccions que el dret administratiu imposa al lliure mercat.

En els casos Corbeau i Almelo,¹¹ el TJCEE va determinar que les excepcions als principis de mercat per raó de servei públic només són admissibles si són proporcionals, idònies i indispensables per garantir la consecució dels objectius públics. En general, doncs, l'excepció de l'article 86 TCE s'ha d'interpretar de manera restrictiva.

En aquest context, el Tribunal ha tingut també ocasió de determinar les condicions en què es pot entendre que el finançament d'una obligació de servei públic no s'ha de considerar un ajut d'Estat (jurisprudència Altmark Trans):¹²

“En primer lugar, la empresa beneficiaria debe estar efectivamente encargada de la ejecución de obligaciones de servicio público y éstas deben estar claramente definidas.

En segundo lugar, los parámetros para el cálculo de la compensación deben establecerse previamente de forma objetiva y transparente, para evitar que ésta confiera una ventaja económica que pueda favorecer a la empresa beneficiaria respecto a las empresas competidoras. Así, constituye una intervención financiera incluida en el concepto de ayuda de Estado en el sentido del artículo 87, apartado 1, del Tratado, la compensación por parte de un Estado miembro de las pérdidas sufridas por una empresa sin que se hayan establecido previamente los parámetros de tal compensación, cuando, a posteriori, se comprueba que la explotación de determinados servicios en el marco de la ejecución de obligaciones de servicio público no ha sido económicamente viable.

En tercer lugar, la compensación no puede superar el nivel necesario para cubrir total o parcialmente los gastos ocasionados por la ejecución de las obligaciones de servicio público, teniendo en cuenta los ingresos correspondientes y un beneficio razonable.

En cuarto lugar, cuando la elección de la empresa encargada de ejecutar obligaciones de servicio público, en un caso concreto, no se haya realizado en el marco de un procedimiento de contratación pública que permita seleccionar al candidato capaz de prestar estos servicios originando el menor coste para la colectividad, el nivel de la compensación necesaria debe calcularse sobre la base de un análisis de los costes que una empresa media, bien gestionada y adecuadamente equipada en medios de transporte para poder satisfacer las exigencias de servicio público requeridas, habría soportado para ejecutar estas obligaciones, teniendo en cuenta los ingresos correspondientes y un beneficio razonable por la ejecución de estas obligaciones.”

Tots dos conceptes resulten rellevants en la discussió sobre el manteniment del servei públic televisiu i el seu finançament.¹³

Així les coses, la històrica Directiva de Televisió sense fronteres (TSF) ha estat objecte, recentment, de modificació. Cal preguntar-se, doncs, per les novetats que introdueix la **Directiva de serveis de comunicació audiovisual**.¹⁴ La Comissió proposa una revisió fundada en una nova definició dels serveis de l'àmbit dels mitjans audiovisuals, independentment de les tècniques de difusió.

Per a això, la nova Directiva defineix el concepte *serveis de comunicació audiovisual* introduint una distinció entre:

- **serveis lineals**, que designen els serveis de televisió tradicional, internet i telefonia mòbil que les persones teleespectadores reben passivament, i
- **serveis no lineals**, és a dir, els serveis de televisió a la carta que les persones teleespectadores poden triar (serveis de vídeo a la carta, per exemple).

Segons aquesta distinció, la Directiva:

- modernitza i **simplifica** el marc reglamentari dels **serveis lineals**;
- imposa **normes mínimes** als **serveis no lineals**, en particular, en matèria de protecció de menors, prevenció de l'odi racial i prohibició de la publicitat encoberta.

Tots aquests serveis s'acolliran al **principi del país d'origen**, per la qual cosa haurien d'obeir únicament les disposicions vigents en el país on estan establerts. Els avantatges d'aquest principi es fan extensius als serveis no lineals, fet que suposa establir les bases per al seu èxit comercial futur.

Quan els organismes de radiodifusió d'altres estats membres poden esquivar les regles més estrictes de l'Estat membre de destinació (*forum shopping*) s'aplica un procediment nou en dues etapes. S'estableix primer un diàleg entre els dos estats membres i, si fracassa, hi intervé la Comissió per examinar la compatibilitat amb el dret comunitari de les mesures proposades per l'Estat membre de destinació.

Igualment, la nova norma europea simplifica i flexibilitza les normes d'inserció de publicitat. De la mateixa manera, fomenta l'autoregulació i la coregulació en aquest àmbit. Amb aquesta finalitat, se suprimeix el límit actual de tres hores diàries de publicitat. La Comissió ha mantingut, no obstant això, el límit de 12 minuts per hora en tot tipus de publicitat per tal d'impedir un augment de la quantitat global de publicitat.

D'altra banda, en lloc d'obligar a deixar intervals d'almenys 20 minuts entre pauses publicitàries, la nova Directiva permet que els organismes de radiodifusió escullin el moment més apropiat per inserir els missatges publicitaris en les seves emissions.

La Directiva preveu, no obstant això, que les pel·lícules cinematogràfiques, els programes infantils i els programes d'actualitat i d'informació no s'interrompin més d'una vegada per cada tram de 35 minuts.

La Directiva protegeix també les noves formes de publicitat, com ara la publicitat en pantalla dividida, la publicitat virtual i la publicitat interactiva.

La Directiva defineix explícitament el concepte *emplaçament de producte* i estableix un marc jurídic clar en la matèria. L'emplaçament de producte fa referència a la utilització explícita d'un producte amb una marca específica per part dels personatges d'una pel·lícula.

La Comissió autoritza l'emplaçament de productes sempre que s'identifiqui clarament com a tal al començament del programa. No obstant això, l'emplaçament de productes està prohibit en programes d'informació i d'actualitat, documentals i programes infantils.

Finalment, en relació amb el foment del pluralisme dels mitjans de comunicació, s'apliquen tres tipus de mesures:

- l'obligació de cada Estat membre de garantir la independència de l'autoritat de reglamentació nacional encarregada de posar en pràctica les disposicions de la Directiva;
- el dret dels organismes de radiodifusió televisiva a utilitzar els "extractes breus" de manera no discriminatòria;
- la promoció de continguts produïts per empreses de producció audiovisual independents d'Europa (disposició ja vigent en el marc de l'antiga Directiva TSF).

El foment de la diversitat cultural sorgeix de nou en la qüestió de la imposició als organismes de radiodifusió i als altres prestadors de serveis de **quotes** respecte als continguts. La Directiva actualment vigent reafirma el compromís de la UE a favor de les obres audiovisuals europees en permetre als estats membres imposar als organismes de radiodifusió televisiva quotes de continguts que afavoreixin les produccions europees,

sempre que sigui possible. Aquestes normes flexibles en matèria de quotes funcionen bé. Els estats membres respecten aquestes quotes sense dificultats, i aquestes últimes han permès estimular una producció de continguts europea i independent.

Malgrat això, cal destacar que la nova Directiva europea de serveis de comunicació audiovisual no imposa una liberalització dels mercats nacionals a través de l'abolició o la prohibició de les restriccions d'entrada que suposen les concessions administratives com a títol habilitant per als operadors de televisió terrestre.

4. El procediment administratiu com a mecanisme de garantia dels drets fonamentals

Anteriorment ja hem tingut ocasió de destacar com la integració europea compta amb un mecanisme d'harmonització poderós fora del dret comunitari estrictament parlant. Es tracta de la jurisprudència del Tribunal Europeu de Drets Humans.¹⁵ Efectivament, davant la manca de normes comunes precises pel que fa als procediments d'autorització i d'accés als mitjans de comunicació, val la pena posar en relleu, almenys, dos pronunciaments rellevants del TEDH:

4.1 Cas United Christian Broadcasters (2000)¹⁶

El cas versa sobre la denegació de la llicència d'un múltiplex de ràdio digital a un grup cristià. La Llei britànica sobre la concessió d'aquest tipus de llicències (*Broadcasting Act* de 1990) n'exclou expressament la concessió a entitats religioses i per això es va rebutjar la sol·licitud. La mateixa prohibició existeix per a grups o organitzacions polítiques.

Que no es pugui obtenir aquest tipus de llicència nacional no implica la impossibilitat d'emissió, sinó la necessitat d'utilitzar altres canals (ràdios locals, sobretot).

La recurrent qüestiona si aquesta limitació és contrària al dret fonamental de llibertat d'expressió (article 10 CEDH). En les al·legacions de les autoritats britàniques es destaca que aquesta restricció es deu, fonamentalment, a la manca de disponibilitat d'espectre en l'àmbit nacional i que aquest sistema en promou un ús eficient en garantir el pluralisme dels mitjans de comunicació. De la mateixa manera, s'evita que hi

pugui haver discriminació entre les moltes confessions religioses que es practiquen al Regne Unit.

La recurrent, en canvi, qüestiona no pas el fet de no obtenir un canal nacional d'emissió, sinó que, legalment, s'impedeix fins i tot que determinats grups el puguin sol·licitar. Els grups religiosos, per tant, ni tan sols poden competir per un projecte, ja que se'ls exclou, *a priori*, del procediment.

El tribunal considera que queda dins de l'àmbit de la sobirania dels estats regular el sistema de llicències d'emissió (paràgraf tercer de l'article 10). Quan s'analitza si la restricció al dret fonamental és proporcional a la finalitat pública pretesa, el Tribunal constata que l'exclusió no és ni discriminatòria ni arbitrària. En un país com el Regne Unit, on hi ha una gran varietat de confessions religioses i creences polítiques, la restricció és necessària per evitar que n'hi hagi una que pugui dominar sobre les altres. A més, la prohibició no és absoluta, ja que només afecta les llicències nacionals (3 d'analògiques i 1 de digital).

Per tot això, la causa es declara inadmissible.

4.2 Cas Glas Nadezhda EOOD and Elenkov (2007)¹⁷

En aquest cas, una empresa de Bulgària va sol·licitar una llicència de ràdio per emetre continguts religiosos, que va ser denegada. A grans trets, la qüestió versa sobre les garanties que el procediment administratiu búlgar ofereix als particulars en cas que es denegui una llicència. La Llei de ràdio i televisió de 1998 estableix que el Comitè Nacional de Ràdio i Televisió ha de resoldre les sol·licituds.

El Tribunal constata que la independència dels òrgans administratius encarregats de la concessió de llicències és una característica fonamental per prevenir la interferència de forces polítiques o econòmiques.¹⁸

A més, el sistema de puntuació dels mèrits de diversos candidats no es va respectar. Tot i que la instrucció mateixa del Comitè preveu l'aplicació d'un barem de punts, en aquest cas, la denegació es va limitar a una mera resolució administrativa en què s'informava de la denegació de la sol·licitud. En aquest sentit, doncs, la manca de motivació de l'acte administratiu constitueix una arbitrarietat en un procediment que no és ni públic ni transparent, i això viola el dret d'expressió de l'article 10 CEDH.

Davant d'aquesta deficiència administrativa es podia presentar un recurs administratiu davant el Tribunal Suprem Administratiu. El TSA, en conèixer el cas, es va limitar a rebutjar la revisió, ja que es tractava d'un cas de discrecionalitat tècnica no revisable. D'aquesta manera, s'impedeix als particulars disposar d'una via efectiva de recurs contra la denegació. De nou, la Recomanació del Comitè de Ministres del Consell esmentada més amunt específicament posa en relleu que “todas la decisiones sobre la concesión de licencias deben estar adecuadamente fundamentadas y abiertas a revisión ante la jurisdicción competente”.

Per tant, el procediment administratiu (motivació de les decisions discrecionals i disponibilitat efectiva de mecanismes de revisió jurisdiccional) suposa un element clau per al respecte de la llibertat d'expressió. El Tribunal sentència, doncs, que en aquest cas hi ha hagut violació dels articles 10 i 13 CEDH.

5. El servei públic televisiu a Espanya

El nostre ordenament jurídic (article 128.2 CE) preveu la reserva de sectors (serveis essencials) a la titularitat de l'Estat. Amb això, la tècnica tradicional del servei públic equiparava la protecció de l'interès general amb el règim de titularitat, de manera que per assolir i protegir determinats objectius calia la presència de l'Estat no només amb el dret i l'ordenació normativa, sinó directament per mitjà del règim de titularitat del servei (*publicatio*) i de les empreses gestores (operador públic monopolístic). En el cas de la televisió, com va explicar la professora Chinchilla Marín¹⁹ en el seu moment, la justificació de l'atribució de la radiodifusió com a servei públic trobava una doble fonamentació:

- D'una banda, el servei públic de televisió és l'instrument que ha de garantir els drets ciutadans d'informació, llibertat d'expressió i pluralisme. En el seu moment, es conceptuava l'Estat com l'únic capaç de garantir la funció social dels mitjans de comunicació i com la garantia institucional de la lliure formació de l'opinió pública.²⁰

- De l'altra, les emissions de televisió per ones hertzianes utilitzaven l'espai radioelèctric, definit com un bé demanial. Atès que l'espectre és limitat, el servei públic es fonamentava també en la concessió demanial imprescindible per operar les emissions.²¹

Aquesta concepció la recullen plenament la Llei 4/1980, de 10 de gener, d'Estatut de la ràdio i la televisió i la Llei 31/1987, de 18 de desembre, d'ordenació de les telecomunicacions (LOT),²² l'objecte de les quals era precisament l'"ordenació de les telecomunicacions i qualsevol comunicació mitjançant cables i radiocomunicació, la competència exclusiva de la qual correspon a l'Estat d'acord amb l'article 149.1.21 de la CE" (apartat 1 de l'article 1 de la LOT). Els serveis de comunicacions pretenen satisfer les necessitats públiques i privades de telecomunicació a través d'un conjunt de mitjans i tècniques amb característiques adequades per aconseguir els objectius esmentats.²³

Específicament, la LOT entén per *televisió* "la forma de telecomunicació que permete la emisió o retransmissió de imàgenes no permanents, por medio de ondas electromagnéticas propagadas por cable, por satélite, por el espacio sin guía artificial o por cualquier otro medio". De la mateixa manera, la LOT exclou del concepte de televisió l'emissió d'imatges realitzades per instal·lacions que, "sin conexión a redes exteriores y sin utilizar el dominio público, prestan servicio en un vehículo, en un inmueble o comunidad de propietarios [...]."

La utilització de l'espectre radioelèctric per part de persones o entitats diferents de les administracions públiques implicarà l'obtenció de la concessió corresponent i el pagament d'un cànon destinat a sufragar les despeses que originen la protecció, l'ordenació, la gestió i el control del domini públic radioelèctric.²⁴ Des del moment que s'obté l'assignació de freqüències, els concessionaris han de complir amb les obligacions tècniques que l'Estat els imposa de conformitat amb els acords internacionals vigents en la matèria.

El nostre Tribunal Constitucional va tenir ocasió d'examinar aquest règim de televisió com a servei públic en la STC 206/1990 de 17 de desembre. Malgrat la jurisprudència anterior (STC 12/1982, de 31 de març), que va reconèixer el dret a crear empreses per difondre idees i opinions, la sentència protegeix la reserva de titularitat de l'Estat,

ja que, encara que no sigui una afirmació directament derivada de la Constitució és una opció del legislador que va exercir per mitjà de la Llei 4/1980.²⁵ Així mateix, la STC 127/1994, de 5 de maig, va admetre que els canvis en els condicionaments tècnics i els valors socials poden suposar una revisió de la justificació dels límits que suposa la *publicatio*.²⁶ Finalment, les STC 31/1994, de 31 de gener, i 88/1995, de 6 de juny, van confrontar el silenci de la legislació sectorial amb els fenòmens de la televisió local i la televisió per cable.²⁷ El TC va determinar que totes dues modalitats televisives s'havien de prestar també per mitjà de la tècnica concessional i va ampliar, per tant, l'àmbit de reserva de titularitat pública per evitar contradir la reserva de la televisió com a servei públic.²⁸

En definitiva, com s'ha assenyalat, la concepció de la televisió com a servei públic essencial ha marcat decisivament el sentit i l'abast de tota la regulació del sector. La conseqüència immediata és l'exclusió d'aquest sector de la lliure iniciativa privada (reserva de titularitat estatal) i la utilització de l'institut concessional (tot i que de forma *sui generis*, ja que no existeix potestat tarifària, ni equilibri economicofinancer, ni règim de reversió quan finalitza la concessió, ni, en definitiva, potestats de direcció de l'administració concedent). La declaració de servei públic essencial de titularitat estatal comporta que la competència per a la concessió de canals de televisió recauen en mans del Govern. Durant diversos anys se n'argumentava la impossibilitat per raons tècniques a causa de la limitació de l'espai radioelèctric (assignació de freqüències). Amb la revolució tecnològica (i la pressió de la normativa europea) és obligada una liberalització progressiva del sector televisiu.²⁹

Coincidim, per tant, amb l'opinió de Medina González, per qui "La radio y, sobre todo, la televisión son medios de comunicación fundamentales y de enorme influencia para la sociedad de hoy en día, informando con gran inmediatez de los acontecimientos y cumpliendo un interés general, por lo que su prestación debe quedar garantizada. Sin embargo, la configuración de toda la actividad audiovisual como servicio público no es la única y mejor forma de prestarlo. Los objetivos que se pretenden con la misma pueden cumplirse, y garantizarse la prestación de la actividad a todos los ciudadanos, si se atribuyen sólo a los operadores públicos las funciones de servicio público. Con ello, la actividad quedaría siempre garantizada y se respetarían la libre iniciativa privada y el

derecho a la libertad de expresión e información, que incluye el derecho a crear los medios y soportes necesarios para expresarse libremente, garantizándose así el respeto a los derechos fundamentales. De esta forma, se podrían diferenciar las funciones de servicio público, que quedarían en manos de los operadores públicos, de las obligaciones de servicio público, que serían impuestas a los operadores privados y que estarían orientadas a la consecución del interés general y a guiarlos en la forma de realizar el servicio. Esta distinción se ha mantenido en la Ley 22/2005, de 29 de diciembre, de la comunicación audiovisual de Cataluña”.³⁰

En el mateix sentit, per Villar Uribarri “el concepto legal de televisión en vigor es absolutamente insuficiente para abarcar todas las manifestaciones televisivas actualmente existentes. Y es que se han producido y siguen produciéndose importantes transformaciones en el mundo de la televisión, transformaciones que determinan la aparición de inconsistencias en el sistema actual de servicio público, sistema incapaz de abarcar los servicios de televisión por satélite o los nuevos servicios convergentes y de dudosa aplicación a la televisión por cable e, incluso, por ondas, como consecuencia de la digitalización. De lo anteriormente expuesto, pueden extraerse una serie de razones que justifican la calificación de la televisión no como servicio público sino como servicio de interés general”.³¹

Una aportació important a la discussió del caràcter de servei públic de la televisió es troba en la recent STS de 21 de febrer de 2000 (RJ 2000/10112), en què es discuteix la capacitat de TVE de crear una societat anònima (TVE Temàtica, SA) per competir en el mercat privat de satèl·lit digital i participar en la fundació de DTS Distribuidora de Televisió Digital (Via Digital). Segons la sentència, «La naturaleza del servicio público en el campo de la televisión se ha flexibilizado de forma considerable, respondiendo más a los contenidos que a su régimen. Así claramente lo expresa la exposición de motivos de la Ley 10/1988, de 3 de mayo, reguladora de la televisión privada, al señalar que “la finalidad de la televisión como tal servicio público ha de ser, ante todo, la de satisfacer el interés de los ciudadanos y la de contribuir al pluralismo informativo, a la formación de una opinión pública libre y a la extensión de la cultura. La titularidad estatal del servicio público no implica, sin embargo, un régimen de exclusividad o de monopolio, sino que, por el contrario, la gestión del servicio puede ser realizada en forma

directa, por el propio Estado, y de una manera indirecta, por los particulares que obtengan la oportuna concesión administrativa”. Como señala la doctrina europea, el servicio público de televisión se corresponde con las obligaciones que se imponen a los operadores para que su programación respete algunos valores de interés general, que responden a convicciones sociales y culturales arraigadas en las sociedades europeas.»

La sentència discorre esmentant la doctrina constitucional continguda en la STC 127/1994, de 5 de maig, en suport d'aquesta visió material del servei públic ja que “los cambios en los condicionamientos técnicos —por las mejoras tecnológicas—, y en los valores sociales pueden suponer una revisión de la justificación de los límites que supone la *publicatio*, tanto en la constitucionalidad de la titularidad estatal como en los límites a la gestión privada del servicio, que el legislador está obligado a realizar, del mismo modo que la jurisprudencia del TEDH y otros tribunales constitucionales ha evolucionado en los últimos años estableciendo límites más flexibles y ampliando las posibilidades de gestión de una televisión privada. De acuerdo con estos criterios, no es posible en el momento presente, según el TS, lograr, como pretende la actora, una absoluta identificación entre televisión y servicio público, lo que indudablemente produce el efecto de que aquella trascienda en ciertos aspectos la concepción que al respecto tenía el Estatuto de 1980.”³²

Tot això pateix un tomb parcial amb l'aprovació de la **Llei 17/2006, de 5 de juny, de la ràdio i la televisió de titularitat estatal**. Es tracta d'una norma de reforma precisament de la regulació de l'operador públic estatal. Per això, no cal buscar una redefinició del sector audiovisual en el conjunt, sinó una actualització de l'Estatut d'acord amb les recomanacions de l'anomenat Comitè de Savis sobre mitjans de comunicació.³³

La Llei crea la Corporació RTVE com a societat mercantil estatal que té encomanada la gestió del servei públic de ràdio i televisió.³⁴ Es tracta d'un dels ens dotats d'especial independència segons la disposició addicional 12a de la Llei 6/1997 (LOFAGE). Orgànicament, la Corporació RTVE es compon d'un Consell d'Administració de 12 membres professionals i d'un president o presidenta, tots ells triats per les Corts Generals, amb un mandat de 6 anys.³⁵ Compta també amb dos consells: d'assessors i d'informatius.

El nou Estatut no defineix les funcions de servei públic encomanades a la Corporació més enllà d'una referència a l'existència d'un mandat-marc d'objectius per a períodes de 9 anys. Pel que fa al finançament, l'article 25 estableix que “La producció i programa-

ció de la Corporació RTVE i les seves societats s'ha d'ajustar al compliment de les seves funcions de servei públic. [...] El contracte programa [3 anys], d'acord amb les línies estratègiques del mandat marc [9 anys], ha d'establir els objectius i les obligacions específiques que han de complir els diferents canals de ràdio i televisió [...].”

Com es pot apreciar, doncs, tant la definició de la missió de servei públic com els límits al finançament pressupostari de l'operador públic es refereixen a un desenvolupament convingut de la Llei sense fixar res més que criteris generals.³⁶ Sí que s'estableix, per imposició del dret comunitari europeu, un límit al recurs a l'endeutament (article 31), limitat ara només a les operacions de finançament d'inversions en immobilitzat material i immaterial i per atendre a desfasaments temporals de tresoreria.

En definitiva, 26 anys després de l'Estatut de 1980, la nova legislació no aporta diferències revolucionàries amb l'anterior ni un canvi en la definició del servei públic. És cert que existeix la designació parlamentària del president i que es preveu la institucionalització d'una, fins ara inexistent, “autoritat audiovisual” (article 40). Fora d'aquests aspectes, s'ha desaprofitat l'oportunitat de complir fidelment amb el dret comunitari respecte a l'assignació clara i precisa de missions de servei públic, així com la compensació pressupostària d'aquestes activitats deficitàries.³⁷ Malgrat la immediatesa del comentari a la Llei 17/2006, cal destacar com aquesta llei s'inclou dins d'un paquet legislatiu més ampli que hauria de contemplar el sector en el seu conjunt (que la Corporació RTVE desenvolupi el servei públic televisiu no significa necessàriament que tot el sector sigui de servei públic) i que el seu redactat està pensat per modelar l'oposició a la reestructuració de la vella RTVE per part dels sectors més partidaris del servei públic. Però una cosa és que s'hagin de complir certes missions de servei públic i una altra molt diferent és que es reservi un sector sencer a la iniciativa pública mitjançant la seva *publicatio*.

Per això, encara avui la televisió per ones terrestres a Espanya és un servei públic essencial de titularitat de l'Estat. Totes les cadenes (fins i tot les privades) desenvolupen un servei públic i el mecanisme d'accés de les confessions religioses als mitjans és l'assignació de temps com una obligació de servei públic.

La Llei 22/2005, de 29 de desembre, de la comunicació audiovisual de Catalunya, constitueix un exemple brillant i aïllat del futur abandonament de la noció de la televisió com a servei públic essencial. El preàmbul de la Llei no planteja cap dubte quan

especifica que “En un sistema constitucional basat en la pluralitat de poders públics i en el principi d'autonomia, difícilment pot continuar tenint vigència un model de “concessió” dels mitjans públics dependents de les comunitats autònomes i dels municipis respecte de l'Estat. Aquestes consideracions permeten de deduir que el nou marc jurídic audiovisual s'ha de fonamentar en la reconsideració de la noció de servei públic, en el seu doble vessant de monopoli i de titularitat, en el reconeixement de la llibertat de comunicació amb la modificació consegüent de l'actual règim de concessió per un d'autorització o llicència [...]”³⁸

5.1 El mandat marc RTVE

El dret comunitari no impedeix sostreure a la competència i a les llibertats fonamentals els encàrrecs de servei públic que s'encarreguin als operadors. Però, per a això, s'han de definir clarament aquests encàrrecs. Aquesta és precisament una de les raons de l'existència del mandat marc.³⁹

El document defineix els objectius generals de la funció de servei públic de la CRTVE (articles 7 a 20), d'entre els quals destaquen:

- la defensa i la difusió dels valors constitucionals,
- la contribució a la vertebració i a la cohesió territorial,
- la independència, el pluralisme, la neutralitat, la imparcialitat i el rigor,
- la defensa de la pluralitat social espanyola,
- el respecte als principis ètics,
- la promoció dels interessos espanyols en el panorama internacional,
- el respecte a la identitat, a l'honor i a la pròpia imatge,
- el compromís amb la igualtat entre dones i homes,
- la protecció de la infància i la joventut,
- la defensa dels drets de les persones amb discapacitat,
- la difusió del castellà i de les llengües cooficials, i
- la promoció de la societat de la informació.

És difícil no coincidir amb cap d'aquests objectius generals. A més, en relació amb el que ens interessa a nosaltres, el fenomen religiós s'inclou en les tasques educatives i

divulgatives de la Corporació, a les quals ha de prestar una atenció adequada (segon paràgraf de l'article 21). Juntament amb això, l'article 27 regula el dret d'accés:

“De conformidad con lo previsto en los artículos 3.2.d, 28.2.a y b de la Ley 17/2006, y sin perjuicio de lo establecido para los procesos electorales, el derecho de acceso, entendido como la participación de los grupos políticos y sociales significativos, y en concreto los partidos políticos con representación parlamentaria, en la programación de la Corporación RTVE, será regulado por el Consejo de Administración de la Corporación, que fijará formatos, tiempos y horarios para su ejercicio tanto en el ámbito territorial como en el nacional, una vez oído el Consejo Asesor y conforme a lo establecido por la Autoridad Audiovisual.”⁴⁰

Tot això ha de conjugar (sense més especificació) els criteris de rendibilitat social i l'eficiència econòmica.

El mandat marc inclou específicament línies estratègiques de producció tant en l'oferta radiofònica com en la televisiva.⁴¹

Finalment, del mandat també se'n desprèn l'existència d'un model de finançament basat en un contracte programa (article 42) que consagra el finançament mixt.

El càlcul de la compensació pel servei públic prestat per la Corporació RTVE que preveu l'article 33 de la Llei 17/2006 s'ha de consignar de manera diferenciada per a cadascuna de les societats prestadores dels serveis públics de ràdio, televisió i informació en línia. En cap cas aquestes compensacions no poden superar el cost net del servei públic prestat. La quantificació del cost net es determina per la diferència entre els costos totals de cada societat prestadora de servei públic i els seus ingressos d'activitat comercial. Per garantir que la compensació no superarà el cost net incorregut en un període anual determinat, la Corporació RTVE i les societats prestadores es dotaran d'un sistema comptable, tant en matèria de comptabilitat principal com mitjançant un sistema de comptabilitat analítica, que permeti determinar amb precisió el cost net esmentat.

La Corporació RTVE té plena capacitat per explotar comercialment la seva oferta de programació i continguts en el mercat nacional i internacional. No obstant això, la Corporació RTVE ha de respectar els límits de temps d'emissió de publicitat imposats

per la normativa europea en matèria de radiodifusió i els que preveu la Llei 25/1994, de 12 de juliol, per a l'emissió de publicitat televisiva. El contracte programa fixarà les restriccions addicionals per a l'emissió publicitària que estableix l'apartat 2 de l'article 32 de la Llei 17/2006. La Corporació RTVE s'ha de dotar, en el termini màxim de 180 dies des de l'entrada en vigor d'aquest mandat marc, d'un codi de conducta comercial que preveu la disposició addicional cinquena de la Llei 17/2006, que s'ha de sotmetre a la conformitat de la Comissió Europea. La Corporació RTVE no pot cedir ni comercialitzar a un tercer més d'un terç del suport publicitari.

Una mica més avançat es presenta el model català que conté la Llei 22/2005, de 29 de desembre, de la comunicació audiovisual de Catalunya. La lletra g de l'apartat 3 de l'article 26 cita expressament com a missió de servei de l'operador públic: "g) La promoció activa de la convivència cívica, el desenvolupament plural i democràtic de la societat, el coneixement i el respecte a les diverses opcions i manifestacions polítiques, socials, lingüístiques, culturals i religioses presents al territori de Catalunya. En aquest context és necessari l'ús de tots els llenguatges, formats i discursos que dins el respecte i l'atenció a la diversitat i el pluralisme, permetin el diàleg, la comprensió i la cohesió entre les diverses opcions, i entre les diverses àrees del territori de Catalunya."

Per això, els mitjans públics catalans no només han d'assistir passivament a la llibertat d'expressió de les confessions religioses (pluralisme), sinó que han d'utilitzar la programació per permetre que un major coneixement entre manifestacions religioses contribueixi a la convivència cívica i al desenvolupament plural.

5.2 Directrius d'accés

"CORPORACIÓN RTVE DIRECTRICES BÁSICAS DEL DERECHO DE ACCESO"⁴²

La Ley 17/2006, de 5 de junio, de la Radio y la Televisión de Titularidad Estatal encomienda al Consejo de Administración de la Corporación RTVE la elaboración y aprobación de las directrices básicas que enmarcarán el ejercicio del derecho de acceso de los grupos sociales y políticos significativos a través de los medios de ella dependientes, en cumplimiento del artículo 20.3 de la Constitución y a fin de asegurar en su programación la expresión de la pluralidad social, ideológica, política y cultural de la sociedad española.

El derecho de acceso, en cuanto facultad reconocida a los “grupos sociales y políticos significativos” de utilizar los medios de comunicación de titularidad pública para, en ejercicio de las libertades de expresión e información, transmitir y difundir sus ideas y sus doctrinas al conjunto de la sociedad, fomenta el pluralismo interno de los medios de comunicación y, consecuentemente, la formación de una opinión pública libre y plural. Además, contribuye a la efectividad del principio de igualdad al facilitar a determinados grupos un cauce de comunicación que les posibilite alcanzar un mayor ámbito de difusión. Tareas, ambas, plenamente incardinadas en la misión de servicio público a la que se debe la Corporación RTVE.

Hasta hoy, y pese al mandato constitucional en ese sentido, el derecho de acceso no ha sido desarrollado legislativamente más allá de encomendarse a los órganos rectores de los medios de comunicación dependientes del Estado la garantía de su ejercicio. No existe, por tanto, un marco legislativo general que determine qué ha de entenderse por grupos sociales y políticos significativos, ni dónde se encuentra el umbral del tiempo de antena concedido que garantice la efectiva satisfacción del derecho.

Pese a ello, el derecho de acceso ha tenido cabida en RTVE de muy diversas maneras: por ejemplo, mediante la presencia de los grupos políticos y sociales a los que alude la Ley en muy diversos espacios, en lo que podría denominarse una dimensión global o transversal de ese ejercicio, o mediante la cesión gratuita de espacios específicos desde los cuales dichos grupos hacen llegar a la sociedad sus opiniones e ideas. Por lo que respecta a los grupos políticos, esta presencia se ha atendido especialmente en aplicación de la legislación reguladora de campañas electorales o de celebración de referéndum. Además, existen desde el año 2005 sistemas de seguimiento de la aparición de los diferentes grupos sociales y políticos significativos en la programación de RTVE.

Ahora, la Ley 17/2006 obliga a este Consejo de Administración a regular de manera ordenada, en el plazo de seis meses desde su constitución, el ejercicio del derecho, y a tal fin le encomienda el establecimiento de unas Directrices generales que habrán de completarse por un Reglamento que establezca el procedimiento para su ejercicio. Por ello, en ausencia de un marco legislativo general, y sin perjuicio, tal y como la Ley establece, de su aprobación definitiva previo informe favorable de la futura Autoridad Audiovisual, este Consejo de Administración acuerda las siguientes Directrices:

1. Legitimación

RTVE considera legitimados para el ejercicio del derecho de acceso a aquellos grupos sociales y políticos significativos que acrediten personalidad jurídica y representatividad social. En concreto, a efectos de determinar esa legitimación, se exigirá acreditar debidamente la concurrencia de los siguientes requisitos:

a. que su naturaleza sea política o social

- Grupos políticos.
- Sindicatos de implantación estatal o autonómica.
- Confesiones religiosas.
- Asociaciones y entidades de interés social sin ánimo de lucro, con especial atención a aquellas que trabajen a favor de los colectivos más desfavorecidos.

b. que estén válidamente constituidos y gocen de personalidad jurídica

A fin de que no existan dudas sobre la legalidad de los fines asociativos, las organizaciones legitimadas para el ejercicio del derecho de acceso a través de RTVE deberán estar inscritas en el Registro oficial correspondiente, estatal o de la Comunidad Autónoma en la que tengan implantación.

c. que merezcan el calificativo de significativos

A la hora de determinar su grado de significación o implantación social se atenderá a los siguientes criterios, que varían en función del tipo de grupo de que se trate:

- Fuera de los criterios establecidos en la legislación vigente sobre cesión de espacios gratuitos durante la celebración de campaña electoral (Ley Orgánica 5/1985, de 19 de junio, del Régimen Electoral General) o referéndum (Ley Orgánica 2/1980, de 18 de enero, sobre Regulación de las Distintas Modalidades de Referéndum), a los **grupos políticos** se les aplicará el criterio de la representación parlamentaria obtenida en los últimos comicios de ámbito territorial estatal o, en su caso, autonómico que corresponda.
- A los **grupos religiosos** se les aplicará el criterio del “notorio arraigo” reconocido por el Ministerio de Justicia, al que se refiere el artículo 7 de la Ley Orgánica 7/1980, de 5 de julio, de Libertad Religiosa.

- Entre los **sindicatos**, tendrán la consideración de más representativos a nivel estatal y autonómico aquellos que cumplan las condiciones establecidas en los artículos 6 y 7 de la Ley Orgánica 1/1985, de 2 de agosto, de Libertad Sindical.
- Para el **resto de organizaciones sociales**, los criterios utilizados a fin de determinar su grado de significación deberán combinar diversos elementos. Así, se tendrán en cuenta como criterios prioritarios el número demostrado de miembros, la declaración de utilidad pública y su pertenencia a Consejos y Federaciones de ámbito estatal y autonómico. Junto a esos criterios prioritarios se podrán considerar otros complementarios, como el número de proyectos financiados por la administración pública.

2. Competencia interna sobre la atribución de tiempos y horarios de emisión

El tiempo concedido para el ejercicio del derecho de acceso de los grupos políticos y sociales significativos deberá ser proporcional a su arraigo, implantación o reconocimiento social. En aquello no establecido en las leyes, los tiempos correspondientes a cada grupo serán aprobados por el Consejo de Administración a propuesta de las Direcciones de TVE y RNE.

La concreta inserción de los espacios propios del derecho de acceso en la programación corresponderá a las Direcciones de TVE y RNE o aquellos en quienes deleguen.

3. Modalidades de ejercicio

El derecho de acceso tendrá ámbito estatal y autonómico, con atención a las diversas lenguas y culturas de España, quedando también garantizado en aquellas Comunidades Autónomas en las que exista una programación territorial específica.

La satisfacción del derecho se enmarcará en una doble modalidad de ejercicio que, salvo en lo específicamente establecido por la legislación vigente para los procesos electorales, será determinada para cada caso por la Corporación RTVE:

- De manera global, mediante la participación de los grupos sociales y políticos significativos, como fuentes y portadores de información y opinión, en el conjunto de la programación de RTVE.

- De manera directa, mediante espacios específicos en la radio y la televisión con formatos diversos, tiempos y horarios, fijados por el Consejo de Administración de la Corporación oído el Consejo Asesor y conforme a lo establecido en la legislación general audiovisual.

A efectos de garantizar un reparto equitativo de tiempos, RTVE realizará un seguimiento efectivo de la participación en programas cuyo contenido no se limite a la satisfacción del derecho de acceso, pero sean igualmente vehículo para la misma.

4. Obligaciones derivadas para RTVE como consecuencia del ejercicio del derecho

La producción de los espacios cedidos deberá realizarse con criterios profesionales, de calidad de producción y con el objetivo de ser a la par divulgativos e interesantes para un sector amplio del público. RTVE deberá garantizar esos mínimos de profesionalidad, calidad y adecuación a los objetivos arriba expresados.

Los profesionales de RTVE encargados de la elaboración de contenidos de acceso trabajarán en colaboración con los colectivos sociales a fin de coordinar los criterios profesionales con los fines sociales perseguidos por la asociación.

Los colectivos podrán contratar, a sus expensas, parte o la totalidad de sus espacios con productoras externas, quedando a salvo el derecho de RTVE a rechazar el producto final cuando no se ajuste a los criterios profesionales y estándares de calidad fijados por la Corporación.

5. Límites al ejercicio del derecho

El derecho de acceso, en cuanto a concreción de las libertades de expresión e información, está afectado por los mismos límites a que están sujetas las citadas libertades. En consecuencia, las obligaciones derivadas para RTVE del ejercicio del derecho de acceso no se agotan en la cesión y, en su caso, producción gratuita de espacios a favor de los grupos titulares del derecho sino que, en su condición de servicio público, RTVE debe además garantizar que ese ejercicio sea legítimo.

Por ello, la Corporación RTVE conocerá con carácter previo a su difusión los contenidos propuestos por los grupos, reservándose el derecho a no difundir aquellos que sean contrarios a los valores y principios constitucionales o que vulneren derechos fundamentales de terceros.

6. Financiación

En su condición de servicio público, los costes derivados para la Corporación RTVE del ejercicio del derecho de acceso deberán ser sufragados con financiación pública estatal.”

6. El reglament de provisió del servei de televisió per cable

El Reial decret 920/2006, de 28 de juliol, va aprovar el Reglament general de prestació del servei de difusió de ràdio i televisió per cable. L'exposició de motius de la norma narra el procés de *depublicatio* d'aquesta modalitat de difusió televisiva en els termes següents:

“El marco general de las telecomunicaciones en España quedó constituido en 1987 por la Ley 31/1987, de 18 de diciembre, de Ordenación de las Telecomunicaciones, cuyo artículo 1 se refería someramente a las comunicaciones mediante cable y radiocomunicación.

Las necesidades de desarrollo de este tipo de tecnología requirieron la aprobación de una ley específica, la Ley 42/1995, de 22 de diciembre, de las telecomunicaciones por cable, que vino a configurar de forma más detallada el marco legal aplicable a este sector de los servicios de telecomunicación, estableciendo unas normas de rango legal que regulaban, por primera vez en España, la prestación conjunta de servicios de telecomunicación y audiovisuales a través de las nuevas tecnologías del cable. La Ley 42/1995, de 22 de diciembre, definía el servicio de telecomunicaciones por cable como un servicio público de titularidad estatal y determinaba que el título para prestarlo se obtendría mediante concurso público. A su vez la concesión del título para la prestación del servicio de telecomunicaciones llevaba aneja la concesión para la prestación del servicio público de televisión por cable.

En su disposición transitoria tercera ordenaba al Gobierno la aprobación del correspondiente reglamento técnico y de prestación del servicio, que se

llevó a cabo mediante el Real Decreto 2066/1996, de 13 de septiembre. La Ley 42/1995, de 22 de diciembre, de las telecomunicaciones por cable, fue derogada por la Ley 11/1998, de 24 de abril, General de Telecomunicaciones, a excepción de lo dispuesto para el régimen del servicio de difusión de televisión. En especial, según se señalaba en su disposición derogatoria, mantenían su vigencia el artículo 9.2, primer párrafo; el artículo 10; el artículo 11.1, e), f) y g), el artículo 12, y los apartados 1 y 2 de la disposición adicional tercera de la referida Ley de telecomunicaciones por cable.

El nuevo régimen obligó a transformar las anteriores concesiones en dos títulos habilitantes de características muy diferentes, uno de telecomunicaciones, que habilitaba para prestar servicios en este ámbito en un contexto ampliamente liberalizado, y otro de televisión, consistente en una concesión administrativa para la prestación de un servicio público mediante gestión indirecta.

Durante los casi cinco años de vigencia de la Ley 11/1998, de 24 de abril, ello dio lugar al mantenimiento de una situación singular en la que la liberalización de las telecomunicaciones por cable se producía en paralelo al mantenimiento de las restricciones para prestar el servicio de difusión de televisión, restringido a aquéllos que hubieran obtenido la concesión para la gestión indirecta del servicio público en el correspondiente concurso.

Finalmente, la Ley de las telecomunicaciones por cable fue derogada en su totalidad por la Ley 32/2003, de 3 de noviembre, General de Telecomunicaciones, que, en su disposición adicional décima, declaraba plenamente liberalizada la prestación del servicio de difusión de televisión por cable que dejaba de ser servicio público, si bien la disposición transitoria décima aplazaba la entrada en vigor de dicha liberalización hasta el 31 de diciembre de 2009.

La misma disposición adicional décima disponía que el servicio se prestaría en régimen de libre competencia en las condiciones que se establecie-

ran por el Gobierno mediante reglamento, “que establecerá las obligaciones de los titulares de las autorizaciones”.

És, doncs, en aquest context en què s'entén la provisió de l'article 2 del Reial decret 920/2006 quan s'estableix que “la prestación del servicio de difusión de radio y televisión por cable se hará en régimen de libre competencia en las condiciones establecidas en el presente Reglamento.”

D'aquesta manera, podrà emetre qualsevol persona física o jurídica que obtingui una autorització administrativa. Les autoritzacions s'atorguen per un termini indefinit i seran transmissibles. Els operadors del servei de cable podran incloure qualsevol tipus de canals, tant propis com aliens. L'única restricció que existeix és la relativa al fet que els canals respectin els principis i els valors del Conveni Europeu dels Drets Humans i, en particular, no incloguin programes, ni escenes, ni missatges de qualsevol tipus que puguin perjudicar seriosament el desenvolupament físic, moral o mental dels menors, ni programes que fomentin l'odi, el menyspreu o la discriminació per motius de naixement, raça, sexe, religió, nacionalitat, opinió o qualsevol circumstància personal o social.

En aquest règim de llibertat d'emissió, els titulars de l'autorització per a la prestació del servei tenen un seguit d'obligacions administratives (article 13), com també una regulació específica destinada a garantir l'accés d'operadors independents (l'anomenada *must carry rule*) (apartat 1 de l'article 14.):

“Los servicios de difusión de radio y televisión por cable que distribuyan más de 30 canales de televisión deberán asegurar que al menos el 30% de los canales difundidos en una lengua española correspondan a titulares de canales independientes, siempre que la oferta de ésta sea suficiente y de calidad adecuada, de acuerdo con lo establecido en el presente Reglamento y en la normativa que las Comunidades Autónomas dicten en el ámbito de sus competencias”.

S'entendrà que el titular del canal és independent quan no es doni cap de les circumstàncies següents:

- a. Que el titular del servei de difusió i el titular del canal formin part del mateix grup de societats d'acord amb el que disposa l'article 42 del Codi de Comerç.

- b. Que el titular del servei de difusió i el del canal de televisió tinguin, directament o indirectament, accionistes comuns o que pertanyin al mateix grup, sempre que representin almenys el 10 per cent dels drets de vot en cadascun d'ells o hagin designat un membre del consell d'administració d'ambdós.
- c. Que entre el titular del servei de difusió i el titular del canal hi hagi acords d'exclusivitat que limitin l'autonomia de les parts, tant en la capacitat del titular del servei de difusió per contractar amb tercers la comercialització d'altres canals de televisió, com impedit al titular del canal negociar la difusió dels seus canals per altres serveis de difusió o condicionant-la a l'aprovació prèvia del titular del servei de difusió.
- d. Que l'òrgan competent, un cop hagi escoltat els interessats i en vista d'altres antecedents disponibles, emeti un dictamen motivat establint que entre el titular del servei de difusió i el titular del canal hi ha una relació de dependència.

7. Conclusions

Hi ha diversos punts de contacte entre el dret administratiu i la garantia d'accés de les confessions religioses als mitjans de comunicació (especialment audiovisual). En primer lloc, la configuració de la garantia del pluralisme pot dependre del sistema administratiu de llicència. Així, en un mercat televisiu liberalitzat (satèl·lit o cable), la gran capacitat de les plataformes portadores de canals ha de permetre que totes les confessions puguin disposar d'un canal de difusió. La intervenció administrativa se centrarà en el control de les concentracions i a garantir la neutralitat d'accés. Per contra, en un sistema administratiu concessional i restringit, s'ha d'imposar el pluralisme mitjançant obligacions de servei públic. Existeix, doncs, una relació de tensió entre mercat i dret administratiu.

En segon lloc, la nova Directiva de serveis de comunicació audiovisual 2007/65/CE no altera els drets administratius nacionals reguladors de la televisió, però introdueix el principi de *home country* tant per als serveis lineals com no lineals. Això pot suposar una gran pressió per als països que adoptin el sistema de concessió administrativa com

a tècnica d'accés. A Espanya, malgrat la promesa d'una nova regulació, encara no s'ha aprovat l'esperada llei general audiovisual.

En tercer lloc, convé destacar com el procediment administratiu de concessió de les llicències té una influència decisiva en el respecte pel dret a la llibertat religiosa i a la llibertat d'expressió. Així, el TEDH ha considerat que un procediment transparent, motivat i amb possibilitat de recurs jurisdiccional pot fonamentar la negativa a obtenir una llicència (cas *Christian Broadcasters c. UK* de 7 de novembre de 2007). En canvi, quan la concessió de la llicència la realitzen òrgans administratius no independents, no es motiva l'acte i no s'hi pot recórrer en contra (cas *Glas Nadezhda c. Bulgària*, d'11 d'octubre de 2007), pot existir una vulneració del dret a la llibertat d'expressió religiosa. Per tant, el procediment administratiu (motivació de les decisions discrecionals i disponibilitat efectiva de mecanismes de revisió jurisdiccional) suposa un element clau per al respecte de la llibertat d'expressió.

En quart lloc, el sistema legal actual de servei públic a Espanya és totalment inadequat a la nova realitat. Com apunta la STS, de 21 de febrer de 2000, “los cambios en los condicionamientos técnicos —por las mejoras tecnológicas—, y en los valores sociales pueden suponer una revisión de la justificación de los límites que supone la «*publicatio*», tanto en la constitucionalidad de la titularidad estatal como en los límites a la gestión privada del servicio, que el legislador está obligado a realizar, del mismo modo, que la jurisprudencia del TEDH y otros Tribunales Constitucionales ha evolucionado en los últimos años estableciendo límites más flexibles y ampliando las posibilidades de gestión de una televisión privada”. Sigui com sigui, la llei 17/2006, de 5 de juliol, de la ràdio i la televisió de titularitat estatal, no altera la naturalesa legal de la televisió.

En un sistema administratiu d'accés concessional a la prestació del servei televisiu, hi ha diversos mecanismes de regulació de l'accés: el mandat-marc RTVE (2007); les Directrius d'accés aprovades pel Consell d'Administració (2008) o el Reglament de provisió del servei de televisió per cable (2006). En els dos primers instruments s'estableix que les confessions religioses són grups socials legitimats per exercir el dret d'accés (ja sigui global o mitjançant espais específics). Als grups religiosos se'ls aplica el criteri del “notori arrelament” regulat a LO 7/1980 de llibertat religiosa. La competència per a l'atribució de temps i horaris d'emissió correspon al Consell d'Administració de RTVE. En

contraposició a aquest sistema d'accés, el Reglament del servei de ràdio i televisió per cable (Reial decret 920/2006, de 28 de juliol) disposa que el servei es prestarà en règim de lliure competència. Els serveis de difusió han de reservar almenys un 30% dels canals a grups independents. Finalment, tot sembla indicar que l'abandonament del sistema concessional deixarà ben aviat obsoleta la protecció del pluralisme a través de la imposició d'obligacions d'accés per passar a un sistema de llicència en què l'estructura múltiple d'operadors de difusió garantirà per si mateixa la presència de les diverses confessions (sistema nord-americà). Amb això no es vol expressar una preferència per aquest sistema (que, sens dubte, també presenta els seus problemes), sinó constatar que les estructures administratives s'han d'adaptar al canvi tecnològic.

Notes

- 1 Aquest text es basa en la intervenció de l'autor en el seminari Mitjans de comunicació i pluralisme religiós que va tenir lloc a la Universitat Autònoma de Barcelona els dies 5 i 6 de març de 2009. He d'expressar el meu agraïment als participants per les crítiques i els suggeriments rebuts, que sens dubte han contribuït a enriquir el text.
- 2 De forma general, per a aquesta qüestió ens hem de referir a la monografia del professor Jaime Rossell Granados *Confesiones religiosas y medios de comunicación social*. Universidad de Extremadura, 2001.
- 3 Vegeu, tot i que amb un altre enfocament, CHINCHILLA MARÍN, C. "El servicio público. ¿Una amenaza o una garantía para los derechos fundamentales". A: *Estudios sobre la Constitución Española. Homenaje al profesor Eduardo García de Enterría*. Madrid: Civitas, 1991.
- 4 GERKEN, L. "Institution Competition: An Orientative Framework". A: GERKEN, L. (ed.) *Competition Among Institutions*, Londres, 1995, p. 6. També segons Kirzner, "Individual liberty is not merely one element in the definition of a market economy. It turns out that individual liberty is that ingredient in that definition upon which the success of the market process depends. Individual liberty is not a circumstance in spite of which markets work; it is the crucial circumstance which permits the market process to work". A: KIRZNER, J. M. *The Meaning of Market Process*. Routledge, 1992, p. 52.
- 5 KOMESAR, N. *Imperfect Alternatives. Choosing among Institutions in Law, Economics and Public Choice*. Chicago, 1994, p. 98
- 6 SORIANO GARCÍA, J. E. *Desregulación, privatización y Derecho administrativo*. Bolonya, 1993, p. 4.

- 7 Vegeu l'article de ROJO VILLADA, P. A. "Pluralismo y concentración en el mercado europeo: Propuestas de la UE para conjugar la liberalización del mercado informativo europeo con la responsabilidad social de los medios". Mimeo.
- 8 RUBIN, E. L. "Deregulation, Reregulation and the Myth of the Market". A: *Washington and Lee Law Review*. Vol. 45, 1988.
- 9 SORIANO GARCÍA, J. E. *Desregulación, privatización y Derecho administrativo*. Bolonya, 1993, p. 11
- 10 BAQUERO CRUZ, J. *Entre competencia y libre circulación: el derecho constitucional económico de la Comunidad Europea*. Madrid: Civitas, 2002
- 11 STJCEE de 19 de maig de 1993 en l'assumpte C-320/91 dictada en resolució d'una qüestió prejudicial en el procés penal seguit contra Paul Corbeau i STJCEE de 27 d'abril de 1994 en l'assumpte C-393/92 dictada en resolució d'una qüestió prejudicial en el procés contra l'Ajuntament d'Almelo.
- 12 STJCEE de 24 de juliol de 2003. Assumpte C-280/00 Altmark Trans.
- 13 PADRÓS REIG, C. "La definición comunitaria de ayuda de Estado por compensación de servicio público en el sector audiovisual". A: *Revista Española de Derecho Europeo*. N. 28, 2007
- 14 Directiva 2007/65/CE del Parlament Europeu i del Consell, d'11 de desembre de 2007, per la qual es modifica la Directiva 89/552/CEE del Consell sobre la coordinació de determinades disposicions legals, reglamentàries i administratives dels estats membres relatives a l'exercici d'activitats de radiodifusió televisiva.
- 15 PADRÓS REIG, C.; ROCA SAGARRA, J. "La armonización europea en el control judicial de la Administración. El papel del Tribunal Europeo de Derechos Humanos". A: *Revista de Administración Pública*. N. 136, 1994
- 16 Decisió TEDH de 7 de novembre de 2000. Cas 44802/98. United Christian Broadcasters contra el Regne Unit. Disponible en el servei HUDOC del Consell d'Europa. <<http://www.echr.coe.int>>
- 17 STEDH d'11 d'octubre de 2007 (secció 5a). Cas n. 14134/02. Glas Nadezhda EODD and Elenkov contra Bulgària. Disponible en el servei HUDOC del Consell d'Europa. <<http://www.echr.coe.int>>
- 18 Recomanació del Comitè de Ministres del Consell d'Europa de 20 de desembre de 2000 sobre la independència i les funcions de les autoritats reguladores del sector audiovisual.
- 19 CHINCHILLA MARÍN, C. *La radiotelevisión como servicio público esencial*. Madrid: Tecnos, 1988.
- 20 Segons la Llei 4/1980 "La radiodifusión y la televisión, configuradas como servicio público esencial cuya titularidad corresponde al Estado, se concibe como vehículo esencial de información y participación política de los ciudadanos, de formación de la opinión pública, de cooperación con el sistema educativo, de difusión de la cultura española y de sus nacionalidades y regiones, así como medio capital para contribuir a que la libertad y la igualdad sean reales

y efectivas, con especial atención a la protección de los marginados y a la no discriminación de la mujer”. Vegeu CARLÓN RUIZ, M. “Los servicios de difusión como plataforma de las libertades de expresión e información en la encrucijada entre servicio público y mercado”. A: *Revista Española de Derecho Administrativo*. Núm. 134, 2007.

- 21 Segons l'article 43 de la Llei 32/2003, de 3 de novembre, general de telecomunicacions, “l'espectre radioelèctric és un bé de domini públic, la titularitat, gestió, planificació, administració i control del qual corresponen a l'Estat.”
- 22 Totes dues derogades, però que expliquen molt bé la creació del servei públic televisiu.
- 23 Segons González Encinar, “Sólo estableciendo claramente las funciones se puede saber cuáles son los fines u objetivos que la televisión persigue y, por consiguiente, los bienes jurídicos que, con su actividad, se intenta proteger. Y sólo conocidos estos bienes y la protección que la televisión les otorga tendremos un punto de referencia para saber cuándo y en qué medida, en defensa de esos bienes, puede, debe, necesita o está legitimado el Estado para limitar o restringir el ejercicio de actividades de los particulares que, en principio, pudieran formar parte del ámbito protegido por sus derechos”. GONZÁLEZ ENCINAR, J. J. “El derecho de la televisión”. A: AAVV. *El régimen jurídico de la televisión*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1995, p. 22.
- 24 La llei mateixa estableix la fórmula per realitzar el càlcul de l'import, que, segons l'apartat 3 de l'article 7 de la LOT, ha de ser “el resultado de multiplicar la cantidad de dominio radioeléctrico, por el valor que se asigne a la unidad”. Aquesta unitat és un patró convencional de mesura, referit a una amplada de banda d'un kilohertz sobre un territori d'1 quilòmetre quadrat en el període d'un any (apartat segon de la disposició novena de la LOT).
- 25 SALVADOR CODERCH, P. [et al.] “Del servicio público al servicio a la comunidad”. A: *Revista de Administración Pública*. Núm. 136, 1995.
- 26 SANTAOLALLA LÓPEZ, F. “Televisión por cable y control de emisiones del legislador (en torno a la STC 31/1994, de 31 de enero). Epílogo sobre la televisión privada (STC 127/1994)” *Revista Española de Derecho Constitucional* n. 39, 1993.
- 27 GÓMEZ PUENTE, M. “Derecho fundamentales y omisión legislativa: de nuevo sobre la televisión (a propósito de la STC 31/1994, de 31 de enero)” *Revista Española de Derecho Administrativo* n. 84, 1994.
- 28 Per CARLÓN RUIZ, M., “El Tribunal dio respuesta con un doble rasero en función de la tecnología empleada: si a los prestadores del servicio de televisión mediante cable les otorgó el amparo desde su famosa STC 31/1994, de 31 de enero, por considerar que habían visto vulnerados sus derechos a expresarse y a informar dada la falta de regulación legal de esta modalidad de televisión, la respuesta fue negativa en la STC 88/1995, de 6 de junio, para los prestadores del servicio mediante ondas en atención a las limitaciones del espectro radioeléctrico. Incoherencia esta de planteamiento que, confundiendo lo sustantivo con lo adjetivo, los servicios con la tecnología para su transmisión, sigue presente en el ordenamiento vigente en

la materia”. CARLÓN RUIZ, M. “Los servicios de difusión como plataforma de las libertades de expresión e información en la encrucijada entre servicio público y mercado” *Revista Española de Derecho Administrativo* n. 134, 2007, p. 270-271.

- 29** Per a una discussió sobre la crisi del servei públic de televisió, vegeu MUÑOZ MACHADO, S. *Servicio público y mercado. III La televisión*. Madrid: Civitas, 1998. GONZÁLEZ-VARAS IBÁÑEZ, S. “El sector audiovisual ¿servicio público o mercado?. A: *Revista Española de Derecho Administrativo*. N. 110, 2001.
- 30** MEDINA GONZÁLEZ, S. *Ayudas públicas y libre competencia en el sector audiovisual*. Madrid: Marcial Pons, 2006, p. 165. González Encinar ho explica de manera molt gràfica: “El lechero —como el panadero, o el pescador— cumple una función o realiza una tarea, de indudable *interés general* y presta además con su trabajo un *servicio esencial* a la comunidad. A la vista de la Constitución, de ello no se deduce, sin embargo, ni la necesidad de socializar las vacas, ni mucho menos la de que el Estado se encargue directamente de ordeñarlas. El interés público, general, o social, de una función, o de una actividad, o el carácter esencial del servicio que con ella se presta, no son por si solos requisitos suficientes para justificar la reserva de dicha actividad al Estado, ni para que el Estado asuma directamente la gestión. Pero tampoco sirve como criterio para determinar qué funciones o servicios puede, o debe, reservarse el Estado el de la importancia del interés público protegido. Si así fuese, el Estado debería haber asumido primero el servicio del pan que el de correos.” GONZÁLEZ ENCINAR, J. J. “El derecho de la televisión”. A: AAVV. *El régimen jurídico de la televisión*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1995. p. 15.
- 31** VILLAR URIBARRI, J. M. “Presente y futuro del marco regulador del sector audiovisual”. A: VILLAR URIBARRI, J. M. *El régimen jurídico de las Telecomunicaciones, Televisión e Internet*. Pamplona: Aranzadi, 2002, p. 172.
- 32** Aquest argument a favor de la finalització del monopoli s'utilitza, no obstant això, per expandir els límits del servei públic fins a justificar la participació en el mercat liberalitzat (satèl·lit). Com posa en relleu el vot particular dels magistrats Ledesma Bartet i Campos Sánchez-Bordona, «No creemos que pueda afirmarse —como hace la sentencia mayoritariamente votada— que la intervención gubernativa objeto de este recurso tuvo por objeto “remover las trabas que limitan a sólo uno el número de operadores en este sector”. Por el contrario, a nuestro juicio, el marco legal de la televisión por satélite permitía la entrada en el mercado de otros operadores sin necesidad del “respaldo” institucional consistente en la participación accionarial del poder público en el nuevo operador, esto es, sin necesidad de proceder a la inyección de fondos públicos en una “plataforma” privada. Ni siquiera el designio de favorecer la competencia en el mercado de la televisión digital legitimaría una intervención gubernativa de este género cuando, como se ha visto, el marco normativo permitía por sí mismo la pluralidad de operadores. La neutralidad exigible de los poderes públicos respecto de dichos operadores privados en el campo de los medios de comunicación no es compatible con la participación accionarial de

aquéllos en un determinado proyecto empresarial para competir con otro, igualmente privado, sea cual sea el signo de ambos cuando se trata de un sector liberalizado en el que ya no concurren las notas distintivas de la noción de servicio público. Si a ello se suma que RTVE disponía de títulos habilitantes para gestionar directamente, por sí misma, determinados canales de televisión por satélite que podía transformar en autorizaciones sujetas al régimen general liberalizado de la nueva Ley 37/1995, no es difícil concluir que la ruptura de su neutralidad estaba doblemente injustificada.»

- 33** Reial decret 744/2004, de 23 d'abril, del Consell per a la reforma dels mitjans de titularitat de l'Estat. La nova norma s'ha d'entendre també dins del procés més ampli de sanejament de RTVE amb un important expedient de regulació d'ocupació i baixes voluntàries i jubilacions anticipades que, tot i la seva importància innegable (4.150 treballadors), va comptar amb l'aval dels sindicats. Vegeu RUIZ DE APODACA ESPINOSA, A. "La nueva corporación RTVE y su configuración en la Ley 17/2006, de 5 de junio, de la Radio y Televisión estatal". A: *Organización y Procedimientos administrativos. Libro Homenaje al profesor Francisco González Navarro*. Pamplona: Aranzadi, 2007; CHINCHILLA MARÍN, C. "La reforma de la radio y la televisión públicas de titularidad estatal: la Ley 17/2006, de 5 de junio". A: *Revista de Administración Pública*. N. 174, 2007
- 34** Com a societat mercantil, el seu règim jurídic és totalment privat.
- 35** En sessions plenàries del Congrés (19 de desembre de 2006) i del Senat (21 de desembre de 2006) es van nomenar els consellers actuals: 3 PSOE; 4 PP; 1 CiU; 1 ERC; 1 IU; 1 UGT i 1 CCOO. La distribució per quotes no suposa cap novetat amb relació a la pretesa despolitització del mitjà.
- 36** Vegeu, igualment, la disposició addicional 35a de la Llei 30/2005, de pressupostos generals de l'Estat per al 2006. Coincidim plenament amb la professora Chinchilla, per qui "En este terreno de juego es donde, en mi opinión, está llamada a jugarse realmente la partida de la reforma de la radio y la televisión públicas. Éstos son los instrumentos de los que depende, en último término, el éxito de la reforma de la radio y la televisión públicas, y en manos del Parlamento, primero, y luego del Gobierno, está, pues, imponer obligaciones a las sociedades de la Corporación RTVE que, en primer lugar, sean lo suficientemente concretas para poder luego exigir su cumplimiento y sancionar, en su caso, su incumplimiento; y, en segundo lugar, sean concebidas de tal forma que el conjunto de la programación ofrecida por la radio y la televisión públicas las haga merecedoras de tal nombre, en el sentido de que, verdaderamente, pueda decirse de aquella que es una programación de calidad, neutral, objetiva, independiente del Gobierno y diferente a la programación, cada vez más homogénea, de las emisoras y canales privados" CHINCHILLA MARÍN, C. "La reforma de la radio y la televisión públicas de titularidad estatal: la Ley 17/2006, de 5 de junio". A: *Revista de Administración Pública* n. 174, 2007, p. 304.

- 37** PADRÓS REIG, C. “La definición comunitaria de ayuda de Estado por compensación de servicio público en el sector audiovisual”. A: *Revista Española de Derecho Europeo*. Núm. 21, 2007.
- 38** El precepte presenta problemes de constitucionalitat greus per tal com les comunitats no tenen una competència clara per a la definició de la naturalesa del servei més enllà de la Llei 6/1983, de 26 de desembre, reguladora del tercer canal de televisió. La Llei es troba en aquests moments recorreguda davant el Tribunal Constitucional i es pot produir la paradoxa que el legislador català vegi la impugnació de la seva norma, no per motius relatius al fons de l'assumpte, sinó pel fet d'avançar-se a un Estat que no aconsegueix aprovar una llei general audiovisual ja inajornable. Cf. La monografia excel·lent de BARATA I MIR, J. *Democracia y audiovisual. Fundamentos normativos para una reforma del régimen español*. Madrid: Marcial Pons, 2006.
- 39** Aprovat pels plens del Congrés dels Diputats i del Senat el mandat marc a la Corporació RTVE que preveu l'article 4 de la Ley 17/2006, de 5 de juny, de la ràdio i la televisió de titularitat estatal. *Boletín Oficial de las Cortes Generales*, Serie A, n. 470, de 18 de desembre de 2007.
- 40** De manera prou similar, cfr. article 25 de la Llei 11/2007, de 11 d'octubre, de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuais.
- 41** La lletra b de l'apartat 2 de l'article 35 estableix com a objectiu que el 60% de l'oferta generalista del conjunt de la programació amb continguts d'actualitat, infantil i juvenil, educatiu, mediambiental, religiós o de protecció del consumidor sigui de producció interna.
- 42** Aprovades pel Consell d'Administració RTVE en sessió de 26 de juny de 2007.

Intervenció de Mònica Terribas

Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals

Al principi del segle XXI, una àmplia part de la població catalana s'adsciu, amb més o menys grau de participació, en una creença religiosa. Aquest fet ha estat habitual en la nostra història recent. No obstant això, des de mitjan i darreries dels anys noranta s'ha produït un canvi en aquesta estructura, fonamentalment pel que fa a l'ampliació de la base social de confessions religioses que ja eren presents a casa nostra. En gran manera, els responsables d'aquesta tendència són els fenòmens migratoris.

Així, segons dades de la Generalitat de Catalunya, el catolicisme es manté i destaca en la implantació en tot el país, amb més de 2.500 temples on se celebra habitualment el culte. El segueixen les esglésies evangèliques, en què sobresurt l'augment del nombre d'esglésies de les branques pentecostals, sobretot formades per persones procedents de l'Amèrica Llatina.

Així mateix, les persones adscrites a la confessió islàmica han mantingut un creixement constant els últims deu anys i entre centres sunnites, xiïtes i sufís ja són la tercera religió al Principat, per la seva implantació.

Els testimonis cristians de Jehovà han aconseguit una presència en gairebé totes les comarques catalanes i també han augmentat el nombre de salons del regne a les zones urbanes. Aquestes serien les principals religions de Catalunya, però n'hi ha moltes d'altres, com ara el budisme, l'hinduisme, l'església ortodoxa, l'Església Adventista del Setè Dia, etc.

Davant d'aquesta radiografia social del fet religiós, correspon als mitjans públics adaptar-s'hi i reflectir aquesta nova realitat.

TVC entén que el més important per a una televisió de servei públic és explicar a la societat el món que ens envolta, ajudar-la a fer-se gran, fer-la créixer en valors i coneixement, donar-li les claus perquè entengui el nostre entorn i ajudar-la a cohesionar-se. Aquests són els criteris de programació amb què TVC actua per aconseguir la màxima incidència social entre els nostres ciutadans.

Amb aquests criteris, no podem oblidar que els principis d'actuació de la Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals ens recorden que som un mitjà públic aconfessional, però que hem de ser respectuosos amb totes les creences, tradicions i costums de la nostra societat i, per damunt de tot, fer una pedagogia adequada perquè la nostra societat visqui amb normalitat i de forma enriquidora la incorporació de noves religions al país. Cal tenir present, alhora, que han de merèixer el mateix respecte pels mitjans públics totes les religions i també l'absència de creences religioses (l'ateisme i l'agnosticisme).

Amb tot això, al principi del 2009, Televisió de Catalunya té a la seva graella diversos programes de contingut religiós. D'una banda, el diumenge al matí s'emet un programa d'uns trenta minuts de durada de confessió catòlica, *Signes dels temps*. A més, l'Església catòlica també té un altre espai a casa nostra a través de les misses que cada primer diumenge de mes es retransmeten pel 33 des de l'Abadia de Montserrat. Cal tenir present que a la societat catalana, l'Església catòlica ha tingut i té un arrelament majoritari i amb gran influència en el pla cultural.

Això, però, no implica que aquesta sigui l'única religió representada a TVC. El dia 25 d'octubre de 2008 es va retransmetre l'acte de culte dels protestants des de Barcelona, la celebració que es fa amb motiu del Dia de la Reforma. La comunitat protestant pot trobar a TVC, a més, un programa mensual, l'espai *Néixer de nou*.

D'altra banda, des del 2005 s'emet en directe la festa del sacrifici del xai, una pregària musulmana que se celebra cada any. Òbviament, no és aquesta l'única presència de la religió musulmana a TV3, ja que diversos programes han recollit i recullen cada any les celebracions del ramadà. Aquestes han estat presents als nostres *Telenotícies*, però també en reportatges a fons a programes com *Karakia* o *Entre línies*.

Aquest fet introdueix un nou element de reflexió sobre la presència de la religió als mitjans de comunicació: aquesta es fa amb programes específics o de forma transversal a la programació. Així mateix, la transversalitat també pot donar-se en un mateix pro-

grama que tracti el fet religiós. Per això, per exemple, en aquesta línia, el programa *Signes dels temps* recull cada any les celebracions d'altres religions, com ara el ramadà o la festa jueva del Yom Kippur.

D'altra banda, un dels aspectes que ha provocat més comentaris pel que fa al tractament que TVC fa de les religions ha estat el gènere de l'entreteniment. Una actitud de respecte cap a les creences religioses no implica una renúncia a aspectes com ara la crítica, l'humor o la sàtira, que són propis, especialment, dels programes d'entreteniment, en què no només les religions, sinó les principals institucions del país (polítiques, socials, culturals o esportives) també hi estan reflectides. Cal, això sí, tenir molta cura en el tractament de l'humor d'aquelles religions menys conegudes per la majoria de la població, ja que un enfocament no adequat en el cas d'una religió amb menys presència pública i coneixement social pot generar un grau més elevat de desconeixement envers aquesta confessió.

La multiplicació de canals en l'entorn de la TDT no ha de ser obstacle per mantenir vigents aquests plantejaments a l'oferta de TVC. Després de 25 anys d'història, TVC està en disposició de plantejar una oferta programàtica multicanal per donar servei a tots els públics: d'una banda, els diferents segments d'edat (els públics infantil i adolescent, el gran públic familiar, els adults joves), i, de l'altra, els públics amb interessos i afinitats específiques, amb una tematització de canals (informatius, esports, cultura i coneixement).

En aquest entorn multicanal, TVC entén que una televisió pública ha de tenir una finestra per donar veu a la ciutadania en totes les seves dimensions, des de l'expressió de la seva sobirania a través del debat polític parlamentari, fins a l'expressió ciutadana d'institucions, organismes, associacions públiques i privades que contribueixin a la cohesió de la nostra societat.

Aquests són els trets definitoris d'un canal dedicat al servei públic, al qual podrien tenir accés les religions, tant per expressar l'actualitat eclesial com la reflexió des del seu punt de vista confessional. Ara bé, serà important que aquests espais no vagin en detriment de cap confessió i, per tant, serà clau fixar els mecanismes reguladors del dret d'accés de les religions per tal de donar oportunitat a totes les confessions.

Intervenció d'Antoni Bassas

Corporació Catalana de Mitjans Audiovisuals

Diversos aspectes sobre la presència de la religió als mitjans, vistos des de la perspectiva de la pràctica periodística.

- El pluralisme religiós no és el més ben protegit als mitjans. La religió no és un factor amb una especial protecció per part dels periodistes. El pluralisme més vigilat per part del poder públic és el polític, igual que la recerca de la paritat entre l'home i la dona als mitjans.

Hi ha diverses causes que expliquen la desafecció, si no és una oberta hostilitat periodística, en relació amb la qüestió religiosa:

- La laïcitat creixent.
- Una certa immaduresa acomplexada amb què el gruix de la classe periodística catalana viu encara l'herència de la Guerra Civil, en què l'Església catòlica i el feixisme van anar de bracet, i el posterior adoctrinament catequètic de què ens hauríem deslliurat un cop acabada la dictadura.
- L'actuació de la jerarquia catòlica espanyola com a empresària tampoc no hi ajuda. La línia agressiva del seu mitjà de comunicació no ajuda a parlar de religió a Espanya sense polèmica.

Ara bé, els mitjans comencen a prestar més atenció a la religió, gràcies a l'aparició diària d'altres religions de la mà de la immigració i la interconnexió de cultures que ha provocat la mundialització.

D'altres elements que cal tractar:

Els mitjans converteixen la religió en notícia a partir d'aspectes més plàstics per la seva novetat entre nosaltres (festa del xai musulmana o el ramadà), de manera que reforcen la idea que vivim en una societat plurireligiosa, però, al mateix temps, assenyalen el vincle entre la pràctica religiosa i la discriminació de la dona (el vel a les escoles), o la pràctica religiosa i el conflicte social (obertura d'algun oratori) o el terrorisme, en el cas del terrorisme de signe islamista.

La deontologia periodística i el tractament de la religió

Salvador Alsius
Universitat Pompeu Fabra

En primer lloc, vull manifestar una doble satisfacció pel fet de poder participar en aquestes jornades. D'una part, estic content de tornar un cop més a aquesta universitat, de la qual he estat estudiant i professor, i, concretament, a aquesta sala, on vaig tenir ocasió de viure com a claustral el tomb democràtic després de la mort del dictador. D'una altra, he tingut la sort de poder seguir una bona part de les ponències i dels debats anteriors i els he trobat molt enriquidors. Felicito, doncs, totes les persones que hi han intervingut prèviament i, per descomptat, els organitzadors, per aquesta iniciativa magnífica.

Precisament per això que els deia, que he pogut seguir aquestes jornades des d'ahir, he pogut constatar que, com era previsible i probablement volgut, el punt de vista adoptat fins ara ha estat el jurídic. Ara, amb la present sessió, arriba un punt d'inflexió. Crec que estem disposats a mirar-nos el mateix objecte, però amb unes altres ulleres. Són les de l'ètica periodística. I, per part meua, més en concret, l'enfocament serà el de l'autoregulació professional. Un punt de vista, aquest, que és el dels periodistes, però també és o hauria de ser el del públic que, recordem-ho, és el titular del dret a la informació, del dret a una informació completa i veraç.

Sóc conscient que parlar d'autoregulació pot fer somriure alguns dels juristes presents a la sala. A alguns —encara que no a tots— el concepte els sona a música celestial. Ja fa uns anys, després d'haver defensat i publicat la meua tesi doctoral sobre els codis ètics de les cadenes de televisió de tot el món, el catedràtic Marc Carrillo em va convidar a exposar-ne els continguts en una sessió amb col·legues seus de l'àrea de dret constitucional de la meua universitat. Em van escoltar educadament i, al capdavall, van assegurar-me que la meua exposició els havia interessat força. Però jo vaig notar en ells

un cert deix de displicència. Insistien a preguntar-me per a què serveixen uns codis deontològics que no preveuen sancions contra els infractors. Els semblava que aquesta mena de documents són paper mullat. No és l'única crítica que reben els codis deontològics, tant els de la professió periodística com els d'altres professions. També se'ls acusa de ser una expressió més dels tics corporativistes.

No és ara el moment de fer una defensa de la deontologia professional, que, a més, els podria semblar feta precisament des d'alguna mena de corporativisme. Però sí que voldria enunciar breument tres raons per les quals em sembla que els mecanismes de l'autoregulació —entre els quals es compten els codis, però també els estatuts de redacció, els defensors dels lectors o de les audiències, i d'altres— tenen algun sentit. La primera raó és que els codis són més o menys la plasmació d'un conveni tàcit que els professionals o les empreses editores fan amb el seu públic. És com dir: mirin, nosaltres els volem subministrar informació de qualitat, i el que considerem informació de qualitat està fet d'aquesta manera que aquí els expliquem. La segona raó és que els codis recullen una sèrie de valors ètics que els periodistes han assumit com a propis a través de l'experiència professional. Abans, quan hi havia poques redaccions, aquests valors es transmetien amb certa facilitat i de manera oral a través dels que podríem anomenar patriarques de l'ofici. Ara que la professió periodística és tan dispersa, fins i tot amb una gran quantitat de centres de treball unipersonals, no va gens malament que el bagatge de valors i de bones pràctiques acumulat estigui escrit en papers, aquests papers que alguns consideren mullats, però que poden fer un cert servei, almenys mentre no s'hi escorri la tinta. La tercera raó per defensar l'autoregulació i la seva plasmació en documents és que, escrivint i reflexionant sobre el capteniment dels mitjans i dels periodistes, s'està fent pedagogia. I la pedagogia, tant respecte als mateixos professionals com respecte a les fonts informatives potencials i també respecte al públic receptor, em sembla bàsica. Les lleis, les sentències, les disposicions administratives i les multes no són les que aconseguiran que moltes petites coses es vagin fent cada vegada millor. Això només és possible a còpia d'anar dient una i mil vegades quines són les bones pràctiques professionals i quines les conductes que cal evitar. Pluja fina que vagi amaranant la terra. Als codis i a les recomanacions, a fòrums com aquest en què ens trobem, i també als plans d'estudis de les facultats on s'estudia periodisme o comunicació.

En fer aquesta defensa de l'autoregulació no estic negant la necessitat d'una certa regulació. El més difícil és endevinar fins on ha d'arribar. Vostès saben perfectament que, en el món de la comunicació social, en molts països i per a aspectes molt diversos, hi ha hagut tendències reguladores i desreguladores que han anat variant amb el temps, en funció de factors polítics, però també de factors socials, econòmics o tecnològics. En matèria de continguts, sembla imprescindible que els legisladors, per protegir certs drets individuals, estableixin unes regles del joc estrictes per aconseguir un equilibri satisfactori entre la llibertat d'expressió i el dret a la informació, d'una part, i, de l'altra, els diversos drets que també han de ser defensats, com ara el dret a la privadesa, el dret a la seguretat, etc. Diguem, de passada, que les regles poden ser estrictes, però que sempre subsisteixen dubtes sobre la casuística que generen, i la prova és com és de sinuosa alguna jurisprudència respecte a aquesta balança de drets. En això, en els dubtes, la regulació i l'autoregulació van de bracet. Però, en general, podríem dir que l'ètica és com una atmosfera, com un citoplasma que, quan la societat adquireix seguretats suficients respecte d'alguna qüestió concreta, cristal·litza en un nucli que és la llei, que és el dret positiu. En aquelles matèries en què els canvis de percepcions sobre els valors són molt grans, com succeeix, per exemple, també amb la bioètica, aquesta atmosfera o citoplasma que és el dubte i el debat ètic són especialment significatius.

Bé, doncs a partir d'aquí jo els parlaré d'autoregulació. Ho faré repassant què diuen els codis ètics sobre l'accés dels grups religiosos als mitjans i el tractament de la religió en el context informatiu. Com veuran, la immensa majoria, per no dir la totalitat de les qüestions, són exactament les mateixes que han anat apareixent ja en aquesta sala ahir i avui. L'objecte és el mateix, i les argumentacions són molt semblants. Només que ara les retrobarem en unes altres fonts i vistes des d'una perspectiva diferent.

L'origen del material que els presentaré és una recerca que, dins del programa R+D del Ministeri ara anomenat d'Innovació i Universitats, estem duent a terme les universitats Carlos III (de Madrid), de Sevilla, del País Basc i la Pompeu Fabra. El projecte aprovat fa dos anys i escaig es titula "Ètica i excel·lència informativa. La deontologia periodística davant de les expectatives dels ciutadans". Té tres fases. En la primera, es van introduir en una base de dades tots els codis deontològics i les recomanacions significatives fetes als mitjans de comunicació que es van poder trobar a Espanya. La base està preparada

per a la seva futura internacionalització —i també per incorporar-hi elements jurídics—, però de moment el seu contingut està circumscrit a Espanya. En una segona fase, el treball de camp de la qual estem a punt de tancar, hem estudiat fins a quin punt els periodistes tenen interioritzats i assumits el conjunt de valors i de normes recollits a la doctrina deontològica escrita. I una tercera fase ha de servir per fer una tasca demoscòpica amb els ciutadans: es tractarà de veure, com el títol de la recerca ho indica, quin és el posicionament que els receptors de la informació tenen respecte a les diverses qüestions que són objecte de debat ètic: l'objectivitat, la neutralitat, el respecte de drets, els mètodes usats per aconseguir la informació, el tractament de minories o de grups desfavorits, etc.

Com els deia, la primera fase de la recerca ha consistit a aplegar en una base de dades tots els codis deontològics que s'han pogut trobar, així com documents que són assimilables a aquest concepte: els fragments dels llibres d'estil o dels estatuts de redacció que contenen indicacions deontològiques, les recomanacions fetes per diverses institucions a propòsit del tractament informatiu que convé atorgar a determinats assumptes, etc. Actualment, en aquesta base hi ha més de setanta documents. Està construïda a partir d'un tesaurus que inclou tots els aspectes de l'ètica informativa, entorn de quatre principis ètics fonamentals: veracitat, justícia, llibertat i responsabilitat. Dins de l'àmbit d'aquest darrer principi, el de la responsabilitat, hi figura un apartat titulat "respecte a creences". La base està construïda de tal manera que és molt fàcil aconseguir una relació de totes les al·lusions a una determinada matèria que es poden trobar als documents que s'hi inclouen.

El que diuen els codis espanyols sobre religió

Es relacionen a continuació els fragments més significatius que, respecte del tema que ens ocupa, es poden trobar en els codis deontològics i altres documents similars difosos a Espanya.

Código deontológico de la profesión periodística

(Codi de la Federación de Asociaciones de Periodistas de España, promulgat l'any 1993.)

Article 7

“El periodista extremará su celo profesional en el respeto a los derechos de los más débiles y los discriminados. Por ello, debe mantener una especial sensibilidad en los casos de informaciones u opiniones de contenido eventualmente discriminatorio o susceptibles de incitar a la violencia o a prácticas humanas degradantes.

- a. Debe, por ello, abstenerse de aludir, de modo despectivo o con prejuicios a la raza, color, religión, origen social o sexo de una persona o cualquier enfermedad o minusvalía física o mental que padezca. [...]”

Manual de estilo para informadores de radio: RTVE-Radio Nacional de España (any 1980)

Epígraf *Principios y normas de actuación*

“[...] De acuerdo con el artículo 4.º del Estatuto de la Radio y de la Televisión, la actividad de RNE se inspirará en los siguientes principios:

- a. La objetividad, veracidad e imparcialidad de las informaciones.
- b. La separación de informaciones y opiniones, la identificación de quienes sustentan estas últimas y su libre expresión, con los límites del apartado 4 del artículo 20 de la Constitución.
- c. El respeto al pluralismo político, religioso, social, cultural y lingüístico.
- d. El respeto al honor, la fama, la vida privada de las personas y cuantos derechos y libertades reconoce la Constitución.
- e. La protección de la juventud y de la infancia.”

Principis d'actuació dels mitjans de la CCMA (any 2002; revisat el 2006)

Apartat 8 de l'article 3

El fet religiós

“La CCMA, com a mitjà públic que opera en un estat aconfessional, ha de ser necessàriament aconfessional. Això no obstant, no ha d'ignorar o bandejar el paper que les creences religioses tenen per a molta gent. La religió, abans que res, pertany a l'àmbit privat de les persones, però és també un aspecte de la identitat dels grups socials que la practiquen i un element central de les nostres cultures.

Les empreses de la CCMA han de respectar totes les creences, les tradicions i els costums de la societat autòctona i, alhora, han de considerar un deure contribuir a fer l'adequada pedagogia perquè les transformacions que tenen lloc actualment amb l'arribada massiva de persones nouvingudes siguin viscudes de manera harmònica, enriquidora i proporcionada.

Els criteris concrets per al tractament del fet religiós als mitjans de la CCMA seran:

- Totes les religions són mereixedores de respecte i es tractaran amb respecte. També ho és, en el mateix pla d'igualtat, l'absència de creences religioses (l'ateisme i l'agnosticisme). Per a totes les conviccions caldrà un tractament informatiu plural, equànim i equilibrat.
- Això també vol dir que no s'ha de fomentar cap tipus de discriminació per motius de religió. La condició de creient d'un ciutadà en una determinada fe no invalidarà les opinions que aquest ciutadà pugui tenir en qualsevol altra matèria.
- Caldrà posar una cura especial en el tractament de tots aquells aspectes que són més essencials de cada religió: les expressions de sentiments religiosos —com la pregària, la meditació o la litúrgia—, els dogmes de fe o els continguts dels llibres o símbols que cada religió considera sagrats.
- Aquesta actitud de respecte envers les creences religioses i la seva absència no significa que s'hagi de renunciar a aspectes com la crítica (o l'humor i la sàtira en els programes d'entreteniment) a què totes les persones i institucions han d'estar sotmeses en un context democràtic. Tot i això, s'haurà de dur a terme amb el respecte pertinent als sentiments individuals i col·lectius i amb l'ús responsable i rigorós del llenguatge.
- Caldrà fer un esforç per donar a conèixer els costums religiosos més arrelats entre els nous col·lectius amb l'objectiu d'evitar actituds de rebuig i el reforçament d'estereotips que redunden en incomprensió i marginació social.
- També s'ha de tenir present que la nostra organització s'adreça, principalment, a una societat, la catalana, on l'Església catòlica ha tingut i té, amb caràcter multiseular, un arrelament i una incidència social molt majoritàries i que és hereva especialment d'aquesta tradició en el pla cultural. Aquest aspecte pot ocasionar —i ocasiona, de fet— en els nostres mitjans una presència més des-

tacada d'aquesta expressió religiosa, en tots els aspectes. Aquesta realitat, difícilment qüestionable, no anirà mai en detriment d'altres creences i d'actituds envers la religió.”

Libro de estilo de Vocento (2003)

“1.1. Principios editoriales

[...] Los medios de Vocento respetan escrupulosamente todas las creencias religiosas y particularmente son sensibles a la religión católica, por ser la practicada mayoritariamente por la sociedad española.”

Libro de estilo de Canal Sur (2004)

“2.5.7. Comportamientos antisociales

El profesional de Canal Sur Televisión y Canal 2 Andalucía debe asegurarse de que cualquier comportamiento negativo, antisocial o delictivo incluido en una noticia no induzca a la imitación. La apología de cualquier delito queda excluida, lo mismo que las expresiones racistas, xenófobas y peyorativas en general o para una minoría étnica, religiosa o social. [...]

9.6.3.2. El factor religioso

En todo caso, es imprescindible que en CSTV no identifiquemos nunca a un terrorista por su religión. Descartaremos conceptos falsos y simplistas como terrorista islámico o terroristas musulmanes por otros más adecuados, a efectos sólo informativos, como la identificación por su nacionalidad (Mohamed Ata tenía pasaporte egipcio) o por la organización en la que se integran (El entrenamiento de los pilotos en EE.UU fue costeado por Al-Qaeda), sin más detalles étnicos. No debemos usar estas expresiones del mismo modo que no llamamos terroristas católicos a los miembros de ETA.”

Llibre d'estil de BarcelonaTV (2007)

“2.3.4. Ètnia (minoria ètnica)

Una ètnia és una comunitat identitària unida per factor lingüístics, culturals, religiosos o d'organització social. Fonamentalment l'explica una identitat sentida com a comuna i diferenciadora de les altres. Davant la complexitat del concepte i l'amplitud

interpretativa en la literatura sociològica i antropològica, evitarem referir-nos-hi i preferentment parlarem de comunitat, poble o nacionalitat. Sovint s'hi fa referència per parlar de minories ètniques, és a dir, comunitats diferenciades enmig d'una altra de majoritària o bé transnacionals, com quan es parla d'ètnia gitana (ex.: poble romaní, manding o huasteca, o bé comunitat emberà).

2.3.14. Religió

Considerant la defensa de la pluralitat religiosa i la llibertat d'expressió en un estat laic, se serà respectuós d'igual manera amb totes les creences, independentment del nombre de seguidors que tinguin. Encara que no usaran els motius religiosos amb intenció discriminatòria ni satírica, tampoc no es farà un intent d'eliminar els símbols populars de l'àmbit cultural cristià d'una manera forçada (ex.: nadalés, pessebres, Reis Mags)."

Libro de estilo de Servimedia (2007)

"2.8. Moral y religión

En terreno tan resbaladizo como éste, que soporta una elevada carga de subjetividad e interpretación, y riesgo de malentendidos, serán reglas básicas el respeto a las partes implicadas y el sostén en la Constitución española a la hora de dirimir informativamente determinadas cuestiones.

Servimedia no fijará posición en la aplicación de leyes que supongan para determinados sectores sociales una merma de lo que estiman con sus derechos, en confrontación con los de otros colectivos, si se quiere antagónicos.

Ello no impedirá, como no puede ser de otro modo, ofrecer o atender informativamente a las partes en conflicto. Excepción será cuando las voces, documentos o acciones que se pretenden hacer públicas traspasen los límites de la libertad de expresión, o de la ley en su conjunto. Por encima de todo, prevalecerá el interés informativo, pero también el escrupuloso respeto a toda posición o sentimiento tan personales como los vinculados con la moral o las creencias religiosas, sean cuales sean.

Nuestra atención será preferente en aquellos casos en que las personas sufran física o psíquicamente por defender unas creencias determinadas, por la persecución de que puedan ser víctimas por esta razón. Por lo demás, todas las manifestaciones religiosas tendrán cobertura por igual en Servimedia, y en función siempre del interés infor-

mativo en cada caso, salvo aquéllas cuya actividad no esté legalmente regulada, como es el caso de determinadas sectas.

Por otra parte, es importante no relacionar el islam o islamismo, conjunto de dogmas y preceptos morales que constituyen la religión de Mahoma, con actividades violentas o terroristas que se cometen en su nombre. Sería tan injusto como responsabilizar a la cristiandad en su conjunto de las polémicas acciones que cometieron en su día determinadas facciones cristianas en Líbano.

El Diccionario nos ayuda a distinguir al señalar que islámico es “relativo o perteneciente al islam” e islamista “perteneciente o relativo al islamismo integral; partidario de este movimiento”. Musulmán es quien “profesa la religión de Mahoma”, mahometano quien “profesa la religión islámica” y árabe, “natural de Arabia” y “perteneciente o relativo a los pueblos de lengua árabe”. Árabe no es sinónimo de musulmán o islámico. Un árabe puede ser católico, budista, etcétera. No emplearemos con carácter general el vocablo “moro”, no sólo porque únicamente se refiera en su primera acepción a “naturales del África septentrional frontera a España”, lo cual supone una restringida parte de lo que llamamos mundo árabe; sobre todo porque es peyorativo. Permitiremos el uso de islamofobia, aunque no está en el diccionario, para señalar el rechazo a todo lo relacionado con el islam. Por otra parte, no confundamos evangelistas con evangélicos. En el ámbito cristiano, existe la Iglesia evangélica, como la católica. Evangélicos son los seguidores de esta doctrina inspirada en Lutero y Calvino, mientras que evangelistas son cuatro: Mateo, Lucas, Juan y Marcos, autores de los evangelios canónicos. Otro tanto ocurre con anglicanismo y anglicismo. Aunque no es frecuente confundir ambos términos, no está de más recordar que anglicanismo es religión cristiana mayoritaria en Inglaterra, y anglicanos sus seguidores. Tampoco todos los indios son hindúes. Hindú es todo aquel, resida en el país que resida, que practica el hinduismo, o brahmanismo, religión mayoritaria en la India. No caigamos en el error de hablar del país hindú, cuando aludamos a la India, como no llamamos católicos a todos los franceses aunque esta confesión religiosa es mayoritaria en dicho país.

Para cerrar este capítulo, tengamos presente que israelí es el gentilicio del Estado de Israel. Judíos sólo serán quienes, siendo o no israelíes, profesen la confesión judía. Tampoco nos podemos referir a Israel como al pueblo hebreo, término éste que sólo se aplica a la lengua del pueblo.”

Recomanacions del CAC sobre el tractament informatiu de la immigració (2002)

Epígraf Recomanacions adreçades especialment als professionals de la informació audiovisual.

“6. En un ordre similar, no és acceptable l'adopció automàtica d'atribucions tòpiques que comporten valoracions discriminatòries. Cal evitar, per exemple, la caracterització sistemàtica com a fonamentalista d'una única determinada opció religiosa.”

Recomendaciones del Consejo Audiovisual de Andalucía sobre el tratamiento de la inmigración en los medios audiovisuales (2006)

“13. [...] Informarse de qué códigos rigen en otras culturas a la hora de tratar ciertos temas que puedan ser problemáticos o conflictivos.”

Cal fer un esment també del document Criteris del Consell de l'Audiovisual de Catalunya en matèria de tractament del fet religiós en els programes audiovisuals d'entreteniment, aprovat i difós l'any 2002. No està inclòs dins de la base de dades que ha servit de font a la relació precedent, ja que en aquesta base hi figuren exclusivament documents que apel·len als comportaments periodístics, mentre que aquest text es refereix explícitament als programes d'entreteniment. Tanmateix, els principis i els suggeriments que s'hi inclouen són molt coincidents amb els expressats al conjunt dels documents de què aquí hem donat raó.

Dues organitzacions radiotelevisives de referència: la BBC i la SRC/CBC

En aquest apartat es presenta un recull dels esments que fan al tractament de la religió els codis o documents deontològics interns de dues televisions públiques de referència mundial, com ho són la BBC i la canadencs SRC o CBC.¹

En termes generals, s'adverteix el següent:

- La BBC compta amb un document bàsic (titulat *Editorial Guidelines*), on es recull la doctrina bàsica de la cadena pel que fa a qüestions deontològiques, mentre que la SRC treballa amb un conjunt de documents que aborden diversos aspectes de l'emissió de programes.

- Totes dues institucions presenten a través de les seves normes una actitud aconfessional. Però la BBC al·ludeix a la religió en diverses ocasions com un fenomen específic, mentre que la SRC s’hi refereix més aviat en peu d’igualtat amb altres temàtiques. De manera esquemàtica podríem dir que el plantejament de la SRC és més laïcista que el de la BBC.

BBC

El codi *Editorial Guidelines* de la BBC tracta les qüestions religioses en un capítol dedicat específicament a aquesta temàtica, el número 12. També se’n fa esment en algun altre epígraf, com el dedicat a l’ofensa i el bon gust.

Editorial Guidelines / 12. Religion

Ja en la introducció del capítol 12 s’adverteix que la BBC respecta el dret humà fonamental d’exercir la llibertat de pensament, de consciència i de religió, la qual cosa inclou la llibertat individual de culte, d’ensenyament i de pràctica religiosa. Així mateix, es reconeix el deure de la cadena a protegir els més vulnerables i de no provocar ofenses ni danys morals. “El nostre objectiu en aquest àmbit —es conclou— és garantir que la producció no serveixi per denigrar les creences dels altres”.

A continuació, en aquest mateix capítol, s’especifiquen una sèrie de propòsits de conducta:

- Garantirem que les creences i les pràctiques de les grans confessions mundials siguin descrites de manera exacta i amb imparcialitat.
- Garantirem que les conviccions religioses i les creences d’un individu, una religió o una denominació religiosa no estiguin infrarepresentades, insultades o discriminades, d’acord amb els estàndards comunament acceptats.
- Reflectirem una sensibilitat religiosa en les referències —o en els usos de— a noms, imatges, divinitats, rituals, escriptures i lèxic que conformen el nucli de les diferents confessions, i garantirem que qualsevol al·lusió verbal o referència visual que s’hi faci sigui tractada amb cura i estigui editorialment justificada. En són exemples la crucifixió, la sagrada comunió, l’Alcorà i el sàbat jueu.
- Respectarem la sensibilitat religiosa en tot allò relacionat amb l’observança de dies sagrats i les festivitats principals de les diverses confessions, fins al punt de

considerar objectable en aquests dies un material que podria ser més acceptable en altres ocasions.

El capítol 12 a què estem fent referència continua dient que els espais o programes que tractin com a tema central les conviccions religioses i/o les creences d'una religió o denominació religiosa haurien de deixar clara tant la identitat de la confessió com el propòsit del programa. En cap cas no hi hauria d'haver lloc per al proselitisme; i als participants no se'ls ha de permetre soscar o denigrar les creences religioses d'altres.

Una altra consideració que es fa en aquest capítol és que cal tractar amb cura les referències o crides que es puguin fer en els programes de contingut religiós als poders o habilitats especials d'una persona, i això molt especialment quan hi hagi, potencialment, una àmplia audiència infantil.

Finalment, s'adverteix de la capacitat que tenen per ofendre els gèneres com la comèdia o la sàtira. Es reclama que des del departament d'ètica i religió de la BBC es precisin més normes sobre això, però no s'entra en més detalls.

Com s'ha indicat, altres referències al fet religiós estan escampades en altres punts del mateix document:

Editorial Guidelines / 18. Harm & Offence / Audience expectations.

Aquest apartat està dedicat a cridar l'atenció de manera especial sobre el fet que cal tenir en compte en tot moment quina és l'audiència potencial d'un programa o espai. I, entre els exemples que es posen, torna a aparèixer l'al·lusió a certes festivitats religioses.

Editorial Guidelines / 18. Harm & Offence / Language

En aquest epígraf es fan diverses consideracions que cal tenir en compte amb relació a l'ús d'un determinat llenguatge que certes parts de l'audiència puguin considerar de mal gust o excessivament barroer. Es posa un èmfasi especial en la cura que cal tenir quan els espais poden comptar amb una nodrida audiència infantil. I, finalment, es recorda quins termes o àmbits poden resultar especialment ofensius. Aquí, al costat de les expressions amb contingut o càrrega sexual, es prenen en consideració els noms de figures sagrades o els mots relatius a la religió, i especialment si van associats a termes que, per ells mateixos, ja són ofensius.

Editorial Guidelines / 14. External Relationships / Public value partnerships

En aquest apartat es fan diverses consideracions sobre les col·laboracions o copro-

duccions que pugui fer la BBC. En alguns casos, es descarta de manera prou taxativa la possibilitat d'associar-se amb determinades entitats, com ara partits polítics, empreses tabaqueres o organitzacions que fomentin la pornografia. En altres casos, i aquí és on s'esmenten les entitats religioses, no se'n descarten possibles acords, però es recorda que en cap cas aquests acords no poden comprometre la imparcialitat de la cadena.

SRC (CBC)

La radiotelevisió pública del Canadà compta amb un conjunt de documents força ampli que en determinen les disposicions pel que fa a polítiques de comportament. Alguns d'aquests documents es refereixen específicament a l'activitat informativa i, d'altres, al conjunt de la programació.

El principal i més extens és el titulat *Normes et pratiques journalistiques*, que també és el més comparable amb el *Producer's Guidelines* de la BBC. Hi trobem les referències següents al tractament dels temes i aspectes relacionats amb el fet religiós.

II. Application de la politique / 1. Aire d'application / 1.1 Productions de Radio-Canada.

S'hi esmenta la religió entre els continguts de l'activitat periodística que han de ser regits pel conjunt de principis i de normes que es presenten al llarg de tot el document. (Això vol dir que en aquest codi intern no hi ha cap norma específica de caràcter ètic que atenyi el fet religiós. Els afers religiosos queden compresos en el conjunt dels principis que s'apliquen a qüestions com ara "l'agricultura, les arts, la música, la ciència, l'esport o les varietats".)

IV. Normes de production / B: Traitement des informations / 4. Respect des sensibilités / 4.6 Lois et règlements pertinents

Es tracta d'un epígraf on es recorden els imperatius legals que concerneixen la difusió dels programes. Entre els aspectes destacats hi ha les frases o les imatges que puguin ser considerades blasfemes o obscenes, així com tot allò que sigui susceptible d'exposar les persones a l'avergonyiment o al menyspreu per motius fonamentats en la raça, l'origen nacional o ètnic, el color, la religió, el sexe, l'edat o la deficiència psíquica o mental.

Annexe B – Politiques connexes de Radio-Canada / 2. Émissions soustraites à la publicité commerciale / 2.1 Secteurs frappés d'interdiction / 2.1.2 Télévision

Es tracta d'un annex on es recullen una sèrie d'aspectes específics, entre els quals té un paper destacat la política relativa a la contractació i inserció de publicitat. Una norma prohibeix que uns certs tipus d'emissions puguin ser directament encapçalades o interrompudes per anuncis publicitaris. Entre aquestes emissions, al costat d'altres, s'hi esmenten els serveis religiosos.

Annexe B – Politiques connexes de Radio-Canada / 3. Présence de la publicité dans les émissions / Cas précis / 6. Placement de produit

En aquest epígraf del mateix annex s'admet que, en certes emissions, es pugui fer una exhibició comercial de productes sempre que aquesta presència sigui de bon to, que respecti els valors de la cadena i, especialment, la transparència, i que no afecti la qualitat del programa. Però hi ha una sèrie de productes que en són especialment exclosos en qualsevol cas, i entre aquests productes hi ha aquells dels quals es desprengui algun tipus de compromís o presa de partit tant religiós com polític.

A continuació s'esmenten altres documents de la SRC que contenen referències al fet religiós.

Politique des programmes. 1.1.5. Le bon goût

Aquest epígraf, vigent des del 6 de juliol de 1994, afirma que les emissions de la SRC han d'ajustar-se a les normes actuals que concerneixen les bones maneres i la moral pública. S'hi recorda que entre les audiències de les emissions hi ha força diferències en edat, en entorn i sensibilitat, i que no tothom accepta la mateixa definició de bon gust. Així doncs, prossegueix, cal concloure que la llibertat d'expressió visual és més limitada a la radiotelevisió que a l'edició, al teatre o al cinema, en què la clientela exerceix una elecció més reflexiva. Consegüentment, les emissions han d'adoptar un to que no pugui ferir gratuïtament la sensibilitat de les audiències. A continuació, es diu: "El tractament de temes controvertits com la religió, la política, la sexualitat o la moral, difícilment pot satisfer tothom. Tanmateix, respectar el bon gust no significa que calgui excloure de les emissions tot allò que podria desplaure a alguns. L'aplicació de les normes del bon gust ha de tenir en compte el tipus d'emissió, l'hora de programació i la composició de l'audiència."

Publicité d'intérêt public / Admissibilité 1. Organismes privés / + Contenu des messages

“Publicité d'intérêt public” és el títol d'una norma que va entrar en vigor l'1 de juny de 1993 i que, posteriorment, va ser incorporada com a epígraf 4.1. en un document més ampli titulat *Politiques institutionnelles*. Serveix per regular de manera específica la cessió d'espais a entitats (partits polítics a part) que vulguin fer arribar els seus missatges a l'audiència. En el preàmbul d'aquesta norma es reconeix l'interès públic col·lectiu de nombrosos serveis socials, obres de caritat i manifestacions culturals i, en conseqüència, es preveu la concessió gratuïta d'un temps d'antena per tal que aquestes entitats puguin donar a conèixer el fi i els objectius dels seus serveis.

Pel que fa als criteris d'admissibilitat, quan es tracta d'organismes privats (entre els quals s'esmenta com a exemple els organismes religiosos, entre d'altres), cal que acompleixin dues condicions: a) estar establerts de manera permanent al Canadà com a societats sense ànim de lucre i ser reconeguts com a organismes de caritat pel fisc i b) dur a terme activitats que el públic reconegui en general com a útils per a la societat canadenca en el seu conjunt.

En allò que respecta al contingut dels missatges, se n'exclou expressament el proselitisme de doctrines religioses o ideològiques. D'una altra part, han de “respectar les normes morals, ètiques i jurídiques de la societat actual”.

Code publicitaire. 1.3.3. Bon goût et représentation équitable

Aquest document regula, de manera més general, els continguts de tota la publicitat que s'emet per la cadena. Va refondre el 20 de juny de 2006 altres documents que havien estat vigents anteriorment.

A l'epígraf a què aquí ens referim s'estableix, entre altres coses, que es refusa “qualsevol material publicitari de natura discriminatòria, que faci la promoció d'estereotips o de comportaments socialment repressibles, mostrant actes de violència gratuïta, fent ús de llenguatge obscè o blasfem [...]”.

Code publicitaire. 1.3.11. Publicité interdite

Cal entendre que, a diferència del document *Publicité d'intérêt public*, aquí s'està fent referència a la publicitat de pagament. Doncs bé, la SRC exclou expressament d'aquest àmbit els missatges que fan promoció de creences o de conviccions religioses.

L'ombudsman / Mandat / III. Jurisdiction

En una normativa que regula les actuacions de l'*ombudsman* de la cadena (les

competències del qual, per cert, estan circumscrites als continguts informatius), es fa una llista de diversos aspectes a què poden fer referència els tractaments informatius i, en un llista àmplia que comprèn temes molt diversos, s'hi esmenta la religió.

Per un inventari de qüestions ètiques a propòsit del tractament periodístic del fet religiós

El repàs que hem fet fins aquí a diversos documents espanyols i forans que aborden de manera responsable i reflexiva el capteniment que cal tenir per part dels mitjans a l'hora de tractar el fet religiós ens permet establir un cert corpus de qüestions bàsiques. Així doncs, a manera de conclusió, plantejem la llista següent de temes que cal tenir en compte a l'hora d'establir normativitat ètica o, simplement, de debatre sobre els dubtes que constantment es van plantejant en aquest terreny.

Qüestions de criteri general aplicable també a la temàtica religiosa

- Pluralitat, diversitat (la religió com un aspecte més de la diversitat cultural).
- Neutralitat.
- Bon gust.
- Compte amb la propagació d'estereotips.

Tractament dels temes religiosos

- Respecte a creences.
- Distinció entre les creences mateixes i la interpretació cultural que se'n fa.
- Ofenses
 - Per la paraula (blasfèmia, al·lusions irrespectuoses).
 - Per la imatge.
- Llenguatge acurat
 - Terminologia ajustada (ex: celibat / vot de castedat).
 - Especial èmfasi en els gentilicis (ex: jueu, hebreu, israelià, israelita).

- Coneixement i contextualització dels costums i pràctiques de cada confessió religiosa, així com de la seva simbologia (iconografia, costums alimentaris, animals sagrats, etc.).
- Especial cura en els dies sagrats de les diverses religions.
- Nous dilemes derivats dels fenòmens migratoris. Major cura com més minoritàries són les religions (tema humor/poder).

Accés dels grups religiosos

- Atribució d'espais dedicats a diverses religions o causes relacionades amb la religió.
- Presència suficient de confessions religioses significatives entre la població.
- Maneres de garantir l'equitat.
- Criteris d'inclusió i d'exclusió.
- Donar a conèixer nous costums religiosos.

Modalitats de programa o gènere afectades (en el cas de la ràdio i la televisió)

- Programació en general
 - Línia editorial dels informatius.
 - Intervencions de fonts o de tercers.
 - Programació de ficció.
 - Programació pròpia d'entreteniment. Els límits de l'humor.
 - Publicitat.
- Programes de contingut religiós.

Notes

- 1 Aquesta organització és coneguda indistintament amb les dues denominacions corresponents a les dues llengües oficials del país: Société Radio-Canada (SRC) i Canadian Broadcasting Corporation (CBC). Per simplificar les cites, aquí ens acollirem al nom corporatiu en francès.

La projecció del pluralisme religiós en els mitjans de comunicació

Joan Lluís Pérez-Francesch

Universitat Autònoma de Barcelona

Agraieixo la invitació a participar en aquesta taula rodona, en què tinc el goig de compartir una estona amb importants professionals de la comunicació de casa nostra. Les meves paraules manifestaran percepcions i preocupacions personals, des de l'experiència vital i l'anàlisi de la realitat que m'envolta.

Per tal de ser el més ordenat possible, exposaré nou idees, les quals espero que siguin útils per al debat i la reflexió posteriors.

1. De què parlem quan fem referència al pluralisme? Considero que no hi ha pluralisme sense unitat. Aquesta és la idea que posa en relleu la filosofia "federal", la de l'estat complex, per exemple. "E Pluribus Unum", com diu el lema dels Estats Units d'Amèrica, incorporat al seu segell oficial. La diversitat només és possible tot apel·lant a la unitat i, per tant, en el marc d'aquesta.

El pluralisme, en tots els ordres de la vida, quan s'ha de canalitzar políticament i jurídicament, necessita emmarcar-se en una unitat, que és un ordre estatal, un sistema de valors o una cosmovisió del món. No hi ha pluralisme sense unitat. La reflexió sobre el pluralisme no pot ser fer referència a "tants caps, tants barrets" sense poder situar la diversitat en un ordre, que és allò que li dóna sentit.

El pluralisme afecta molts aspectes de la vida. Podem dir que la vida és plural per definició, i que el dret el que fa és reconduir la complexitat cap a la unitat. Per això les societats civilitzades expressen la seva existència mitjançant elements simbòlics, que reflecteixen les creences majoritàries. Una part dels elements simbòlics són religiosos, i esdevenen respectats i respectables no tan sols

per qüestions de fe, sinó de cultura. El que acabo de dir és compatible amb el respecte necessari que cal tenir a les opcions religioses minoritàries.

Els mitjans de comunicació han de ser curosos amb el tractament informatiu que donen a les opcions religioses de la ciutadania. El tractament informatiu de la religió és un tema diferent del dret d'accés de les diverses confessions als mitjans de comunicació públics. En tot cas, i en termes generals, considero que el tractament periodístic del fet religiós avui a casa nostra és força millorable, especialment per la manca de rigor a l'hora d'informar sobre aquests aspectes tan pregons de la condició humana.

2. Jo els parlo com a “catòlic cultural”, atès que el catolicisme ha estat la religió majoritària a Catalunya. Avui tenim una mena de catolicisme difús, en el marc d'una cultura de la increença, en ocasions promocionada pel govern i des dels mateixos mitjans de comunicació. Però, més enllà de la conjuntura actual i de les pretensions estratègiques d'aplicar l'enginyeria social, no hi ha dubte, penso, que fins i tot un ateu a Catalunya té unes estructures mentals catòliques. En el meu cas, reivindico el concepte de “catòlic cultural” com a definició que resumeix la meva formació integral com a persona i de la qual em considero hereu i, fins i tot, per què no, partidari.

En aquestes circumstàncies, els he de dir que avui els mitjans de comunicació sembla que puguin “ofendre” la sensibilitat catòlica amb una total impunitat: ridiculització del Sant Pare al programa *Polònia*, informacions esbiaixades sobre el Monestir de Montserrat al diari *El País*, etc. Podríem dir que ficar-se amb l'Església catòlica “surt gratis”, és d'esquerres, modern, etc. En ocasions, apareix com a conservadora sense matisos i, en d'altres casos, fins i tot com a “antisistema”, en un enfrontament rendible al *statu quo* governamental i en què cau fàcilment la jerarquia eclesiàstica espanyola.

Pel que fa a l'islam, amb un profund desconeixement del que significa, és associat sovint amb la delinqüència i l'extravagància, i cal fer notar la por a hipotètiques conseqüències violentes quan es critiquen alguns elements dogmàtics (cas de les caricatures del Profeta). En el cas d'altres confessions, poca cosa en podem dir, ja que el tractament informatiu és realment puntual.

3. En l'àmbit televisiu, l'autoregulació no acaba de funcionar, motiu que justifica els ens públics reguladors, com ara el Consell de l'Audiovisual de Catalunya. La televisió és un camp especialment adobat per tal d'inseminar valors, com es pot observar en les sèries tant catalanes com espanyoles. En el cas espanyol, però, el fet que no hi hagi cap ens regulador facilita els índexs d'audiència com a únic valor moral, la qual cosa és, al meu parer, un autèntic despropòsit.
4. En relació amb el que acabo de dir, cal plantejar-se molt més seriosament la protecció de la infància i la joventut, tant en allò relatiu als horaris com pel que fa a la qualitat informativa i dels programes televisius. La situació em sembla insostenible, i requerirà, al meu parer, una acció enèrgica del mateix CAC. El cas és greu perquè, segons les estadístiques, els menors passen gairebé el mateix temps davant de la televisió que a l'escola, la qual cosa em sembla una aberració.

El discurs televisiu s'ha instal·lat definitivament en la propaganda i la publicitat i, en conseqüència, en el discurs fàcil, lineal, sense profunditat ni matisos. La televisió pot esdevenir, així, la gran factoria d'una ficció irreal, que persones sense formació poden creure's sense cap esperit crític. A més, la cultura de la morbositat, mitjançant les imatges, confon l'entreteniment amb la degradació i la comercialització de les persones. S'arriba així a trivialitzar aspectes transcendents, com ara la informació sobre el terror o la mort violenta.

El més preocupant és que els infants poden arribar a socialitzar-se majoritàriament mitjançant els suposats valors de la televisió en contra dels de la família o l'escola. Com s'ha recordat, la televisió és com el carrer on passa de tot i, per tant, caldria introduir els controls adients per part de tots aquells que són responsables del procés educatiu. Formar-se basant-se en les emissions d'imatges i emocions televisives afecta els drets i els deures dels pares d'escollir la formació moral dels fills. És una intromissió il·legítima en l'àmbit de la família. No em sembla que serveixi l'argument de "no posar la tele", ja que el problema és molt més complex. Per tant, així com al carrer no es pot fer qualsevol cosa, tampoc crec que la televisió pugui emetre el que vulgui sense cap control. De mica en mica s'està avançant, però encara resta molt camí per recórrer. Cal protegir més els

menors i respectar els drets de les persones i no guiar-se només per criteris econòmics. Aquesta és una consideració en què conflueixen valoracions morals i religioses.

5. El catolicisme no és un tot monolític a la nostra societat. És força més plural d'allò que els mitjans de comunicació reflecteixen. Podem afirmar que dins del catolicisme hi ha una gran diversitat d'opcions, amb sensibilitats socials diferents, i amb aliances polítiques que no sempre han de coincidir amb les de la Conferència Episcopal Espanyola. La jerarquia catòlica catalana no és tan reactiva a les provocacions del govern socialista. L'afer de l'agressivitat verbal de la COPE es veu amb uns altres ulls a Catalunya que a Madrid. Però determinades maneres de fer i el protagonisme que s'ha permès tenir a locutors famosos pel seu anticatalanisme visceral no responen a l'esperit evangèlic ni a una postura constructiva de les relacions entre Catalunya i Espanya. El cas de la COPE és, al meu parer, tan lamentable, que no es pot resoldre amb l'aforisme de "canviar d'emissora". Els exabruptes, la confusió entre informació veraç i opinió, la vociferació al servei de l'insult, la corretja de transmissió d'interessos polítics explícits, cauen com una llosa pesada als qui no combreguen amb aquesta manera de fer i que entenen que s'està fent un mal immens a la reputació social de l'Església catòlica. Per sort, a Catalunya, Ràdio Estel manifesta una manera diferent de fer ràdio i d'expressar els valors evangèlics, tot definint-se a si mateixa com la "ràdio amable".
6. Si em permeten, voldria referir-me a la meva vivència radiofònica. Des del 2001 col·laboro amb Ràdio Estel, com a tertulià al programa matinal *El primer cafè*, i amb un breu comentari setmanal sobre l'actualitat. Tot i la confessionalitat de l'emissora, he de dir que mai no he rebut cap avís o advertiment i que, per tant, m'hi he trobat com a casa, amb total llibertat. Pot ser que la coincidència en els valors de fons hi hagi ajudat. D'altra banda, la nova etapa iniciada el 2008 amb la direcció del Dr. Jaume Aymar augura un futur esperançador, tot seguint la petjada del bisbe Carrera.
7. Passem de les experiències personals a reflexions més abstractes. Tornem al pluralisme religiós i cultural. Avui em fa por que el pluralisme sigui interpretat com una mena de *tabula rasa* en nom de posicionaments multiculturalment que relativitzen les cosmovisions històriques. En efecte, avui sembla que la nostra societat ha

de ser un *melting pot*, un aiguabarreig, en què la història no té interès, no importa, no se sap quina és la cosmovisió en què ens hem de moure tots plegats, i es reinterpreta la història al servei dels interessos del present immediat (això darrer té un exemple clar de fa poc: s'aprova el codi civil català en la part relativa a successions i desapareix el testament davant rector que existia des del segle XII, quan l'Estatut afirma que els drets històrics són una de les fonts de la nostra autonomia política. O sigui, només es manté la part de la història que es considera "políticament correcta"). I la conseqüència de tot això és que sembla que el més lògic és que la pèrdua d'influència social de l'Església catòlica s'hagi de convertir en un abandonament de tota referència al catolicisme, com si fos possible entendre quin país tenim, què és Catalunya, sense el paper del catolicisme.

8. La televisió és per veure-la, no per viure-la. Tornem, per un instant, a la problemàtica del discurs televisiu, que apuntàvem a l'apartat 4, simplista i manipulador fins a l'extrem; aspectes que no tenen res a veure amb la frase clàssica "d'una imatge val més que mil paraules". El problema és per a mi molt greu, atès que avui ja no sabem, des d'una actitud crítica, quin és el relat de la veritat de tot allò que ens passa com a persones i com a país. L'excés d'anuncis, el sectarisme informatiu, el dirigisme polític encobert, la renúncia a una autoregulació creïble provoca una feina difícil d'organismes que, com el CAC, haurien de posar de manifest totes aquestes deficiències, des d'una independència real i al servei de la veritat informativa i el respecte dels drets de l'audiència. La televisió no pot ser un instrument al servei de l'enginyeria social, amb una total impunitat.
9. Per acabar, vull propugnar un cop més el debat social i polític entorn de valors sòlids que haurien de formar part del consens bàsic democràtic a Catalunya. Els mitjans de comunicació no poden allunyar-se d'aquest debat atrets per criteris mercantilistes. En la construcció de Catalunya com a país convivencial i respectuós amb la diversitat no tot és admissible. La projecció del pluralisme no és admetre qualsevol cosa, ja que cal tenir en compte els límits de la legalitat vigent i, en especial, del respecte als drets fonamentals de les persones i dels grups. Organismes com ara el Consell de l'Audiovisual de Catalunya tenen avui la inexorable responsabilitat d'evitar els abusos de la llibertat d'expressió mal entesa, de

les ofenses fàcils i de les ximpleries. I posar de manifest que a Catalunya hi ha un marc constitucional i estatutari que s'ha de respectar per part de tothom que accedeixi als mitjans de comunicació públics i que es vulgui moure dins d'unes coordenades civilitzades.

Consideracions conclusives

Àlex Seglers

Coordinador acadèmic del seminari
Universitat Autònoma de Barcelona

La veritat és que resumir les conclusions d'aquest seminari no és fàcil, sobretot perquè les intervencions han estat d'un gran nivell, de molta qualitat. Intentaré, no obstant això, apuntar algunes idees seguint les reflexions principals dels ponents.

És evident que avui dia ningú no dubta del paper rellevant dels mitjans de comunicació en la formació de l'opinió. I aquest paper es materialitza en l'esfera pública, que Habermas va definir com "aquell espai on els assumptes de rellevància ciutadana es discuteixen lliurement".

A l'esfera pública es visualitzen les diferències entre la moral religiosa i la moral laica. Les dues morals es basen en creences. La religiosa, en la doctrina revelada, mentre que la secular, en la llibertat de consciència, que no necessàriament ha de ser relativista.

Però en democràcia, allò que importa és que les dues morals o cosmovisions poden enriquir els valors que operen en la societat. I aquesta possibilitat no significa que les religions o les ideocràcies hagin d'ocupar o de colonitzar les institucions democràtiques. Perquè si les colonitzessin, aquestes institucions deixarien de ser laiques.

Ahir la professora Victòria Camps ens recordava que les discrepàncies sobre els desafiaments morals han de ser discutides i debatudes públicament, perquè la religió o l'ètica secular no són qüestions estrictament privades.

Aleshores sorgeix una pregunta: Com han d'actuar els poders públics (que són laics) davant de les controvèrsies ètiques?

Generalment, la solució passa per la neutralitat i la tolerància. Però aquesta és una solució fàcil. Tolerar totes les postures implica legislar de manera que les demandes més

liberals també hi tinguin cabuda, al marge de si els creients pensen que s'estan autoritzant maneres de fer pecaminoses o moralment censurables.

Però a l'inrevés, també: a l'esfera pública no es pot marginar la perspectiva dels creients, perquè també són ciutadans.

En societats obertes, la determinació del que ha de ser "tolerat" hauria d'anar precedida d'una deliberació basada en actituds "raonables". Aquest concepte, que és de John Rawls, matisa la tolerància "fàcil" perquè exigeix un atribut: el de la "raonabilitat". És a dir, demana del ciutadà una actitud comprensiva i una clara voluntat d'escoltar i d'entendre la postura dels altres.

Doncs bé, és aquesta "raonabilitat" la que haurien de fomentar els poders públics. Amb el propòsit d'aconseguir que la deliberació sigui el més justa possible, al marge dels debats partidistes i simplificadors.

A tall de primera conclusió: en els propers anys, des del CAC i d'altres instàncies reguladores, difícilment es podrà gestionar la diversitat religiosa sense la promoció de la democràcia "deliberativa". Una democràcia basada en la mútua reconeixença de totes les persones que, com a ciutadans, conviuen en una mateixa comunitat democràtica.

Fixin-se que la promoció de la deliberació no es predica tant per a la premsa escrita o d'internet, sinó bàsicament per la ràdio i la televisió públiques.

El professor Ferrari explicava que no hi ha un diari o bé internet "d'Estat". En canvi, sí que tenim ràdios i televisions públiques creades en una època on predominava l'autoritarisme de l'estat de masses.

Però actualment ens trobem en una fase històrica diferent:

D'una banda, perquè internet ha apropiat les diferències entre els grups religiosos. El web de l'Església de la cienciologia –ens deia– no és menys atraient que el web de l'Església anglicana o de la catòlica.

I, d'una altra, perquè les societats que en el passat eren dominades pels estats autoritaris, actualment s'estan transformant en societats multiculturals, organitzades per institucions democràtiques i liberals.

Segona conclusió: això significa que els organismes independents com el CAC també han de donar resposta a la diversitat cultural i religiosa.

I ho han de fer per contribuir, segons les seves competències, a la bona governança de la pluralitat.

Un exemple concret va ser l'aprovació l'any 2002 dels *Criteris en matèria de tractament del fet religiós en els programes audiovisuals d'entreteniment*.

Un altre exemple és la concessió als grups religiosos d'espais per emetre els seus programes d'informació. Les confessions gaudeixen del dret a establir els seus propis continguts. Però en la majoria de països, la legislació estipula que el missatge que es transmeti promogui “la coexistència pacífica en una societat democràtica” (Àustria), o “la cohesió social” (Bèlgica) o, simplement, “la tolerància” (Portugal).

En general, el dret comparat ens mostra que les polítiques dels estats europeus acostumen a ser coincidents. A Bèlgica, Àustria, França, Portugal, Holanda, Itàlia o Espanya, l'accés als mitjans s'atorga a les esglésies majoritàries. Fins i tot a Croàcia, l'article 12 del Concordat de 1996 signat amb la Santa Seu preveu el dret d'accés específic per a l'Església catòlica.

Segons explicava el professor Ferrari, a Europa les polítiques públiques reproduïxen uns mecanismes d'accés que acostumen a afavorir les esglésies “nacionals”: l'ortodoxa (Grècia, Rússia), la luterana (països escandinaus), l'anglicana (Anglaterra), la catòlica (Espanya, Portugal, Itàlia, Bèlgica, França, etc.).

Aquestes polítiques selectives d'accés no són discriminatòries. El TEDH així ho ha reiterat, perquè responen a la identitat de cada nació europea. No obstant això, hauran de ser repensades a mesura que augmentin les demandes d'acomodament dels col·lectius religiosos minoritaris.

Per tant, tercera conclusió: en els propers anys, el debat acadèmic i polític se situarà en una dicotomia: en si cal o no incentivar el pluralisme des dels organismes reguladors.

En aquest punt, és cabdal l'exercici del “dret d'accés”.

A les ponències del matí, el professor Carles Padrós ha explicat les dues tècniques d'accés dels grups religiosos: la llicència o la concessió. I també ens ha mostrat com aquestes tècniques poden afectar l'exercici de la llibertat religiosa.

Recollint la seva proposta, tot sembla indicar que l'abandonament del sistema concessional deixarà obsoleta la protecció del pluralisme a través de la imposició d'obligacions d'accés. I en el futur s'anirà passant a un sistema de llicència on l'estructura plural

de múltiples “operadors de difusió” garantirà per si mateixa la presència de diversos grups religiosos (tal com succeeix en el sistema jurídic nord-americà).

A l'Estat espanyol, l'accés està determinat per les Directrius bàsiques del dret d'accés, aprovades el 2007 pel Consell d'Administració de la Corporació de Ràdio i Televisió Espanyola. En virtut d'aquestes directrius, els grups religiosos han de complir dos requisits:

- a. Gaudir de personalitat jurídica (RER).
- b. Ser socialment “significatiu”.

Però, jurídicament, què podem entendre per “significatiu”?

A diferència dels partits polítics, en el cas específic de les confessions, la significació ha d'anar precedida del reconeixement estatal del seu “notori arrelament”.

El notori arrelament és un concepte jurídic indeterminat que recull l'article 7 LOLR. (Actualment gaudeixen de notori arrelament la Federació Espanyola d'Entitats Religioses Evangèliques, la Federació de Comunitats Jueves d'Espanya, la Comissió Islàmica d'Espanya i, més recentment, els testimonis de Jehovà, els mormons i els budistes).

Doncs bé, per al professor Rossell l'aplicació del notori arrelament en l'àmbit de les polítiques audiovisuals no és del tot adequada. Pensem que hi ha grups religiosos que no han obtingut de l'Estat el notori arrelament i, en canvi, són socialment significatius. Per exemple, en el territori d'una comunitat autònoma.

Com a quarta conclusió, podem dir que les confessions d'àmbit autonòmic no tenen perquè veure denegat el seu dret d'accés als mitjans de titularitat estatal que emeten en una autonomia.

I encara més: potser s'hauria d'avançar cap a un model compost, en el qual les autonomies fossin consultades per la Direcció General d'Afers Religiosos del Ministeri de Justícia a l'hora d'atorgar el notori arrelament.

Establerta la importància del dret d'accés, les altres ponències d'aquest matí han tractat els límits de la llibertat d'expressió. Tant la professora Laura Díez com el professor Martínez-Torrón han analitzat profundament els principis hermenèutics que mesuren els límits d'aquesta llibertat.

El primer consisteix a distingir les informacions que proporcionen “dades de fet” d'aquelles altres informacions que proporcionen “judicis de valor”. Les dades de fet són

objectives, mentre que els judicis de valor són subjectius i susceptibles d'ofendre gratuïtament. Per tant, es podrien sancionar si es fonamentessin en elements de fet falsos o inexistents. Tot dependrà del “marge d'apreciació” dels tribunals de cada estat. Recordem que la doctrina del “marge d'apreciació” és acceptada pel mateix TEDH.

El segon principi es basa en aquelles expressions que, malgrat que fereixen sensibilitats, contenen informacions i idees destinades a promoure el debat social. Aquest tipus d'expressions, encara que no siguin compartides per tothom, no són sancionables, perquè el seu objectiu és promoure el debat públic en un clima de respecte i de tolerància. Un exemple seria la *Religious Hatred Act* de 2006, que permet la crítica raonada als dogmes religiosos, però no la burla o l'escarni gratuïts.

Finalment, hi ha un tercer principi que sempre condemna la jurisprudència: em refereixo al *hate speech* o la incitació directa a l'odi, la violència i la discriminació.

Com a cinquena i última conclusió: la llibertat d'expressió no és absoluta. Ha de respectar el sentiment religiós dels teleespectadors.

Els professors que van participar en la taula rodona d'ahir (Miriam Cugat, Daniel Gamper i Ricardo García) ens van fer unes valuoses aportacions interdisciplinàries. Des de la filosofia, el dret penal i el dret eclesiàstic, van explicar que l'ofensa religiosa actua com a límit a la llibertat d'expressió.

L'article 525 del Codi penal tipifica com a delicte l'escarni públic dels dogmes, de les creences i dels ritus, sempre que es faci per ofendre els sentiments dels fidels. No obstant això, la definició humanista de “sentiment religiós” no ens ha de portar a un subjectivisme total. No es pot protegir tot allò que algú consideri ofensiu. Si les informacions que afecten els sentiments d'algunes persones són informacions vertaderes, aleshores no són delicte.

En qualsevol cas, l'equilibri sempre és difícil. Però hi ha motius per a l'esperança. A diferència del passat, ara disposem de línies jurisprudencials diàfaness, de normatives comparades i d'organismes que vetllen pel respecte al pluralisme i els sentiments dels teleespectadors.

I també, a escala acadèmica, augmenta la necessitat d'estudiar el binomi mitjans de comunicació/pluralisme religiós. Nosaltres, des de la UAB, hem volgut aportar el nostre gra de sorra en aquesta reflexió. I ho hem fet conjuntament amb el CAC, amb nombrosos

representants de la societat catalana que avui ens acompanyen, i com no, amb l'estímul dels estudiants que heu participat en aquest seminari.

La veritat és que no voldria finalitzar aquestes consideracions conclusives sense fer uns agraïments.

En primer lloc, vull agrair al senyor Ramon Font (president del CAC) el suport que ens ha donat. Igualment, al senyor Rafael Jorba (conseller coordinador de Continguts i ponent de Pluralisme i periodista de prestigi reconegut), i a la senyora Maria Corominas (cap de l'Àrea d'Estudis i Recerca del CAC i professora d'aquesta universitat).

En segon lloc, als convidats. Representants del món polític, periodístic, religiós i acadèmic. No sempre s'aconsegueix reunir en una iniciativa acadèmica com aquesta referents socials d'àmbits diversos.

Però em sembla que la universitat del futur és la que potencia el vincle entre l'acadèmia i la societat, posant en comú la transferència formativa i de coneixement al servei de les administracions, les empreses i la societat.

En tercer lloc, vull agrair la presència dels col·legues de la Facultat de Dret, extensiva als professors d'altres facultats de la Universitat Autònoma de Barcelona i d'altres universitats.

Amb la vostra participació es demostra que els estudis sobre el fet religiós són més vigents que mai. Penseu que les ciències socials i jurídiques poden atrevir-se a "negar l'existència de Déu". Però el que no poden negar és l'existència de les religions.

Ja sigui des de la filosofia, la sociologia, el periodisme, l'antropologia, la ciència política... I també des del dret.

En aquest sentit, el dret eclesiàstic, ara anomenat "dret i religions" (seguint la tradició nord-americana del *law and religion*) és, també, una part essencial en la formació dels futurs juristes... Encara que l'autonomia científica del dret eclesiàstic no sempre es vegi corresposta amb la seva autonomia didàctica.

Per això és imprescindible que els nous plans d'estudis –sobretot els d'aquelles facultats que volen ser competitives– prevegin l'anàlisi jurídica del fenomen religiós. I per què?

Doncs perquè, actualment, no podem obviar les transferències demogràfiques. La multiculturalitat és un repte. I és una realitat que creix, que evoluciona, amb una pro-

jecció social que demanda la formació de professionals del dret (i de les ciències socials i humanístiques) que siguin capaços d'aplicar les respostes jurídiques adients.

I fer-ho des del coneixement rigorós i crític, lluny de prejudicis, clixés o estereotips avui dia superats –precisament– per la pròpia realitat.

Però no voldria acabar –i ara acabo de debò– sense un últim agraïment.

Crec que avui, als qui sobretot hem de donar les gràcies –i jo personalment ho vull fer–, és als estudiants de la UAB, que heu assistit i enriquit aquest seminari amb la vostra participació.

I això té mèrit, perquè heu vingut de moltes facultats. Permeteu-me, doncs, que us agraeixi el vostre interès i la confiança que ens heu dipositat. Heu deixat el llistó molt alt per a futurs actes acadèmics.

Com a professor, em sento orgullós de formar part de la mateixa comunitat universitària que tots vosaltres.

Moltes gràcies.

Cloenda del seminari Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

Rafael Jorba

Conseller ponent de pluralisme

Consell de l'Audiovisual de Catalunya

Agraïments

- Vull adreçar un primer agraïment a la Universitat Autònoma de Barcelona per la seva càlida acollida en aquest rectorat; a la Facultat de Dret per la seva col·laboració directa i, de manera molt especial, al Departament de Dret Públic i a l'Àrea de Dret Eclesiàstic per l'assessorament acadèmic d'aquestes jornades. Vull agrair també la presència enriquidora de professors d'altres universitats espanyoles i estrangeres, i la participació activa dels alumnes de la UAB al llarg de tot aquest seminari.
- Vull agrair particularment la direcció acadèmica del professor Àlex Seglers i dels seus col·laboradors. Aquestes jornades sobre pluralisme religiós arrenquen d'una vella reflexió conjunta, des del món universitari i el periodístic, que l'Àlex Seglers i jo mateix havíem iniciat fa anys. Els seus llibres, que conjuguen la reflexió universitària i la mirada atenta a la realitat social, són eines que serveixen als periodistes per apropar-se a la complexitat del segle XXI; també a les administracions públiques.
- Les jornades que clausurem expressen la voluntat renovada del Consell de l'Audiovisual de Catalunya de jugar acció reguladora i reflexió crítica per poder orientar el seu treball futur. No era la nostra pretensió ni la nostra missió fer un debat interreligiós, que té ja els seus fòrums i espais de trobada, sinó reflexionar des del món acadèmic i la professió periodística sobre el pluralisme religiós i el dret d'accés de les religions a l'espai audiovisual.

Compromís

Vull avançar-vos un compromís formal: el CAC, a través de l'Àrea d'Estudis i Recerca que dirigeix la doctora Maria Corominas —que amb el seu equip ha estat el cervell d'*obra* d'aquestes jornades des del Consell—, recollirà les reflexions que s'han posat sobre la taula durant aquests dos dies en una publicació, que inclourà unes conclusions propositives, a manera de full de ruta del Consell en la promoció del pluralisme religiós als mitjans audiovisuals.

Reflexions

Insisteixo sovint com a periodista en la necessitat de ser plurals, de saber integrar el foment i el respecte del pluralisme com una de les funcions dels mitjans de comunicació. Aquesta necessitat esdevé una urgència en moments de crisi socioeconòmica on s'accenta el risc d'una deriva doble: el perill de projectar en els altres les nostres pròpies pors, de creure que la millor manera d'afirmar una identitat és desfigurar la identitat de l'altre, és a dir, l'alteritat, i la tendència a l'espectacularització de la informació i al culte de l'emoció.

En aquest context, el respecte del pluralisme —dels pluralismes en totes les seves dimensions— esdevé una necessitat del conjunt del sistema audiovisual i missió específica del servei públic, com ho assenyala la Llei de la comunicació audiovisual de Catalunya. En concret, cal recordar que l'article 115 atribueix al CAC la funció de “vetllar pel respecte del pluralisme polític, **religiós**, social, lingüístic i cultural, i també per l'equilibri territorial”.

És aquest un treball consolidat que realitzen els serveis tècnics del Consell: els informes mensuals de pluralisme polític, els informes específics de campanyes electorals, els informes trimestrals sobre altres pluralismes... És precisament el seguiment del que anomenem els *altres pluralismes* —social, cultural, territorial, religiós— el principal repte de futur que afronta aquest Consell i els altres organismes reguladors de la mateixa naturalesa pel que fa al foment del pluralisme audiovisual en les societats

globalitzades del segle XXI. La promoció del pluralisme, dels pluralismes, no és una tasca *per se*, sinó un instrument de participació cívica, de cohesió social, d'integració i de respecte mutu.

Cal recordar, des d'aquesta lògica, que la llei catalana de l'audiovisual no només atribueix al servei públic aquesta missió específica, sinó també “la promoció activa de la convivència cívica, el desenvolupament plural i democràtic de la societat, el coneixement i el respecte de les diverses opcions i manifestacions polítiques, socials, lingüístiques, culturals i religioses presents al territori de Catalunya” (lletra g de l'apartat 3 de l'article 26). La lectura d'aquest mandat evidencia la tasca que encara queda per fer en el foment i la promoció dels altres pluralismes. També en el seguiment de la seva observança i pel que fa al dret d'accés a l'espai audiovisual públic dels grups socials i culturals significatius.

Val a dir, en relació amb el pluralisme social, que cal fomentar la presència en els mitjans audiovisuals públics d'àmbit nacional i també local dels diversos sectors socials, inclosa l'anomenada *nova immigració*. Estem davant d'una disjuntiva que perfila tot un repte de present i de futur: o els mitjans audiovisuals públics són *comunitaris*, a manera d'una àgora o espai compartit de coneixement mutu, de debat i de trobada, o bé hi haurà una emergència de mitjans *comunitaristes* (de les diferents comunitats en escena).

En aquest context, i pel que fa al pluralisme religiós, s'imposa el respecte de les regles de joc de la laïcitat —la llibertat religiosa i de culte, amb una carta de drets i de deures compartida— davant de la temptació d'una deriva laïcista amarada de vells tics anticlericals. No cal oblidar tampoc, en relació amb les noves religions en escena, que si volem que els seus membres acceptin i practiquin els deures que s'imposen al conjunt de la ciutadania, caldrà que puguin gaudir també dels mateixos drets, inclòs el respecte de la llibertat religiosa i de culte. La concreció d'aquests principis en l'espai audiovisual públic és una assignatura pendent. I ho és també en relació amb religions de major tradició històrica.

Full de ruta

Ja he avançat abans un compromís: el CAC recollirà les reflexions que s'han posat sobre la taula en una publicació, amb conclusions propositives, a manera de full de ruta de la tasca del Consell en la promoció del pluralisme religiós als mitjans audiovisuals. Serà aleshores l'hora de les respostes.

Tanmateix, vull acabar afegint algunes preguntes a banda de les que ja han formulat veus molt més sàvies que la meua. La doctora Victòria Camps, tot citant l'evolució de la mirada d'Habermas sobre el fet religiós, s'ha preguntat en un llibre recent: "Quin diàleg posarem en marxa si sistemàticament li demanem al creient que es despulli de les seves conviccions per parlar amb els no creients?". I el professor Silvio Ferrari es preguntava: "Per què la pluralitat de les religions presents als nostres països a voltes és percebuda com un problema i no com un actiu?".

Heus aquí unes quantes preguntes més:

- Per què no comencem per evitar les fàcils amalgames que criminalitzen l'altre (immigració/delinquència, islam/terrorisme, immigració/atur...) o que fomenten un garbuix conceptual (incivisme/marginalitat)?
- Per què no sabem destriar les opcions religioses d'aquelles pràctiques que perpetuen la desigualtat?
- Pot ser la laïcitat un patrimoni comú de tots els europeus? No seria hora de començar a distingir entre laïcitat, com a marc compartit, i laïcisme, com a doctrina, amb una càrrega del vell anticlericalisme, a manera d'una religió republicana contra tota altra religió?
- Com superar la clàssica disjuntiva entre religió sense raó (integrismes) i raó sense religió o, millor dit, raó contra tota religió (deriva de certa il·lustració). És possible poder casar raó i religió o, si més no, establir espais de trobada?

Nosaltres, amb el concurs de l'acadèmia i el periodisme, hem intentat fer-ho en aquests dos dies pel que fa al foment del pluralisme religiós i del dret d'accés de les religions a l'espai audiovisual públic.

Moltes gràcies per la vostra assistència i col·laboració activa.

Cloenda del seminari

Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

Josep M. de Dios

Degà de la Facultat de Dret

Universitat Autònoma de Barcelona

Bona tarda a tothom.

Les meves primeres paraules han de ser necessàriament d'agraïments i de felicitacions. I van adreçades, en primer lloc, a les persones i les institucions que han fet possible aquest acte, tant pels seus esforços personals, científics, com també patrimonials: el Consell de l'Audiovisual de Catalunya (CAC), les persones que hi ha al darrere, i, per part de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), els doctors Pedro Perlado i Àlex Seglers.

Però, en segon lloc, gràcies també per confiar en la UAB. Jo diria que és un acte que s'emmarca en aquest àmbit de transferència i de compartiment de coneixement entre la universitat i els altres agents socials, i el marc és l'àmbit de les ciències socials. En aquest punt ens trobem clarament dins d'un marc pel qual el nou equip rectoral va apostar seriosament, com suposo que ja van poder veure ahir en la inauguració de les jornades amb la presència del Dr. Bonaventura Bassegoda, vicerector de Transferència Social i Cultural, un càrrec nou, no previst en d'altres universitats espanyoles en general, i que té per objecte potenciar aquest apropament científic i de coneixement en general entre la UAB i, com deia, els agents socials, econòmics, culturals, etc. Per això, repeteixo, crec que l'acte que ha tingut lloc durant aquests dos dies és molt important tant des del punt de vista de continguts com des del punt de vista d'interrelació entre la universitat, el dret i els mitjans de comunicació.

En tercer lloc, gràcies també a les persones que amb el seu saber han intervingut i han contribuït a aportar els seus coneixements i a compartir-los amb tothom que ha

participat a les jornades. Sense aquestes persones, això tampoc no hauria estat possible.

I, finalment, moltes gràcies a tothom que hi ha participat i ha contribuït a l'èxit de l'acte. Em complau moltíssim veure tantes cares conegudes, la gran majoria —com poden comprendre—corresponen a alumnat de la facultat. Ja sé que hi ha molta altra gent, molt altre alumnat d'altres disciplines, però, al cap i a la fi, un degà a qui acaba coneixent més o menys és a l'alumnat del seu centre. Gràcies, de tota manera, i també felicitats a tothom per haver considerat prou interessant una activitat com aquesta i dedicar-hi tot el temps que hi ha dedicat.

Però, dit això, i que és del tot sentit, voldria tornar a un tema que he apuntat fa un moment i que té a veure amb la interrelació entre, d'una banda, la universitat i d'altres agents, i, de l'altra, el dret i els mitjans de comunicació.

Pel que fa al primer vincle, sóc del parer que és del tot necessari que s'estableixi el treball i la recerca conjunta entre el món universitari, especialment centrat en la recerca, i la transmissió d'aquesta recerca i estudi a la comunitat d'alumnat de la universitat, i d'altres agents que actuen a la societat en general. És una interacció enriquidora per a totes dues parts, i, sens dubte, del tot necessària. Per això, penso que les jornades d'aquests dos dies s'inscriuen en aquest marc i són, en aquest punt, del tot rellevants.

Però, d'altra banda, i pel que fa al segon punt que deia, la relació entre dret i mitjans de comunicació la trobo del tot convenient. I ho dic ja no des del pla de la desiderata, sinó que molta gent que em coneix sap que ho crec fermament, que n'he parlat amb professorat de la Facultat de Ciències de la Comunicació (de fet, amb professorat de la facultat que imparteix docència de dret administratiu o de dret constitucional a Ciències de la Comunicació), i que jo mateix ho he anat practicant i ho vaig fer en aquest intercanvi científic amb diferents branques de ciències de la comunicació. N'és una bona mostra la meua participació en algun congrés de l'àmbit de les ciències de la comunicació i les publicacions que he anat fent en revistes especialitzades de l'àmbit de les ciències de la comunicació o en publicacions conjuntes amb professorat d'aquesta disciplina. Estic fermament convençut que hem de treballar plegats, mitjans de comunicació i facultats de dret, i avançar en general en el tractament dels temes jurídics en els mitjans.

I, en aquest cas, el tema triat per a aquesta col·laboració ha estat el de la llibertat religiosa, un tema que a la mateixa Facultat de Dret es treballa des de molts àmbits: dret constitucional, dret administratiu, dret eclesiàstic de l'Estat i jo mateix des del dret internacional privat n'he escrit coses relacionades amb els moviments migratoris i la diversitat cultural.

Això vol dir que jurídicament és un tema molt ric, molt transversal, articulat a partir d'un dret fonamental, i que té moltes derivacions cap a diferents àmbits. I un tema que, a més, per a qüestions molt diverses, sovint no deixa indiferent a la societat i fa que el trobem a la premsa (és una bona mostra d'aquesta visualització en els mitjans de comunicació escrits la porta del despatx del Dr. Àlex Seglers, sovint empaperada de retalls de premsa relacionats amb qüestions com les que aquests dies s'han debatut).

Definitivament, la religió i, més concretament, el pluralisme religiós, ja no és fruit d'un fet aïllat —almenys potser en la tradició més pròpiament catòlica i al nostre país— de l'esfera més privada i personal, sinó que té transcendència més enllà d'aquesta pràctica personal, afecta molts àmbits i és objecte de força debats. I que consti que, quan parlo d'aquesta concepció més privada de la religió, ho faig des del punt de vista dels subjectes que exerceixen, creuen i/o practiquen una determinada religió, i no pas des de l'òptica de les jerarquies religioses.

En d'altres països, l'adscripció religiosa personal és molt més pública (tothom sap que en Kennedy era catòlic i, en general, per exemple als Estats Units, les creences religioses dels presidents són conegudes arreu). En canvi aquí és un tema que entra molt més en la privacitat de cadascú (i ho repeteixo, a banda del que facin les respectives jerarquies religioses). Per això dic que el pluralisme religiós, amb tot el ventall de situacions que comporta, el trobem sovint en els mitjans de comunicació.

Tot això ho dic, doncs, per tornar a posar en relleu la importància d'aquesta jornada tant des del punt de vista material com relacional, i, per no allargar-me més, aprofito novament per felicitar tothom per la iniciativa, la feina, els resultats, la participació, i les contribucions a aquestes jornades.

Moltíssimes gràcies.

Conclusions propositives

En aquestes planes s'hi presenta una síntesi, a tall de conclusió, de les aportacions que, entre ponents i assistents, es van fer al seminari Mitjans de comunicació i pluralisme religiós, que, organitzat pel Consell de l'Audiovisual de Catalunya i el Departament de Dret Públic i Ciències Historicojurídiques de la Universitat Autònoma de Barcelona, va tenir lloc el 5 i el 6 de març de 2009. En aquesta posada en comú, com afirmava el president del Consell, Ramon Font, en la sessió d'obertura, es van analitzar els reptes reguladors i els debats jurídics entorn de la tutela de la llibertat religiosa en l'espai públic audiovisual, atenent a l'extensió i els límits de la llibertat religiosa, i també a accions en positiu, com ara els *Criteris del Consell de l'Audiovisual de Catalunya en matèria del tractament del fet religiós en els programes audiovisuals d'entreteniment*, aprovats el 2002, així com altres indicacions específiques relacionades amb el fet religiós que apareixen en les *Recomanacions del CAC sobre el tractament informatiu de la immigració* (2002).

Tal com sintetitzava Àlex Seglers en les conclusions propositives a partir de les aportacions dels ponents, avui dia ningú no dubta del paper rellevant que han anat adquirint els mitjans de comunicació en la formació de l'opinió pública, i aquesta influència també representa una gran responsabilitat, atès que, com manifesten les diferents intervencions, la llibertat d'expressió i la llibertat religiosa, vinculades de forma inseparable a la fundació de l'estat democràtic, són essencials per al pluralisme, al seu torn un dels valors superiors propugnats per l'ordenament jurídic.

En el seminari es va subratllar que els mitjans de comunicació han de tractar el fet religiós, no perquè sigui important en si mateix, sinó perquè forma part de la pluralitat i de la riquesa que conformen les societats democràtiques. En paraules de Daniel Gamper, "l'element que es valora no és tant la religió, sinó la diversitat social per motius

religiosos” o, dit en altres termes i com apuntava el president del Consell, l'exercici de la llibertat religiosa és un element central de la dignitat i del lliure desenvolupament de la personalitat de cada individu, i és per això que aquest dret fonamental és protegit.

I els mitjans públics, com va recordar el conseller Rafael Jorba en la cloenda, a més, tenen la responsabilitat afegida de promocionar “la convivència cívica, el desenvolupament plural de la societat, el coneixement i el respecte a les diverses opcions i manifestacions polítiques, socials, lingüístiques, culturals i religioses presents al territori de Catalunya” (lletra g de l'apartat 3 de l'article 26 de la Llei 22/2005 de la comunicació audiovisual de Catalunya). Aquest mandat de la llei marca, en paraules del conseller Jorba, “la tasca que encara queda per fer en la promoció dels altres pluralismes, [...] en el seguiment de la seva observança i, pel que fa al dret d'accés a l'espai audiovisual públic dels grups socials i culturals significatius”.

Els ponents van coincidir que, tot i que la llibertat d'expressió ha de ser al capdavant de la pràctica comunicativa, els mitjans de comunicació han de respectar els sentiments religiosos de les persones i han de tenir cura en el tractament del fet religiós; igualment, tampoc no es pot oblidar que el dret a la llibertat d'expressió protegeix tot tipus de manifestacions, sempre que no s'hi vulneri cap dret fonamental. “L'equilibri sempre és difícil”, sentenciava Àlex Seglers. I hi afegia: “Però hi ha motius per a l'esperança. [...] disposem de línies jurisprudencials diàfanes, de normatives comparades i d'organismes que vetllen pel respecte al pluralisme”.

Mitjans de comunicació i democràcia

La religió, tot i el procés de secularització viscut per les societats occidentals des de l'inici de la modernitat il·lustrada, continua sent una part important en la vida de moltes persones. Per exemple, a títol indicatiu, en l'estudi del *Mapa de les religions de Catalunya*, impulsat per la Direcció General d'Afers Religiosos de la Generalitat, s'hi recull una comparativa del nombre de centres de culte de les diverses religions a Catalunya entre els anys 2004 i 2007, que mostra que aquesta xifra no tan sols no ha minvat, sinó que en gairebé tots els casos ha augmentat ¹.

Des d'una altra perspectiva, també és destacable la coexistència al Principat, i en general a Europa, d'un nombre creixent de tradicions religioses, vinculades amb els fenòmens migratoris. Tal com explica Silvio Ferrari, aquesta diversitat de vegades es percep com un problema més que no pas com un actiu; d'altra banda, no es pot bandejar que a la coexistència entre creients de diferent signe s'hi afegeix la d'un sector de la ciutadania que es declara no creient, fet que, com exposa Victòria Camps, genera una contraposició de punts de vista respecte a qüestions centrals de l'existència humana.

En aquest context, Camps afirma que per a la convivència de les persones i el bon funcionament de la democràcia és necessària la contribució de l'Estat per fomentar un espai de diàleg compartit que estimuli la tolerància entre la pluralitat de creences i la diversitat d'opinions i de punts de vista, sempre que no es vulnerin els drets fonamentals i que es respectin els mínims ètics indispensables. I la professora Camps recorda que la laïcitat de l'Estat representa el reconeixement de la llibertat de consciència del ciutadà o ciutadana per decidir sobre qualsevol qüestió dintre dels límits dels drets humans, la igualtat de drets de totes les opcions religioses i la neutralitat dels poders públics davant les diferents confessions; res a veure, doncs, amb l'anticlericalisme o amb impedir a la persona religiosa que continuï creient.

Per Camps, cal que l'Estat promogui una deliberació sana i justa, ja que, en temps d'incertesa, és la manera de legitimar les normes assolides i les resolucions preses. I, en aquest marc, els mitjans de comunicació hi tenen un paper d'importància cabdal, atès el seu rol en la formació de l'opinió pública. No serveix de res fomentar una actitud comprensiva i una voluntat d'escoltar i d'entendre la posició de l'altre si els mitjans no hi contribueixen i es limiten a mostrar exclusivament els punts d'oposició. "Alguna cosa falla en la comunicació si és incapaç d'introduir la deliberació i el debat com un dels seus aspectes", avisa la professora Camps.

En aquesta conjuntura, també Àlex Seglers assenyala que, en els propers anys, des del Consell de l'Audiovisual de Catalunya i des d'altres instàncies reguladores difícilment es podrà gestionar la diversitat religiosa sense promocionar la democràcia "deliberativa", basada en la mútua reconeixença de tots els ciutadans que conviuen en una mateixa comunitat democràtica.

Sentiments religiosos i mitjans de comunicació

Des de les perspectives jurídica i filosòfica, els ponents van coincidir a remarcar que, atès que la religió està vinculada inevitablement a àmbits transcendents de la vida de les persones, els diversos ordenaments jurídics occidentals han vist la necessitat de tutelar i protegir el fet religiós, no perquè els dogmes o les doctrines siguin importants en si mateixos com a conjunt de creences, sinó pel que representen com a element conformador de la riquesa individual i col·lectiva de les societats. En el marc de l'Estat espanyol, per exemple, la Constitució preveu, d'una banda, que no es pugui discriminar la persona per qualsevol condició o circumstància personal o social, com ara la religiosa (article 14 CE) i, de l'altra, garanteix la llibertat de culte dels individus sense cap més limitació que la necessària per mantenir l'ordre públic (article 16 CE). Això, en definitiva, implica, com apunta Daniel Gamper, no tan sols el convenciment que la religió és un factor més de la diversitat social i per això és digna de protecció, sinó que també cal vetllar perquè cap actuació no pugui vulnerar el lliure exercici d'aquest dret.

A més del dret fonamental a la llibertat religiosa i de culte que reconeix la Constitució i el desenvolupament normatiu posterior, el Codi penal espanyol protegeix el que anomena "sentiments religiosos". Textualment, l'article 525 preveu una sanció per als qui, "per ofendre els sentiments religiosos dels membres d'una confessió religiosa, facin públicament, de paraula, per escrit o mitjançant qualsevol mena de document, escarni dels seus dogmes, creences, ritus o cerimònies, o vexin, també públicament, els qui els professen o practiquen". Com explica Míriam Cugat, aquest article és fill dels "delictes contra la religió" presents en el dret penal espanyol des del codi de 1822. Inicialment, el delicte consistia a atacar la que aleshores era la religió oficial de l'Estat, és a dir, el catolicisme. No obstant això, en esdevenir l'Estat laic i proclamar-se la llibertat religiosa, l'Estat deixa d'estar legitimat per protegir unes creences per sobre d'unes altres i per això es modifica la referència a la religió per la de *sentiments religiosos*.

Tal com apunta Daniel Gamper, objectivar i classificar els sentiments religiosos és esmunyedís, entre altres motius perquè el sentiment només pertany a l'individu de què es tracti en cada cas i perquè cal pressuposar honestedat a la declaració dels sentiments de la persona.

En l'àmbit jurídic, a aquesta dificultat se n'afegeixen d'altres, com detalla Miriam Cugat en relació amb la protecció penal dels sentiments religiosos: d'una banda, perquè hi hagués delictes s'hauria d'incórrer deliberadament en l'ofensa i, de l'altra, hi ha hauria d'haver una agressió simultània als postulats religiosos. Però, segons Gamper, això implicaria comprovar quins són els que el creient afirma sostenir, fet que es podria veure com una forma de control sobre el contingut religiós i suposaria vulnerar la línia divisòria entre Estat i esglésies. I Cugat conclou que, precisament a causa de la gairebé insalvable dificultat de prova de l'element subjectiu referit, aquest grup d'infraaccions no s'ha arribat a aplicar mai des del moment en què es va aprovar la Constitució.

Des d'un punt de vista també jurídic, ara del dret eclesial, Ricardo García considera que els sentiments religiosos estan protegits per la regulació de l'Estat espanyol en termes de llibertat religiosa; d'impossibilitat que ningú sigui forçat a declarar el seu sentiment religiós, i el mandat de cooperació de l'Estat amb les confessions religioses.

Llibertat religiosa i llibertat d'expressió

Tal com exposa Javier Martínez-Torrón, i en la mateixa línia que la resta de ponents, salvaguardar la llibertat religiosa pot suposar, en ocasions, limitar el lliure albir del ciutadà o ciutadana, quan el seu exercici comporti un perjudici per a algú altre. Això xoca frontalment amb un altre dret fonamental indispensable en les societats democràtiques, com és la llibertat d'expressió, que es caracteritza, en paraules de Laura Díez, per la seva rellevància social i per la dificultat per dibuixar-ne els límits.

La regulació del dret fonamental a la llibertat religiosa i de culte que reconeix la Constitució la desenvolupa la Llei orgànica 7/1980, de 5 de juliol, de llibertat religiosa; concretament, l'article 2, segons Ricardo García, recull el contingut essencial que fa referència, entre d'altres, al dret de la persona a professar les creences religioses que lliurement elegeixi o a no professar-ne cap, practicar els actes de culte, rebre assistència religiosa de la seva pròpia confessió, i rebre i impartir ensenyament i informació religiosa de qualsevol índole, ja sigui oralment, per escrit o per qualsevol altre procediment.

Quant a la llibertat d'expressió, tal com explica Laura Díez i seguint en el pla estatal, l'apartat 1 de l'article 20 de la Constitució espanyola reconeix de forma diferenciada el dret a expressar i difondre lliurement els pensaments, les idees i les opinions; a la producció i a la creació literària, artística, científica i tècnica, i a comunicar o a rebre lliurement informació veraç, entre d'altres. Aquesta és la norma de referència de què es disposa per definir el contingut de la llibertat d'expressió; no hi ha un desenvolupament normatiu posterior a aquestes previsions constitucionals perquè, a la pràctica, apunta Díez, aprovar lleis reguladores es podria veure com una forma de restricció; a més, la inevitable adaptació del contingut d'aquesta llibertat a les circumstàncies socioculturals implica, necessàriament, flexibilitat en la seva interpretació. És per això que, com coincideixen a afirmar tant Díez com Martínez-Torrón, cal recórrer a les sentències dels tribunals per donar contingut a les fronteres entre la llibertat d'expressió i la llibertat religiosa.

La llibertat religiosa i la d'expressió gaudeixen d'un nivell de protecció màxim en la Constitució pel fet d'estar situades en l'esfera dels drets fonamentals. A més, seguint Martínez-Torrón, la finalitat de totes dues consisteix a tutelar l'autonomia individual en dos àmbits de significació especial per a la persona: la llibertat de creure i la llibertat d'actuar en conseqüència. Per això, la jurisprudència les posiciona com a peces clau en el sistema democràtic, atesa la seva connexió amb la dignitat de la persona. Per aquest motiu, segons Laura Díez, en una situació de conflicte entre totes dues, es parteix d'una posició d'igualtat, en la qual cal ponderar els límits específics de cadascuna; és a dir, a més del respecte general per la resta de drets i de llibertats, l'ordre públic en el cas de la religiosa, i l'honor, la intimitat i la pròpia imatge, i la protecció de la infància i la joventut, pel que fa a la d'expressió.

A escala europea tampoc no hi ha una política jurídica uniforme pel que fa a la definició de les fronteres de la llibertat d'expressió quan entra en conflicte amb la religiosa i, per tant, cal recórrer als principis generals proporcionats pel Tribunal Europeu dels Drets Humans (TEDH) en la interpretació que fa dels articles 9 (llibertat religiosa) i 10 (llibertat d'expressió) del Conveni Europeu dels Drets Humans (CEDH). Tal com explica Martínez-Torrón, alguns arguments comuns a les diverses sentències sobre situacions que, d'una manera o d'una altra, tractaven conflictes entre totes dues lli-

bertats, marquen el camí a seguir, que qualifica com a “llibertat d’expressió artística”.

De forma general i d’acord amb Martínez-Torrón, quan la llibertat d’expressió es materialitza en expressions que poden resultar ofensives per a determinats sentiments religiosos, el Tribunal Europeu distingeix dos tipus de llenguatge ofensiu: l’ofensa gratuïta i el llenguatge de l’odi. En relació amb el primer, la llibertat d’expressió protegeix des de l’expressió d’opinions rebudes favorablement o considerades innòcues, fins a les que són provocadores i ofensives. Tanmateix, la llibertat que garanteix l’article 10 CEDH no és il·limitada, i el TEDH estima que les lleis poden prevenir o castigar els atacs “gratuïts” a les creences dels ciutadans. No obstant això, el Tribunal matisa que, tot i que els poders públics tenen l’obligació de garantir l’exercici del dret de culte de forma pacífica, els membres d’una religió no poden esperar no ser víctimes de cap crítica o hostilitat. Per tant, l’element clau per al TEDH és valorar si la mesura restrictiva resulta necessària, reconeixent així un ampli marge d’apreciació a les autoritats de cada país per determinar l’impacte social de l’ofensa religiosa i si el remei establert és proporcional a l’objectiu perseguit. Aquest mateix criteri és aplicat quan es tracta de llenguatge de l’odi o *hate speech* —entès pel Tribunal com “qualsevol forma d’expressió que difon, incita, promou o justifica l’odi racial, la xenofòbia, l’antisemitisme o altres formes d’odi basades en la intolerància, inclòs l’odi per la religió”— tot i que, en principi, queda fora de l’àmbit de protecció de l’article 10 CEDH.

Ricardo García afirma que la llibertat religiosa no es pot convertir en un obstacle per al desenvolupament lliure d’idees ni per a la llibertat de pensament i de crítica per part de tercers —inclosos els mitjans de comunicació— i, per tant, la visió crítica d’un no creient ha de ser conciliable amb la d’un creient. Des de la perspectiva dels mitjans, també Mònica Terribas considera que una actitud de respecte no implica renunciar a la crítica, l’humor o la sàtira als programes d’entreteniment, on les religions, juntament amb les principals institucions del país, apareixen reflectides.

Amb un altre enfocament, tant Camps com Gamper coincideixen a afirmar que els conflictes no sempre es plantegen en els mateixos termes, ni tots els sentiments religiosos pesen igual ni tots els creients admeten que se’n qüestionin els dogmes. Per Gamper, el límit rau en el caràcter minoritari o majoritari d’aquell que es veu qüestionat per les expressions emeses i, per aquest motiu, segons ell, caldria tenir una

especial consideració envers els usos de la llibertat d'expressió que puguin suposar un afèbliment de grups en situació d'inferioritat de condicions.

Mitjans de comunicació i pluralisme religiós

La importància dels mitjans de comunicació com a generadors d'opinió implica la necessitat que reflecteixin les diverses dimensions de la societat. Com assenyala l'article 5 de la Llei de la comunicació audiovisual de Catalunya, el pluralisme és una condició essencial per al compliment de la llibertat d'expressió, d'informació i de comunicació, i garanteix la lliure formació de l'opinió pública i la diversitat i la cohesió socials.

Tal com explica Jaime Rosell, el pluralisme en la comunicació audiovisual té un vessant doble, l'extern i l'intern; segons el professor Rosell, el primer, referit al conjunt de les empreses informatives, implica que els poders públics creïn un sistema de lliure concurrència de mitjans de comunicació que reflecteixi la diversitat ideològica o religiosa existent a la societat. En relació amb els mitjans audiovisuals, segons Carlos Padrós i com sintetitza Seglers, el sistema de llicències i el de concessions condicionen com podran accedir les confessions o els grups religiosos als mitjans de comunicació.

Pluralisme i dret d'accés

D'acord amb Jaime Rosell, el pluralisme intern pressuposa que cada mitjà individualment, tot i que té una línia ideològica o religiosa diferenciada, ha de donar cabuda a opinions diferents de les que defensa. La necessitat de garantir aquest pluralisme —continua Rosell— es tradueix, entre altres aspectes, en el reconeixement d'un dret d'accés dels grups socials als mitjans públics (apartat 3 de l'article 20 de la Constitució). Per Rosell queda clar que es tracta d'una obligació dels mitjans públics, tot i que també subratlla que el text constitucional no especifica ni en què consisteix aquest dret ni a quins grups socials es refereix.

Segons el professor Rosell, en l'àmbit públic estatal, el dret d'accés —que comporta que determinats grups socials puguin exercir el seu dret a la llibertat d'expressió a través dels mitjans de comunicació de titularitat pública, en els quals podran disposar

d'un espai per difondre els seus postulats— el regula l'article 28 de la Llei de l'Estat 17/2006, de 5 de juny, de la ràdio i la televisió de titularitat estatal, que assenyalava la necessitat que la programació de la Corporació de Ràdio i Televisió Espanyola (CRTVE) expressi la pluralitat social, ideològica, política i cultural de la societat espanyola i preveu que el dret d'accés s'apliqui globalment al conjunt de la programació de RTVE i, de forma directa, mitjançant espais específics a la ràdio i a la televisió. D'acord amb Rosell, la majoria de lleis de creació dels ens públics autonòmics s'expressen en els mateixos termes o molt semblants.

Com explica Àlex Seglers, a RTVE l'accés està determinat per les Directrius bàsiques del dret d'accés aprovades el 2007 pel Consell d'Administració de la CRTVE i en vigor des de 2009. D'acord amb Rosell, és en virtut d'aquestes Directrius que estan legitimades per exercir aquest dret les confessions religioses que estiguin vàlidament constituïdes i gaudeixin de personalitat jurídica i siguin "significatives"; el primer requisit implica que només el poden exercir les confessions inscrites en el registre corresponent, i la implantació social es valora en funció del criteri d'arrelament notori. Els elements d'aquest concepte jurídic indeterminat són l'àmbit i el nombre de creients de la confessió, però Rosell considera que no poden ser els únics a tenir en compte, ja que hi pot haver confessions que no els compleixin però que siguin significatives socialment. Atès que les Directrius estableixen que l'àmbit de l'exercici del dret d'accés serà estatal i autonòmic, Rosell considera que les confessions religioses reconegudes com a tals per l'Estat, però amb un àmbit d'actuació territorial inferior a l'Estat, no haurien de veure denegat el seu dret d'accés als mitjans gestionats per la CRTVE.

Des d'una altra perspectiva, per Gamper, la política d'accés dels grups als mitjans de comunicació pot resultar uniformadora per a les diferències dels ciutadans perquè està centrada a fixar la identitat dels grups. En la mateixa línia, Montserrat Coll afirma que el fet religiós als mitjans hauria de tenir en compte la pluralitat de confessions, així com la pluralitat interna dins de cada religió.

En síntesi, en termes de pluralisme intern, el pluralisme religiós consisteix, fonamentalment, en expressió de Rosell, a permetre l'accés a aquests mitjans als grups religiosos amb més àmbit social, encara que ell considera que també s'hauria d'aplicar als grups que intenten estendre el seu missatge.

En aquesta línia, Rosell situa el paper dels consells audiovisuals com a clau; en primer lloc, perquè els correspon vetllar per l'exercici real i efectiu del dret d'accés dels grups socials reconeguts, però també perquè “davant d'una realitat que ens sembla discriminatòria en alguns casos, han de ser ells els qui han de guiar el legislador i les autoritats audiovisuals en la seva funció promocional del dret d'accés als mitjans públics de comunicació i, per conseqüència, del dret de llibertat religiosa”.

Dret d'accés i programació religiosa

Com a resultat de l'exercici del dret d'accés als mitjans públics —apunta Rosell—, les confessions religioses que han subscrit acords de cooperació amb l'Estat —que són, a més de l'Església catòlica, la Federació d'Entitats Religioses Evangèliques d'Espanya, la Comunitat Islàmica d'Espanya i la Federació de Comunitats Israelites— compten amb una sèrie d'espais gratuïts a la televisió i a la ràdio estatals i a les autonòmiques. En el cas de l'Església catòlica, un acord de 1982 del Consell d'Administració de RTVE posava sota responsabilitat de la Conferència Episcopal aquests espais (aleshores relatius al culte, l'actualitat religiosa, el debat i el testimoni). Quant a les confessions acatòliques, des de 1984 les comunitats evangèlica, islàmica i israelita comparteixen un espai el diumenge a TVE amb una durada de 15 minuts per a cadascuna; en aquest cas, la gestió recau sobre un representant de l'ens públic i el director del programa designat per la confessió corresponent.

Pel que fa a Televisió de Catalunya (TVC), com explica Mònica Terribas, és un mitjà públic aconfessional que ha de ser respectuós amb totes les creences de la societat i que compta amb diversos programes de contingut religiós; a més de *Signes del temps*, de confessió catòlica, i *Néixer de nou*, de la comunitat protestant, també es retransmeten mensualment les misses des de l'Abadia de Montserrat, s'ha retransmès la celebració protestant a Barcelona amb motiu del Dia de la Reforma i, des de 2005, la festa islàmica del Sacrifici.

En aquest sentit, cal apuntar que si bé des del punt de vista jurídic la retransmissió de ritus religiosos es considera dins del dret d'accés, per Jaime Rosell es tractaria més aviat d'un dret d'assistència religiosa, més que no pas d'accés pròpiament dit.

Així mateix, Mònica Terribas assegura que la multiplicació de canals en l'entorn de la TDT possibilita que TVC pugui oferir en el futur un canal dedicat a donar veu a la ciutadania en totes les seves dimensions, al qual podrien tenir accés els grups religiosos, tant per expressar l'actualitat eclesial com per a la reflexió des del seu punt de vista confessional.

A més de les emissions específiques, Terribas afirma que la religió també apareix de forma transversal a la programació de TVC, ja sigui en els telenotícies o en reportatges dins de programes concrets. En un sentit semblant es manifesta Coll, per a la qual el fet religiós no hauria d'aparèixer únicament en un espai d'informació confessional i hauria de tenir un tractament autènticament professional fet per periodistes.

Des de la perspectiva dels professionals de la comunicació, Antoni Bassas sosté que el religiós no és el pluralisme més ben protegit als mitjans; tot i que es comenci a prestar més atenció a la religió de la mà de la immigració i de la interconnexió de cultures a causa de la mundialització, els mitjans converteixen la religió en notícia a partir dels aspectes més plàstics i nous per a la cultura occidental. En termes similars s'expressa Montserrat Coll, que proposa que se'n realitzi un tractament especialitzat que no es limiti a l'anècdota, l'excepció o l'exotisme.

En la reflexió sobre deontologia i pràctica periodístiques i el tractament de la religió, si bé Joan Lluís Pérez Francesch pensa que l'autoregulació sola no acaba de funcionar, cosa que, segons ell, justifica l'existència dels ens públics reguladors, Salvador Alsius remarca el sentit dels codis ètics, entre altres motius, perquè "recullen uns valors que els periodistes han assumit com a propis a través de l'experiència professional". A partir de l'anàlisi del tractament de la religió als codis deontològics o similars d'associacions professionals i de mitjans públics i privats espanyols, així com de dues televisions públiques de referència (britànica i canadenca), Alsius identifica les qüestions ètiques que cal tenir en compte, tant en relació amb aspectes de criteri general aplicable també a la temàtica religiosa (pluralitat i diversitat, neutralitat, etc.); com amb el tractament dels temes religiosos (respecte a les creences, la distinció entre les creences mateixes i la interpretació cultural); el llenguatge acurat; l'accés dels grups religiosos (atribució d'espais dedicats a diverses religions, presència suficient de confessions religioses significatives entre la població o les maneres de garantir l'equitat i els criteris d'inclusió i

d'exclusió) i les modalitats de programa o de gènere afectades (línia editorial d'informatius, intervencions de fonts, ficció, etc. en la programació en general i també en programes de contingut religiós).

Perquè, al capdavant, com resumia en la cloenda del seminari el conseller Rafael Jorba, el foment dels pluralismes en totes les seves dimensions esdevé una necessitat del conjunt del sistema audiovisual i una missió específica del servei públic. I aquesta promoció no és una tasca *per se*, sinó un instrument de participació cívica, de cohesió social, d'integració i de respecte mutu.

Notes

- 1 DIRECCIÓ GENERAL D'AFERS RELIGIOSOS (2007) [En línia]: *Dades sobre llocs de culte per comarques i religions*.
<http://www20.gencat.cat/docs/Departament_de_la_Vicepresidencia/Arees%20d%20actuacio_N/Afers%20religiosos/Direccio%20General%20d%20afers%20religiosos/Recursos/mapa_religions_catalunya/Comparativa_religions_2004-2007.pdf> (Consulta: gener de 2009).

**Consell
de l'Audiovisual
de Catalunya**

Entença, 321 - 08029 Barcelona
Tel. 93 363 25 25 Fax 93 363 24 78
www.cac.cat - audiovisual@gencat.cat

**Generalitat
de Catalunya**